

Hukuk Fakültesi Dergisi

Ankara Hacı Bayram Veli University
Faculty of Law Review

ISSN: 2651-4141 e-ISSN: 2667-4068

Cilt / Volume 29 Temmuz / July 2025 Sayı / No. 3

ULUSLARARASI UZAY İSTASYONU (ISS) ETRAFINDA UZAY HUKUKUNUN YENİDEN YAPILANDIRILMASI

RESTRUCTURING SPACE LAW AROUND THE INTERNATIONAL SPACE STATION (ISS)

Ali BAL*

ÖZET

Uluslararası Uzay İstasyonu (ISS), uzayın keşfi ve kullanımına yönelik girişimlerin en önemlilerindendir; uzay faaliyetleri yürütme kabiliyeti bulunan başlıca devletlerin uzun süreli ve kapsamlı işbirliği temelinde kaynak ve olanaklarını seferber edip nitelikli unsurlar ve hizmetler sağlamalarıyla kurulup etkinleştirilmiştir. ISS, eşsiz ve sürekli geliştirilen teknik, yapısal, operasyonel, işlevsel özellikleri yanında hukukî yönleriyle de öne çıkmaktadır. ISS'nin hukukî rejimi farklı nitelikte bir dizi düzenlemeyi içeren çok katmanlı bir yapıya sahiptir. Birbirleriyle sıkı bir şekilde bağlantılı olan düzenlemeler, tasarım, geliştirme, finansman, tescil, yetki, yönetim, işletim, kullanım hakları, cezaî yetkiler, fikrî mülkiyet, sorumluluk gibi hususlarda uygulanabilir kuralları tespit edip, gerekli güvenceleri sağlamaktadır. Bugüne değin neredeyse sorunsuz işlemekle birlikte bu sistemin de noksanlıkları ve tartışmalı noktaları vardır. Bu makalede ISS'nin sofistike hukukî rejimi ilgili kaynaklar, normlar, ilkeler etrafında, uygulamadaki meseleler dikkate alınarak, ayrıntılı bir şekilde incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Uzay İstasyonu, Uzay hukuku, Yetki, Kullanım, Sorumluluk

* **Doç. Dr.,** Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Milletlerarası Hukuk Anabilim Dalı/ İZMİR, **E-Posta:** alibal.deu@gmail.com, **ORCID:** 0000-0002-0543-0136, **DOI:** 10.34246/ahbvuhfd.1679660.

- **Atıf Şekli/ Cite As:** Bal, Ali, “Uluslararası Uzay İstasyonu (ISS) Etrafında Uzay Hukukunun Yeniden Yapılandırılması”, HBV-HFD, 2025, C. 29, S. 3, s. 1241-1308.
- **İntihal/ Plagiarism:** Bu makale intihal programında taranmış ve en az iki hakem incelemesinden geçmiştir. / This article has been scanned via a plagiarism software and reviewed by at least two referees.

ABSTRACT

The International Space Station (ISS) is one of the most important initiatives for the exploration and use of outer space. It was established and is operated by leading spacefaring nations, that have mobilized their resources and capabilities, providing high-quality elements and services based on long-term and comprehensive cooperation. The ISS stands out not only for its unique and continuously evolving technical, structural, operational and functional features but also for its legal aspects. The legal regime of the ISS has a multi-layered structure that comprises a series of regulations of different types. The regulations, which are closely interconnected, lay down applicable rules in matters such as design, development, funding, registration, jurisdiction, management, operation, utilization rights, criminal jurisdiction, intellectual property and liability, while also providing the necessary safeguards. Although this system has worked almost flawlessly thus far, it also has shortcomings and controversial issues. In this article, the sophisticated legal regime of the ISS is examined in detail within the framework of relevant legal sources, norms, and principles, while also considering practical issues.

Keywords: International Space Station, Space law, Jurisdiction, Utilization, Liability

EXTENDED ABSTRACT

The ISS is one of the central topics of academic studies in international space law. The literature on the subject began to develop in the mid-1980s, when the first steps were taken toward establishing the ISS—one of the most significant initiatives for the exploration and use of outer space—and has since expanded considerably. Legal studies on the ISS are expected to continue even after its eventual deorbiting, which will also raise environmental and safety concerns, in the near future. This is because the legal instruments, mechanisms and principles of the ISS, as one of the most successful examples of international cooperation in space activities, may serve as a fundamental model for future objectives, projects, missions and settlements on celestial bodies, while also providing valuable lessons. Furthermore, important insights can be drawn from the ISS regarding the commercialization of outer space. This article, which examines the legal regime of the ISS in detail, is divided into three main parts: i) The Establishment, Development, and Future of the ISS; ii) The Legal Framework of the ISS; iii) Special Legal Issues.

The ISS was established within a long-term international cooperative framework to design, develop, and operate a permanently inhabited space station—a challenging mission that the leading spacefaring nations of the Cold War era were determined to accomplish. This cooperation, which also had political objectives, was believed to contribute to the development of mutual understanding and the strengthening of friendly relations among states. Within the framework of this cooperation, based on a genuine partnership, the partners committed to providing technical, operational and financial contributions, while sharing the resulting benefits accordingly. In the

following years, the ISS's capabilities have continuously evolved with new elements, equipment, services and missions being added to increase its efficiency.

The legal structure of the ISS, like its other features, has unique characteristics. First and foremost, it is governed by fundamental space treaties to which all partners are parties. In addition, following long and laborious preparatory work, the ISS Agreement was concluded in 1998 among Canada, Japan, Russia, the USA, and the 11 European states (collectively "the European Partner") represented by ESA. This Agreement replaced the 1988 Agreement on the same subject, in which USSR did not participate, and, among other revisions, emphasized the project's multilateral nature by highlighting the concept of the "integrated International Space Station." Additionally, MOUs, agreements and contracts concluded by the cooperating agencies of the partners, as well as the specific codes, guidelines and principles adopted by the bodies and mechanisms established under these arrangements, and even the relevant national laws are all part of the legal framework of the ISS. A series of regulations and rules of various types governing the people, objects, and activities around the ISS have created an elaborate and multi-layered legal structure.

The regulations concerning the ISS, in addition to establishing the general framework for cooperation among the partners, also address specific legal issues such as registration, jurisdiction and control, ownership of components, management, utilization rights, the status of personnel and visitors, operations, exchange of data and goods (technology transfer), intellectual property, criminal jurisdiction and liability. Among other crucial points, it should be noted that the ISS Agreement is the first international legal instrument to directly address criminal jurisdiction and intellectual property rights in outer space. Moreover, the introduction of specific principles for the management of the ISS, the establishment of administrative bodies and mechanisms among the partners, and the development of a code of conduct for crew members have significantly contributed to the progressive development of space law. One notable innovation is the legal distinction made between professional astronauts and spaceflight participants. In addition to the principles regarding general liability, the establishment of a cross-waiver liability system among the partners for damages arising from activities under "Protected Space Operations" is also a significant development.

As a result, it should be noted that the sophisticated legal regime governing the ISS has been developed by deconstructing international space law, restructuring it to meet the specific requirements of the ISS, and further enhancing it through the adoption of additional norms and instruments, as necessary.

GİRİŞ

Uluslararası Uzay İstasyonu (ISS), içinde farklı uluslardan kişilerin yaşadığı ve çalıştığı, Dünya'nın yörüngesinde bir uzay cisimidir, yapay uydudur.

ISS'nin meydana getirilmesi uzay faaliyetlerinin en önemlilerindendir; İstasyon da kritik etkinliklerin merkezi konumundadır. ISS, temel andlaşmaların ve BM Genel Kurulu kararlarının ruhuna içkin olduğu gibi farklı hükümlerde değişik formüllerle ilgili bağlama dâhil edilen uzayda uluslararası işbirliği ilkesinin¹ hayata geçirilmesini en güçlü biçimde sağlamıştır. ISS'nin hukukî yapısı, 1998'de 15 devlet tarafından yapılan bir andlaşmaya² dayanır ve genel uluslararası uzay hukukuyla yakından bağlantısı yanında farklı nitelikte bir dizi düzenlemeyi de içermesiyle çok katmanlı bir özelliğe sahiptir. Avrupa Uzay Ajansının (ESA) tek bir partner olarak hareket eden 11 Avrupa devletinin katılımı için temsil rolü üstlenmesiyle uluslararası örgütler hukukunun ilgisi de dikkat çekmektedir.

Çalışmamızda ISS'nin mahiyeti, kuruluşu, işletimi ile unsurların ve bağlı faaliyetlerin hukukî durumu açıklanacaktır. Hukukî çerçevede tescil, yetki ve kontrol, cezaî yetkiler, kullanım, personelin ve ziyaretçilerin durumu, yönetim, fikrî mülkiyet, sorumluluk gibi konular uygulanabilir esaslar etrafında tartışmalar da hesaba katılarak ele alınacaktır. Böyle bir inceleme, mevcut modelin -uluslararası hukukun değişik noktalarıyla karmaşık temasları bulunan- rejimini açıklamalıdır ve müstakbel uygulamalara emsal teşkil edebileceği gerçeğini de göz önünde bulundurmalıdır.

¹ Diğer pek çoğu yanında, mesela, 27.01.1967 tarihli Ay ve Diğer Gök Cisimleri Dâhil, Uzayın Keşif ve Kullanılmasında Devletlerin Faaliyetlerini Yöneten İlkeler Hakkında Andlaşma'nın Giriş bölümü (Uzayın barışçıl amaçlarla keşfi ve kullanılmasıyla ilgili bilimsel ve hukukî işbirliğine katılma arzusu ve böyle bir işbirliğinin karşılıklı anlayışın gelişmesine ve devletler ve halklar arasındaki dostane ilişkilerin kuvvetlendirilmesine yardımcı olacağına inanç beyan edilir.) ile m. 1, 3, 9, 10, 11. hükümleri işbirliği ilkesine yer vermektedir. "Uzay Andlaşması" olarak bilinen "*Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, including the Moon and Other Celestial Bodies*" için bkz. UNTS, 1967, C. 610, s. 205 vd.; RG, 23.10.1967, S. 12732. Uzaya ve uzay faaliyetlerine ilişkin en temel ilkeleri düzenleyen Andlaşma'ya 26.03.2025 itibarıyla 116 devlet taraftır. Diğer temel andlaşmalar büyük ölçüde onun hükümlerini genişletip, detaylı şekilde düzenlemektedir. Uzayda işbirliği ilkesi hakkında da ayrıca bkz. Tarhanlı, s. 48-51.

² "*Agreement among the Government of Canada, Governments of Member States of the European Space Agency, the Government of Japan, the Government of the Russian Federation, and the Government of the United States of America concerning Cooperation on the Civil International Space Station*" isimli Anlaşma'nın metni için bkz. (<https://www.state.gov/wp-content/uploads/2019/02/12927-Multilateral-Space-Space-Station-1.29.1998.pdf>, Erişim Tarihi: 29.01.2025); Annals of Air and Space Law, 1999, C. 24, s. 449 vd. Aşağıda -aynı konuda 1988'de kabul edilen andlaşmadan ayırt etmek gerektiğinde tarih de belirtilerek- "ISS Anlaşması" olarak anılacaktır.

I. ISS'NİN KURULUŞU, GELİŞİMİ, GELECEĞİ

Uzay istasyonları, pozitif uluslararası hukuk çerçevesinde veya ittifak edilen özel bir tanıma sahip olmamakla birlikte, yörüngeye yerleştirilen ve konaklamaya/araştırmalar yapmaya elverişli alanları/unsurları bulunan uzay cisimleri³, yapay uydular olarak tarif edilebilir⁴. Uzay istasyonları kurulması tasarılarının kökeni, bir yandan çetin zorlukların üstesinden gelerek Yerküre dışında yaşama/uzun süreli kalma düşüncesine, diğer yandan uzay bilim ve teknolojilerini geliştirme, üst düzey uzay faaliyetleri yürütme, derin uzaya erişim gibi nispeten yakın zamanlarda beliren hedefleri destekleyecek bir üs/ileri karakol oluşturma vizyonuna dayanmaktadır⁵.

İlk uzay misyonlarını gerçekleştirmek suretiyle yeni bir çağın açılışını yapanlar uzay istasyonları kurulmasında da öncü olmuşlardır. Sovyetler Birliği ve ABD'nin yörüngeye ayrı ayrı istasyonlar yerleştirmesinden 40 yıl sonra Çin de böyle bir tesisi faaliyete geçirmiştir. ISS, faal olan/olmayan diğer istasyonlardan bir uluslararası işbirliği çerçevesinde kurulup buna uygun hukukî rejime sahip olması özelliğiyle ayrılmaktadır⁶.

Uzayın keşfi ve kullanımına ilişkin ilk faaliyetlerden bu yana değişik programlar ve işbirliği projeleri tasarlanmış olsa da, ISS kapsamı, katılımcı sayısı ve çeşitliliği, yapısı, seferber/koordine edilen kaynaklar, hizmet ömrü, maliyeti, teknik, hukukî, politik, yönetsel ve operasyonel yönleri bakımından

³ Uzay cisimlerinin tanımı hakkında “Tescil ve Yetki” başlığı altında bilgi verilmektedir.

⁴ Bkz. Diederiks-Verschoor, s. 480; Gorbil, s. 511-515; U.S. Congress - Office of Technology Assessment, 1986, s. 15-16; Malpass, s. 185; Diederiks-Verschoor/Kopal, s. 88-90; Oduntan, s. 221; Voronina, s. 243-244; Lyall/Larsen, s. 109. Uzay istasyonlarının çeşitli tanımları ve ortak unsurları için ayrıca bkz. Young, s. 1-9. Yörüngedeki bu istasyonlar, Uzay Andlaşması m. 12'de düzenlenen Ay ve diğer gök cisimleri üzerinde kurulabilecek istasyonlarla ve Ay Anlaşması'nın 9. maddesi ile diğer maddelerinde düzenlenen Ay üzerinde kurulabilecek insanlı ve insansız istasyonlarla karıştırılmamalıdır. Bunlar farklı bir statüyü haizdir.

⁵ U.S. Congress - Office of Technology Assessment, 1984, s. 159; Logsdon, s. ii.

⁶ Tek bir devlet tarafından kurulup işletilen diğer -Sovyetler Birliği'nin *Salyut 1-7* (1971-1991), ABD'nin *Skylab* (1973-1979), Sovyetler Birliği/Rusya'nın *Mir* (1986-2001), Çin'in *Tiangong 1-2* (2011-2019) ve hâlen faal olan *Tiangong 3* (2021-) -uzay istasyonları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Newkirk/Ertel, s. 191 vd.; Compton/Benson, s. 113 vd.; Matte, s. 417-423; Young, s. 11-30, 41; Dunk, 1991, s. 114-115; Morgan, s. 1 vd.; Smith M., s. 1, 11; Diederiks-Verschoor/Kopal, s. 93-95; Stockman/Boyle/Bacon, s. 7-12; Sharpe/Tronchetti, s. 621-622; Lyall/Larsen, s. 109-110; (https://en.wikipedia.org/wiki/Space_station, Erişim Tarihi: 20.02.2025). Kimi kaynaklarda uzay istasyonu olarak sayılsa da, aslında bir laboratuvar olan *Spacelab* NASA'nın uzay mekiği programının parçasıydı. Catalano Sgrosso, s. 37-44; (https://www.esa.int/Science_Exploration/Human_and_Robotic_Exploration/Space_Shuttle/Spacelab

eşsiz özellikleri haiz, farklı unsurların sentezi niteliğinde, karmaşık ve çok yönlü bir uluslararası işbirliği girişimi olarak dikkat çekmektedir⁷. Uzayın Barışçı Amaçlarla Kullanılmasına Dair BM Komitesine (*UNCOPUOS*) bağlı Hukuk Alt Komitesi uzayın keşfi ve kullanımında uluslararası işbirliği mekanizmalarının gözden geçirilmesini 2012’de çalışma planına dâhil ettiğinde⁸, ISS ve ilgili hukukî enstrümanlar, en önemli işbirliği örneği ve gelecekteki girişimler için bir model olarak dikkatlere sunulmuştur⁹. Bir yazarın anlatımıyla, insanlı Ay misyonlarının başarılmasından turistik amaçlı uzay seyahatlerinin başlamasına kadarki 30 yıllık dönemde en ilginç uzay faaliyeti ISS’nin kurulmasıdır. Diğerleri kadar kamuyu heyecanlandırmış olmasa da, bir uluslararası ortaklık kapsamında inşa edilen, fırlatılan, işletilen ve geliştirilen ISS aracılığıyla insanoğlu varlığını ve değişik alanlardaki faaliyetlerini uzun süreli şekilde uzaya yaymayı başarmıştır¹⁰. ISS, karmaşık unsurlardan müteşekkil çok yönlü yapısı ve buna eşlik eden sorunları ile (yörüngedeki) bir şehre de benzetilmektedir¹¹. Tüm bu hususiyetler, ISS’ye uygun bir hukukî düzen tesis edilmesinin zaruret ve zorluğunu ortaya koymaya yeter gözükmemektedir¹².

· Erişim Tarihi: 20.02.2025). Yakın dönemdeyse, yine uluslararası işbirliğiyle Ay’ın yörünge-sine yerleştirilmesi planlanan *Gateway* hakkında çalışmalar öne çıkmaktadır. Proje ve ilgili mutabakat zaııtları hakkında bkz. (https://www.esa.int/Science_Exploration/Human_and_Robotic_Exploration/Exploration/Gateway, Erişim Tarihi: 20.02.2025); (<https://www.nasa.gov/mission/gateway/>, Erişim Tarihi: 20.02.2025).

⁷ Bkz. Galloway, s. 36; Malpass, s. 195, 197; Jacobs, 1996, s. 621; Devlin/Schmidt, s. 237-238; Moenter, s. 1035; Voronina, s. 44, 48, 243; Sundahl, 2017, s. 49; Masson-Zwaan/Hofmann, s. 79. Projenin hayata geçirilmesi, bütçelerin ayarlanması, teknik altyapının geliştirilmesi, çeşitli risklerin üstlenilmesi, farklı kültürlerden mürettebat üyelerinin eğitilip koordine edilmesi, malî ve siyasî krizlerle boğuşan Rusya’nın planlandığı gibi katılımının sağlanması için desteklenmesi gibi pek çok zorluğun üstesinden gelmeyi gerektirmiştir. Moenter, s. 1054-1055. O dönemde programla ilgili eleştiriler, tereddütler, öne çıkan zorluklar hakkında ayrıca bkz. Brunner/Byerly, s. 131-145.

⁸ UN Doc. A/AC.105/1003, p. 179. Birçok devletin ve uluslararası kurumun iletlediği veriler ve görüşler sonrasında ilgili çalışma grubunun bu gündem maddesi hakkında oluşturduğu nihaî rapor için bkz. UN Doc. A/AC.105/C.2/112.

⁹ Chatzipanagiotis/Moro-Aguilar, s. 324-325. ISS’nin, uzayda işbirliği ilkesinin -Çin ve Hindistan projenin dışında kalmakla birlikte- uzay faaliyetleri yürütme kabiliyeti bulunan başlıca devletlerin katılımıyla başarılı bir şekilde uygulanmasının önemli bir örneği olduğu hakkında ayrıca bkz. Sharpe/Tronchetti, s. 619.

¹⁰ Dunk, 2009, s. 148-149.

¹¹ Ratner, s. 323.

¹² Erken dönemde, uzay istasyonlarının -tek bir devletin veya birden fazla devletin projesi olsun- unsurların statüsü, mürettebatın ve faaliyetlere katılanların hak ve yükümlölükleri, işgal edilecek yörünge pozisyonu, tescil, yetki ve kontrol, mülkiyet ve kullanım hakları, çevrenin

Projeyle ilgili ilk resmî adım, uzun süreli işbirliği çerçevesinde bir uzay istasyonu geliştirme ve bu girişime ilgili partnerleri -teknik, operasyonel ve finansal açıdan katılmak ve elde edilecek faydaları paylaşmak üzere- davet etme görevinin 1984'te *Ronald Reagan* tarafından NASA'ya verilmesiyle atılmıştır¹³. Uzun soluklu müzakereler neticesinde 29.09.1988'de ABD, Japonya, Kanada ve ESA¹⁴ tarafından temsil edilen kimi Avrupa devletleri arasında o zamanlar *Freedom* olarak anılan bir istasyonunun geliştirilmesi için bir anlaşma yapılmıştır¹⁵. 1988 tarihli Anlaşma'nın hazırlık sürecinde projenin farklı aşamalarını belirlemek amacıyla yapıldığı gibi, bu defa Anlaşma'nın uygulanmasını sağlamak için partnerlerin uzay ajansları arasında mutabakat zabıtları (*MOUs*) kabul edilmiştir. Anlaşma henüz tam olarak yürürlüğe

korunması, sorumluluk, emniyetli işletim gibi hususlarda düzenlemeler gerektirebileceği fark edilmişti. Bkz. Christol, 1984, s. 527-542; Diederiks-Verschoor, s. 479-481; Gorbil, s. 515-519. Kimileri de fütüristik bir yaklaşımla -istasyonlarla da sınırlı olmayacak şekilde- uzun süreli insanlı uzay misyonlarından kaynaklanabilecek sosyal düzenle ilgili hukuki meseleleri ele alan, uzayda yaşamaya ve çalışmaya bağlı günlük sorunları kapsayan ve büyük ölçüde özel hukuka dayanan bir sistemin (*astrolaw*) gerekliliğine işaret etmiştir. Cezai yetkiler ele alınırken de değinilecek bu öneri hakkında bkz. Robinson, s. 483 vd.; Malpass, s. 197-198.

¹³ 1988 ve 1998 tarihli ISS Anlaşmaları Giriş bölümleri yanında bkz. Dunk, 2009, s. 149; Lyall/Larsen, s. 110-111; (<https://www.nasa.gov/history/40-years-ago-president-reagan-directs-nasa-to-build-a-space-station/>, Erişim Tarihi: 19.08.2024).

¹⁴ ESA, 30.05.1975'te imzaya açılıp 30.10.1980'de yürürlüğe giren ESA Sözleşmesi'yle (*Convention for the Establishment of a European Space Agency*) kurulmuştur. Bkz. (https://www.esa.int/About_Us/Law_at_ESA/ESA_Convention, Erişim Tarihi: 17.09.2024). Örgüt, ikisi de 1964'te kurulan Avrupa Uzay Araştırmaları Örgütü (*ESRO*) ile Avrupa Uzay Aracı Fırlatıcıları Geliştirme Örgütü'nün (*ELDO*) birleşmesiyle oluşturulmuş; ESA Sözleşmesi -yürürlüğüyle- öncekileri sonlandırıp onların hak ve yükümlülüklerini Örgütün üstlenmesini sağlamıştır (m. 19). Ayrıca bkz. Çamyamaç, s. 16. Hâlihazırda 22 üyesi bulunan ESA'nın temel amacı, Sözleşme'nin 2. maddesinde gösterildiği üzere, bilimsel ve operasyonel maksatlarla kullanılacak uzay araştırma, teknoloji ve uygulamaları için Avrupa devletleri arasında -münhasıran barışçıl gayelerle- işbirliği sağlamaktır. Misyon ve faaliyetler hakkında ayrıca bkz. (https://www.esa.int/About_Us/Corporate_news/ESA_facts, Erişim Tarihi: 17.09.2024). ESA Sözleşmesi'nin 14. maddesi de, ESA'nın üye olmayan devletler, onların kurumları ve diğer uluslararası örgütler ve kuruluşlar ile işbirliğini düzenler. Bkz. Baudin, s. 8-15. Üyelerin ISS projesine katılıp katılmamakta serbest olmalarının dayanağı ise Sözleşme'nin 5. maddesi hükümleridir. Uyduların, fırlatma tesislerinin, taşıma araçlarının ve diğer uzay sistemlerinin tasarımı, faaliyete sokulması, işletimi gibi işler seçimlik faaliyetlerden sayılmıştır.

¹⁵ “*Agreement among the Government of the United States of America, Governments of Member States of the European Space Agency, the Government of Japan, and the Government of Canada on Cooperation in the Detailed Design, Development, Operation, and Utilization of the Permanently Manned Civil Space Station*” isimli 1988 tarihli Anlaşma'nın metni için bkz. ZLW, 1988, C. 37/4, s. 341 vd. Aynı kaynaktan görüleceği üzere, aynı tarihte kabul edilip yürürlüğe giren bir anlaşma gereğince taraflar, geçici uygulamayı (her biri için yürürlüğe girmeye kadar 1988 tarihli Anlaşma'nın şartlarına -kendi iç düzenlemelerine mümkün olan en geniş şekilde uygun olarak- uymayı) yükümlenmişlerdir.

girmeden¹⁶ Soğuk Savaşın sona erip yeni bir jeopolitik ortamın oluşmasıyla, uzay istasyonlarının işletimi ve insanlı uzay uçuşlarında Batı Bloku'nun sahip olduğundan çok daha önde olan Sovyet/Rus tecrübesine karşı siyasî bariyerler kalkmıştır. Neticede projeye davet edilen Rusya'nın da katılımıyla¹⁷ yeni bir andlaşma akdedilmiş; *Freedom* yerine *ISS* adı tercih edilmiştir¹⁸. ISS etrafındakiler dâhil, uzay faaliyetlerinin neredeyse her zaman büyük ideal ve söylemlerin de eşlik ettiği yoğun politik amaçlar¹⁹ taşıdığı düşünüldüğünde, proje için seçilen başlıkların dönemlerinin ruhunu yansıttığı fark edilmektedir.

ABD, Japonya, Kanada, Rusya ve ESA tarafından temsil edilen 11 Avrupa devleti²⁰ arasında 29.01.1998'de kabul edilen ve (25. maddesi uyarınca) öncekinin yerine geçen bu Anlaşma 27.03.2001'de yürürlüğe girmiştir²¹; uzay ajansları arasındaki mutabakat zabıtları ve diğer düzenlemeler de buna uygun şekilde yenilenmiştir. Anlaşma'da, bazı kritik değişikliklere rağmen, öncekinin hükümleri büyük ölçüde muhafaza edilmiştir. Kimi noktalarda ABD'nin özel yetkileri sürse de²², projenin çok taraflı yönünün daha fazla öne

¹⁶ Aslında 1988 tarihli Anlaşma'nın 30.01.1992'de ABD ile Japonya arasında yürürlüğe girdiği ve gerek Anlaşma gerek ilgili mutabakat zabtı uyarınca partnerlerin uzay ajanslarının programın hayata geçirilmesi için işbirliğine başladığı, 1998 ISS Anlaşması'nın Giriş bölümünde belirtilmektedir.

¹⁷ 1998 ISS Anlaşması'nın Giriş bölümünde belirtildiği üzere, Mir Uzay İstasyonunun uzun süreli başarılı işletimi dâhil insanlı uzay uçuşu ve uzun süreli misyonlarda eşsiz tecrübe ve başarıları bulunan Rusya'nın katılımının uzay istasyonunun yeteneklerini önemli ölçüde geliştireceği düşüncesiyle 06.12.1993'te ortaklığa davet edilen Rusya 17.12.1993'te buna olumlu cevap vermiştir.

¹⁸ Moenter, s. 1033-1034; Dunk, 2009, s. 149-150. Güvenliğe duyarlı birçok yönü olan yüksek teknoloji bu projeye Rusya'nın dâhil olması, uluslararası ilişkiler bakımından da önem arz eden bir yeniliktir. Dunk, 2009, s. 151. O dönemde söz konusu katılımın risk ve yararlarının kapsamlı şekilde ele alındığı ve finansal noktalarda birtakım tereddütler olduğu da görülmektedir. Smith M., s. 11-12. Nihayetinde Soğuk Savaşın başlıca rekabet alanlarından olan uzayda yeni dönemin ruhuna uygun bir işbirliği tesis edilmesi görüşü baskın gelmiştir. Rusya'nın katılım süreci hakkında ayrıca bkz. Ratner, s. 334; Yakovenko, s. 79-82; Cline/Gibbs, s. 918-922; Sadeh, s. 177-179, 186; Voronina, s. 45-46.

¹⁹ ISS'nin düşünce aşamasından itibaren partnerler tarafından bir dış politika ve uluslararası ilişkiler enstrümanı olarak ele alındığını hakkında bkz. Ratner, s. 327-328.

²⁰ Bunlar Belçika, Danimarka, Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda, Norveç, İspanya, İsveç, İsviçre ve Birleşik Krallık'tır.

²¹ Referansı Giriş bölümündedir. Aynı öncekinde olduğu gibi, aynı tarihte kabul edilip yürürlüğe giren bir anlaşma gereğince taraflar, geçici uygulamayı yükümlenmişlerdir. Onay/kabul işlemleri ve bildirimler için ayrıca bkz. (<https://www.state.gov/wp-content/uploads/2019/03/239-Civil-Space-Station.pdf>, Erişim Tarihi: 29.01.2025).

²² Bununla ilgili olarak Voronina, ABD'nin, ayrıcalıklı bir konumda olmadığını, daha çok, dağınık faaliyetlerin eşgüdümü için -genel program yönetimi (m. 7/2), fırlatma ve dönüş

çıktığı değerlendirilebilir²³.

Her durumda Anlaşma'nın başlıca özelliğinin, çeşitli hukukî enstrümanlar ve mekanizmalarla da desteklenen güçlü bir işbirliği tesis etmek olduğu açıktır²⁴. Anlaşma'ya hâkim olan düşünce, diğerleri yanında, amaç ve kapsamı düzenleyen m. 1'deki "gerçek ortaklık" (*genuine partnership*) vurgusuyla da ifade bulmuştur²⁵.

Görüldüğü üzere, ISS'nin çok katmanlı hukukî yapısı -projenin hayata geçirilmesine benzer şekilde- (değişen) hassas dengeleri gözeten, gereklilikleri ve değişik yaklaşımları derleyip farklı aşamalarda bağdaştıran zahmetli çalışmalar sonucunda oluşturulabilmiştir²⁶.

hizmetlerinin planlanması (m. 12/3), ilgili şartlarda istişare toplantıları düzenlenmesi (m. 23/2) gibi konularda bazı sorumluluklar getiren- özel bir rol üstlendiğini; böylece katılımcıların hakları ile kaynakları en etkili şekilde kullanma hususundaki pratik gereklilikler arasında bir denge kurulduğunu belirtmiştir. Voronina, s. 48.

²³ Kimi yazarların dikkat çektiği üzere, önceki Anlaşma'nın ruhuna bir Amerikan uzay istasyonuna diğerlerinin katılımı biçiminde bir yaklaşım hâkimken, sonraki Anlaşma-ABD'nin genel koordinasyonla ilgili kimi yetki ve sorumlulukları devam etmekle birlikte- "daha eşit" bir katılım anlayışı temelinde gerçek bir uluslararası ortaklık tesis eder. Yeni Anlaşma'nın, öncekinin 1. maddesinin projenin merkezinde ABD'nin olduğunu ima eden ifadelerine yer vermeyip, "bütünleştirilmiş Uluslararası Uzay İstasyonu" (*integrated International Space Station*) vurgusu yaptığına da işaret edilmektedir. Moenter, s. 1048; Sinha, s. 104, 116. Rusya'nın katılımının ve dünyadaki değişikliklerin etkilediği yeni Anlaşma'nın partnerlerin (bir NASA projesini desteklemekten öte) karşılıklı bağımlılığı ve (daha) simetrik bir ilişki biçimi ile karakterize edilebileceği hakkında ayrıntılı değerlendirmeler için bkz. Sadeh, s. 172, 177, 181-183, 186-187. İşbirliği (*cooperation*) türleri arasında eşgüdüm (*coordination*), takviye (*augmentation*), karşılıklı bağımlılık (*interdependence*) ve bütünleşme (*integration*) biçiminde ayırım yapan başka yazarlar da ISS'nin mevcut yapısını karşılıklı bağımlılık sınıfında değerlendirmektedir. Zelnio, web sayfası. Salt metni sadeleştirmek veya Rusya'yı partnerler listesine eklemek için yapılan editöryal değişiklikler yanında bahsedilen türden yeni bir politik/teknik yaklaşımı yansıtan farklılıklar da bulunduğu hakkında ayrıca bkz. Ratner, s. 335, 338; Cline/Gibbs, s. 922-923; Voronina, s. 247. Gerçekten, iki metinde -söz edilen değerlendirmeyi doğrulayan- farklı noktalar bulunması yanında (Bunlara özellikle cezaî yetkiler ve ISS'nin yönetimi ele alınırken değinilecektir.), 1988 Anlaşması döneminde yayımlanan kimi makalelerde "The U.S./International Space Station" terkinin kullanıldığı da dikkat çekmektedir.

²⁴ Benzeri görülmemiş bir uzay projesinde emsalsiz bir işbirliği oluşturulması anlayışına dayanan Anlaşma'nın çekinceye de müsait olmadığı hakkında bkz Voronina, s. 262.

²⁵ Bunun yanında, Anlaşma'nın Giriş bölümünde de, sivil bir uluslararası uzay istasyonu üzerinde birlikte çalışmanın uzun vadeli ve karşılıklı yarar sağlayan bir ilişki kurulmasıyla işbirliğini daha fazla geliştireceği ve uzayın keşfi ve barışçıl amaçlarla kullanılmasını da daha fazla teşvik edeceğine duyulan inanç beyan edilmiştir.

²⁶ 1980'lerde başlayıp ISS Anlaşması'nın kabulüyle tamamlanan süreçteki planlar, tartışmalar, tasarımlar, görüşmeler ve düzenlemeler hakkında bkz. Desaussure s. 985-1013; U.S. Congress - Office of Technology Assessment, 1984, s. 177-205; Galloway, s. 14-39; U.S. Congress -

Anlaşma'nın geçici olarak uygulamaya koyulmasıyla fiilî girişimler hız kazanmış ve 20.11.1998'de Baykonur Uzay Üssünden bir proton roketiyle *Zarya/Sunrise* isimli ilk modülün fırlatılması sonrasında farklı zamanlarda fırlatılan diğer parçaların yörüngede birleştirilmesiyle (bu modüller) uzay istasyonu oluşmaya başlamıştır. ISS bileşenleri, farklı ülkelerde üretilmiş, uzay mekikleri veya (proton, soyuz gibi) roketlerle aşama aşama uzaya taşınmış, karmaşık robotik sistemler ve kablo ve hatları birbirine bağlayan insanlar aracılığıyla yörüngede bir lego gibi birleştirilmiştir. Yakın zamanlarda, 2021'de *Nauka* ve *Prichal* isimli modüller Rusya tarafından fırlatılıp ISS'ye ulaşmış, 2022 ve 2023'te ABD tarafından yeni güneş panelleri eklenmiştir. ISS'ye bu zamana değin 40'ın üzerinde modül ve unsur yerleştirilmiştir. Yaklaşık bir futbol sahası büyüklüğünde olan ve 370-460 km yüksekliklerde yörüngede tutunan bu kompleksin sakinlerine bakıldığında, 02.11.2000'de üç kişiden oluşan ilk uzun süreli mürettebat ulaşmış ve bunu diğerleri izlemiştir; ziyaretçi sayısı günümüzde 280'i bulmuştur²⁷.

Âdeta bir uluslararası araştırma merkezi olan ISS, partnerlerin işbirliği ve farklı düzeyde katkıları ile geliştirilmeye ve değişik misyonlar için kullanılmaya devam etmektedir²⁸. ISS Anlaşması belirli süreli olarak yapılmamıştır²⁹; şu kadar ki kurulan yapının bir hizmet ömrü bulunmaktadır. ISS'nin -daha önce farklı tarihler kararlaştırılmış olsa da son durumda- 2030'a kadar faaliyette kalması planlanmaktadır. Bununla birlikte 2022'de Rusya, projeden çekilerek³⁰ kendi istasyonunu inşa etmeyi tasarladığını duyurmuştur.

Office of Technology Assessment, 1986, s. 3 vd.; Young, s. 189-197, 244-257; McCord, s. 1933-1958; Stewart, s. 745-761; Malpass, s. 183-212; Jacobs, 1998, web sayfası; Logsdon, s. 1-43; Moenter, s. 1033-1056; Cline/Gibbs, s. 917-925; Sadeh, s. 171-188; Smith M., s. 2-4; Voronina, s. 245-247; (<https://www.nasa.gov/reference/international-space-station/>, Erişim Tarihi: 03.12.2024).

²⁷ Bkz. (<https://www.issnationallab.org/about/iss-timeline/>, Erişim Tarihi: 01.03.2025); (<https://www.nasa.gov/international-space-station/>, Erişim Tarihi: 01.03.2025); (<https://www.nasa.gov/reference/international-space-station/>, Erişim Tarihi: 01.03.2025); (https://www.esa.int/Science_Exploration/Human_and_Robotic_Exploration/International_Space_Station, Erişim Tarihi: 01.03.2025); (https://en.wikipedia.org/wiki/International_Space_Station, Erişim Tarihi: 01.03.2025). ISS'nin bütün bileşenleri (modüller, unsurlar/elemanlar) hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (<https://www.nasa.gov/international-space-station/international-space-station-assembly-elements/>, Erişim Tarihi: 01.03.2025).

²⁸ Rosmalen, s. 9-14; Sharpe/Tronchetti, s. 620-626; Marais, s. 556.

²⁹ Voronina, s. 258.

³⁰ ISS Anlaşması'nda çekilmeyi düzenleyen 28. madde, partner devletlerin depozitere (ABD hükümeti) en az bir yıl önceden yazılı bildirimde bulunarak Anlaşma'dan herhangi bir zamanda çekilebileceğini; Avrupa devletlerinden birinin çekilmesinin "Avrupalı

Başlangıçta 2024'ten sonra ISS'den ayrılacağını belirten Rusya, katılımını 2028'e kadar uzatacağını bildirmiştir³¹. Kuruluşundan bugüne değin ISS, bilim insanları ve araştırmacılar tarafından uzay ve Dünya'yı gözlemlemek ve biyoloji, fizik, biyomedikal, malzeme bilimi gibi alanlarda deneyler yapmak için kullanılmıştır³². Bu faaliyetler insan, Dünya ve uzay hakkındaki (mesela, düşük yer çekimi ortamında yaşama koşulları, iklim değişikliği, güneş sistemi, nötron yıldızları, karanlık maddeye dair) bilginin doğrulanması ve kapsamının genişlemesini sağlama işlevi yanında, çeşitli bilim alanlarındaki uygulamalar için teknolojinin geliştirilmesine katkıda bulunmaktadır. Son zamanlarda ticarî kullanımlardaki rolü de öne çıkmaktadır. Ne var ki, yapısal sağlık analizleri çerçevesinde ISS'nin operasyonel ömrünün sonuna yaklaştığı değerlendirilmekte ve 2030'dan sonra yörüngeden çıkarılması için planlar yapılmaktadır³³.

partner" olarak anılan devletler grubunun Anlaşma kapsamındaki hak ve yükümlülüklerini etkilemeyeceğini öngörmektedir. Şu da not edilmelidir ki, Kanada'nın çekilmesiyle ilgili -bu devletin katkısı ISS'nin esaslı bir parçasını teşkil ettiği için (Kanada'nın projeye katkısının özelliği hakkında bkz. Cline/Gibbs, s. 918.)- özel şartlar getirilmiştir. Bu çerçevede, ABD'nin sözü geçen devletin sağladığı unsurları etkili şekilde kullanma ve işletme hakkı olacağı ve programın genel olarak sürdürülmesi için gerekli unsurları uygun bir tazminat karşılığında duruma göre devralabileceği kabul edilmiştir.

³¹ Bkz. NASA - Office of Inspector General, s. 10, 22; (<https://spacenews.com/russia-commits-to-iss-extension-to-2028/>, Erişim Tarihi: 19.11.2024); (<https://www.space.com/russia-stay-international-space-station-partner-2028>, Erişim Tarihi: 19.11.2024); (<https://www.reuters.com/technology/space/russia-plans-create-core-new-space-station-by-2030-2024-07-02/>, Erişim Tarihi: 19.11.2024).

³² Henüz erken dönemlerde, ISS'nin oldukça önemli misyonlar üstleneceği ve yeteneklerinin geliştirilmesiyle planlananların ötesinde amaçlar için 21. yüzyılda da hizmet görebileceği değerlendirilmekteydi. Mesela bkz. Marshall, s. 83-87.

³³ NASA, Ocak 2022, s. 3-4. Ayrıca bkz. Masson-Zwaan/Hofmann, s. 84. Büyük parçaların (modüllerin) uzayda sökülerek farklı projelerde kullanılmak üzere Dünya'ya döndürülmesi, ISS'nin ömrünü uzatmak amacıyla daha yüksek bir irtifada yörüngeye yerleştirilmesi gibi seçenekler üzerinde durulsa da, finansal, teknik, lojistik zorluklar ve birtakım riskler fark edilmiştir. ISS'nin (atmosfere girdikten sonra yanan ve buharlaşan parçalarından kalan kısımların) "Nemo Noktası" olarak bilinen Güney Pasifik'teki Dünya'nın en izole ve karalardan en uzak bölgesine düşmesi hedeflenerek sorumlu ve kontrollü şekilde yörüngeden çıkarılmasının en uygun yol olacağı değerlendirilmektedir. Bkz. (<https://www.nasa.gov/faqs/the-international-space-station-transition-plan/>, Erişim Tarihi: 20.11.2024). Bu planın deniz çevresinin korunması yönünden bir eleştirisi için bkz. Lucia, web sayfası. Şunu da eklemek gerekir ki, ISS'nin uzun süredir devam eden misyonunu tamamlamasının ardından -şimdiden planlama çalışmalarına başlanan- ticarî uzay istasyonları kurma ve işletme girişimlerinin ivme kazanacağı, böylece ev sahibi-misafir ilişkisinde devletler ile özel şirketlerin rollerinin değişeceği de tahmin ediliyor. Petrovici/Bohlmann, s. 516. Uzay turizmi ve/veya bilimsel amaçlar için kullanılacak bu tip bir özel uzay istasyonunun, tek bir devlet tarafından -Uzay Andlaşması'nın 6. maddesi gereğince- yetkilendirilip denetleneceği ve özel anlaşmalarla

ISS'nin, diğer özellikleri yanında, hukukî yapısıyla gelecekteki uzay proje, misyon ve işbirlikleri ile -gerçekleşirse- gök cisimlerindeki yerleşimler için emsal/model teşkil edeceği değerlendirilmektedir³⁴.

II. ISS'NİN HUKUKÎ ÇERÇEVESİ

ISS'nin hukukî yapısı çeşitli katmanlardan oluşmaktadır. Çok taraflı, çoklu, iki taraflı, hatta ulusal düzenleme ve yapıların dâhil olduğu bu çerçevede, genel uluslararası hukuk ve -temel andlaşmalar başta olmak üzere- uluslararası uzay hukukunun ilgisi ele alınacak; ardından eldeki hedef etrafında bir araya gelen devletlerin projenin geliştirilmesiyle alâkalı -farklı hukukî nitelikleri bulunan- özel enstrümanlarına değinilecektir.

A. Genel Uluslararası Hukukun ve Uzay Hukukunun İlgisi

Genel kaynaklar açısından belirtmek gerekir ki, uzay istasyonları, uzaya ilişkin temel andlaşmalarda özel olarak düzenlenmemişse de, diğer uzay cisimleri³⁵ gibi, onların esaslarına tâbi olacaktır³⁶. ISS Anlaşması'nın Giriş bölümünde de beş temel andlaşmadan biri³⁷ dışındakilere (Uzay Andlaşması³⁸, Kurtarma Anlaşması³⁹, Sorumluluk Sözleşmesi⁴⁰, Tescil Sözleşmesi⁴¹) atıf

aksi öngörülmedikçe, Uzay Andlaşması'nın 8. maddesi uyarınca -cezaî konular dâhil- tescil devleti yetkisine tâbi olacağı değerlendirilmektedir. Chatzipanagiotis/Moro-Aguilar, s. 325, 333-334, 336. Bu tip istasyonlar hakkında ayrıca bkz. Siget, s. 13-23.

³⁴ Çalışmada yararlanılan kaynakların büyük bir kısmında (özellikle sonuç bölümlerinde) bu hususa değinilmektedir. Diğerleri yanında bkz. Sharpe/Tronchetti, s. 659-661; Sun, s. 476-490; Farsaris, s. 63-74.

³⁵ Bu terim “Tescil ve Yetki” başlığı altında açıklanmaktadır.

³⁶ Bkz. Christol, 1984, s. 531-532; Diederiks-Verschoor, s. 479; Stewart, s. 749; Malpass, s. 190-192; Moenter, s. 1038. Uzay istasyonlarının çok taraflı bir andlaşmayla özel olarak düzenlenmesi önerisi için bkz. Ashe, s. 333-363.

³⁷ Bu, 18.12.1979 tarihli Devletlerin Ay'da ve Diğer Gök Cisimlerindeki Faaliyetlerini Düzenleyen Anlaşma'dır. Bkz. UNTS, 1984, C. 1363, s. 3 vd.; RG, 11.06.2011, S. 27961 (Mükerrer). “Ay Anlaşması”na hâlihazırda sadece 17 devlet taraftır.

³⁸ Referansı yukarıda gösterilmiştir.

³⁹ 22.04.1968 tarihli Astronotların Kurtarılması, Astronotların ve Uzaya Fırlatılmış Olan Araçların Geri Verilmeleri Hakkında Anlaşma için bkz. UNTS, 1969, C. 672, s. 119 vd.; RG, 07.10.2006, S. 26312.

⁴⁰ 29.03.1972 tarihli Uzay Cisimlerinin Verdiği Zarardan Dolayı Uluslararası Sorumluluk Hakkında Sözleşme için bkz. UNTS, 1975, C. 961, s. 187 vd.; RG, 20.12.2006, S. 26382.

⁴¹ 14.01.1975 tarihli Uzaya Fırlatılan Cisimlerin Tescili Hakkında Sözleşme için bkz. UNTS, 1976, C. 1023, s. 15 vd.; RG, 11.05.2006, S. 26165.

yapılmıştır⁴². ISS Anlaşması 1. maddesinde de belirtildiği üzere, Anlaşma'nın amacı, uluslararası hukuka uygun olarak, barışçıl amaçlarla, içinde sürekli şekilde yaşanabilen sivil bir uluslararası uzay istasyonunun tasarımı, geliştirilmesi, işletimi ve kullanımı için partnerler arasında gerçek ortaklık (*genuine partnership*)⁴³ temelinde uzun süreli bir uluslararası işbirliği çerçevesi oluşturmaktır. Uluslararası hukuka aslî kaynakları içerecek şekilde genel atıf yapıldığı fark edilmektedir⁴⁴. Benzer bir başka gönderme, ISS'nin kurulduktan sonra belirli esaslar dairesinde geliştirilmeye devam edeceğini öngören 14. maddede yer almaktadır⁴⁵.

Yine, uluslararası hakları ve yükümlülükleri düzenleyen 2. maddede ISS'nin (belirtilen) dört temel andlaşma dâhil uluslararası hukuka uygun şekilde geliştirileceği, işletileceği ve kullanılacağı (m. 2/1) ve ayrıca Anlaşma'daki hiçbir hükmün (sorumluluktan karşılıklı feragati düzenleyen 16. maddede belirtilenler dışında) partnerlerin bahsi geçen andlaşmalardaki -birbirlerine veya diğer devletlere karşı olsun- hak ve yükümlülüklerini değiştirdiği şeklinde yorumlanmayacağı (m. 2/2(a)) öngörülmüştür. Bu çerçevede belirtmek gerekir ki, ISS ile ilgili faaliyetler söz edilen andlaşmalara ve genel uluslararası hukuka tâbi olacaktır⁴⁶. Başka maddelerde de (tescil ve yetkiye

⁴² Hükümleri -gerekli görülen düzeltmeler hariç- resmî çevirilerine sadık kalınarak aktarılacak bu andlaşmaların metinleri ve tarafları için ayrıca bkz. (<https://astro.unoosa.org/astro/en/index.html>, Erişim Tarihi: 27.03.2025); (<https://www.unoosa.org/oosa/en/ourwork/spacelaw/treaties.html>, Erişim Tarihi: 27.03.2025).

⁴³ Açık olmamakla birlikte bu terimin, salt bir işbirliğinden fazlasını ve karşılıklı güvene, adalete, (mutlak değilse de) temelde eşit haklara ve azamî ortak çıkarlara dayalı bir anlayışı yansıttığı hakkında bkz. Madders, s. 59-61; Malpass, s. 187. Anlaşma müzakereleri yürütülürken özellikle Avrupa devletlerinin programın yönetimi ve organizasyonu, istasyona erişim, teknoloji transferi, uyumsuzluk çözümü, sağlanan unsurlar bakımından sorumluluğun üstlenilmesi gibi konularda yeterli katılım içeren gerçek bir ortaklığın önemini vurguladığı hakkında bkz. Moenter, s. 1045.

⁴⁴ McCord, s. 1936. Uzay Andlaşması'nın 3. maddesi de uzay faaliyetlerinin uluslararası hukuka uygunluğunu düzenler.

⁴⁵ Uluslararası hukuka bu tür genel atıflar, uzaya ve uzay faaliyetlerine ilişkin olup “*soft law*” (esnek hukuk) teşkil eden BM Genel Kurulu kararlarını da dikkate almayı gerektirebilir. Bir kısmı temel andlaşmaların akdedilmesinden önce -bunlardan andlaşmalar hazırlanırken yararlanılmıştır- bir kısmı daha sonra kabul edilen bu kararlarda genel olarak işbirliği ve barışçıl kullanım gibi ilkelere dikkat çekilmekte, andlaşmalara taraf olmanın önemi vurgulanmakta, andlaşmalardaki esaslar teyit edilmekte, onların kimi noktalarına açıklık getirilmekte, belirli konular da özel olarak düzenlenmektedir. Bu tür kararların sayısı 150'ye yakındır. Bkz. (<https://www.unoosa.org/oosa/documents-and-resolutions/search.jsp?&view=resolutions>, Erişim Tarihi: 15.06.2025).

⁴⁶ Bkz. Sharpe/Tronchetti, s. 626. Genel uzay hukuku (özellikle çok taraflı andlaşmalar) ile ISS'ye özel hukuk arasındaki ilişki bakımından, ISS Anlaşması'nın özel bir çatışma normu

ilişkin m. 5 ile sorumluluğa ilişkin m. 16 ve 17) göndermeler yapılan temel andlaşmalara bütün partner devletler taraftır; dahası onların hükümlerinin önemli kısmı örf ve âdet niteliğindedir.

Ayrıca, Anlaşma'nın, bireysel olarak veya diğer devletlerle birlikte -ISS'yle ilgili olmayan- uzak faaliyetleri yürütürlerken partnerlerin hak ve yükümlülüklerini etkilemeyeceği (faaliyetin kendi rejimine tâbi olmayı sürdüreceği) (m. 2/2(b)) ve uzayın herhangi bir kısmı üzerinde ulusal tahsis iddiası için temel oluşturmayacağı (m. 2/2(c))⁴⁷ bildirilmektedir.

B. ISS'ye İlişkin Hukukî Enstrümanlar

ISS ve ilgili faaliyetlerin hukukî durumuna ilişkin spesifik düzenlemeler bakımından, ISS Anlaşması'nın en önemli yeri tuttuğu belirtilmelidir. İşbirliği ajansları, tescil, yetki ve kontrol, bileşenlerin ve ekipmanın mülkiyeti, yönetim,

getiren yukarıdaki hükümleri yanında, Andlaşmalar Hukukuna Dair Viyana Sözleşmesi'nin aynı konu hakkında birbirini takip eden andlaşmaların uygulanmasını -aynı düzeydeki normların çatışmasına ilişkin genel esaslara uygun şekilde- düzenleyen 30. maddesi de dikkate alınmalıdır. Bu bağlamda öncelikle belirtmek gerekir ki, bahsedilen çok taraflı andlaşmaların hükümleri gerek partner devletler arasında gerek partner devletlerle diğer devletler arasında uygulanma kabiliyetini sürdürecektir; dahası ISS Anlaşması'yla çatışma durumunda, zikredilen andlaşmaların hükümleri prensip olarak (m. 2/2(a)'da söz edilen istisna dışında) üstün/öncelikli addedilecektir. Viyana Sözleşmesi'nin 30. maddesinin 2. fıkrası da bu tür düzenlemelerle ilgili şu hükmü getirmektedir: “Bir andlaşma, bir önceki veya sonraki andlaşmanın hükümlerine tâbi olduğunu veya onlarla bağdaşmaz addedilemeyeceğini belirttiği zaman, o diğer andlaşmanın hükümleri üstündür.” Öte yandan, ISS Anlaşması hükümleri, belirtilen çok taraflı andlaşmalardaki hak ve yükümlülükleri etkilemediği durumlarda, özel ve sonraki norm niteliğiyle partner devletler arasında uygulanma önceliğine sahip olabilecektir. Nitekim Viyana Sözleşmesi'nin m. 30/3-4(a) hükümleriyle, yürürlükteki iki andlaşmadan her ikisine taraf olanlar arasında, önceki andlaşmanın sadece sonraki andlaşmayla bağdaşması ölçüsünde (esasen sonraki andlaşmanın, duruma göre de önceki andlaşmanın sonrakine aykırı olmayan hükümlerinin) uygulanacağı öngörülmüştür. ISS ile ilgili faaliyetler bakımından partner devletler ile zikredilen çok taraflı andlaşmalar taraf diğer devletler arasındaki ilişkilerde ise prensip olarak o andlaşmaların hükümlerinin uygulanacağı öngörülebilir. Bu son hususta Viyana Sözleşmesi m. 30/4(b) hükmüne bkz. Viyana Sözleşmesi metni için bkz. UNTS, 1980, C. 1155, s. 331 vd.; Gündüz, s. 183 vd. İlgili hükümler hakkında ayrıca bkz. ILC, 1966, s. 214-216; Pazarcı, 2023, s. 97-99; Sur, s. 74-75.

⁴⁷ Uzak Andlaşması'nın uzayın sahiplenilmezliğini düzenleyen 2. maddesine göre de, “Ay ve diğer gök cisimleri dâhil uzak, egemenlik ilânı, kullanma veya işgal suretiyle veya diğer herhangi bir suretle millî iktisaba konu olamaz.” İlgili konulardan biri de, uzak istasyonları dâhil uzak cisimlerinin belirli bir yörünge konumunda (*orbital slot*) uzun süre bulunmalarının Uzak Andlaşması'nın 2. maddesi çerçevesinde bir soruna yol açıp açmadığına ilişkindir. Bu konuda farklı yorumlar bulunabildiği; ancak uzayın (yine geçici olacak) bu tür bir kullanımının, kendiliğinden, işgal veya söz konusu yasağı ihlal anlamına gelmeyeceği hakkında bkz. Christol, 1984, s. 529-532. Ayrıca bkz. Smith D., s. 106; Stewart, s. 753. Uzak Andlaşması'nda 2. maddeyle bağlantılı bir diğer hüküm de Andlaşma'nın uzayda keşif ve kullanım serbestliğini düzenleyen 1. maddesinde yer alır.

kullanım, işletim, mürettebat, ulaşım, geliştirme, finansman, sorumluluk, veri ve mal transferi, fikrî mülkiyet, cezaî yetkiler, istişare ve gözden geçirme mekanizmaları gibi konuları içeren Anlaşma, partner devletler arasında kapsamlı bir hukukî çerçeve oluşturmaktadır.

Anlaşma'nın birtakım tanımlar getiren 3. maddesinde, “partnerler” (veya duruma göre “her bir partner”) tabirinin Kanada, Japonya, Rusya, ABD ve Anlaşma'ya taraf olup tek bir partner olarak hareket eden Avrupa devletlerinin hükümetlerini⁴⁸; “partner devlet” teriminin de Anlaşma'nın kendisi için yürürlükte olduğu âkit devleti ifade ettiği belirtilmiştir. Anlaşma'ya 15 devlet taraf olmuştur⁴⁹. Anlaşma'nın ismi ve bütünü yanında 3. ve yürürlükle ilgili 25. maddesinden⁵⁰ ESA'nın Anlaşma'nın tarafı olmadığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Örgüt, çeşitli maddeler incelenirken görüleceği üzere, Anlaşma'ya taraf Avrupa devletlerini temsil etmektedir⁵¹.

Anlaşma'nın amacı, (yukarıda değinilen) 1. maddeye göre, bir uluslararası uzay istasyonu kurulması ve işletilmesi için uluslararası işbirliği oluşturmaktır. Devamında da belirtildiği üzere, bu sivil uzay istasyonu uzayın bilimsel, teknolojik ve ticarî kullanımını geliştirecektir. Anlaşma, partnerlerin

⁴⁸ Anlaşma'nın Giriş bölümünde de, sayılan ESA üyesi 11 devletin hükümetlerinin toplu olarak “Avrupa hükümetleri” veya “Avrupalı Partner” (*the European Partner*) olarak anılacağı belirtilmiştir. Ayrıca 3. maddenin atf yaptığı 25. maddede, sayılanlar dışındaki ESA üyelerinin de bir katılma bildirimiyle Anlaşma'ya taraf olabileceği belirtilmektedir.

⁴⁹ Şunu da eklemek gerekir ki, Brezilya, belirli donanımlar sağlaması karşılığında ABD modüllerine erişim elde edebileceğini öngören ikili bir anlaşmayla -bunun için ABD'nin 9. madde gereğince diğer partnerlerin rızasını alması gerekmiştir- bir bakıma özel bir partner olarak dâhil olsa da, programdan finansal sorunlar yüzünden çekilmek zorunda kalmıştır. Dunk, 2009, s. 150; Sharpe/Tronchetti, s. 625; Voronina, s. 251-252.

⁵⁰ 25. maddede ifade edildiği üzere, Anlaşma, Giriş bölümünde belirtilen devletlerin imzasına açık olacaktır; onay, kabul, tasvip veya katılmaya tâbidir; bu tür işlemler her bir devletin anayasal süreçlerine uygun olarak tamamlanıp, ilgili belgeler depoziter olarak belirlenen ABD hükümetine tevdi edilecektir.

⁵¹ *Sharpe/Tronchetti*'ye göre ISS Anlaşması bir karma anlaşma (*mixed agreement*) olarak nitelendirilebilir. Esasen Anlaşma'nın tarafları egemen devletlerdir; ancak Avrupa devletleri ESA'yı sadece işbirliği ajansları olarak değil aynı zamanda onların (Avrupalı partnerin) temsilcisi olarak atamıştır. Sharpe/Tronchetti, s. 632-633. ESA'nın Anlaşma'ya taraf olmamakla birlikte eşsiz bir role sahip olduğu hakkında ayrıca bkz. Voronina, s. 252, 263. Bu değerlendirmede doğruluk payı olmakla birlikte karma anlaşmanın genellikle kabul gören özelliğinden bir ölçüde uzaklaşmıştır. Daha ayırt edici biçimde belirtmek gerekirse, karma anlaşma, genel olarak, bir uluslararası örgüt ile onun üyelerinin -her birinin kendi yetkileri yönünden- birlikte taraf oldukları bir anlaşmayı ifade eder. Avrupa Birliği uygulamasında sıkça başvuru bu tip anlaşmalar hakkında bkz. Schermers/Blokker, s. 1129-1135; Baykal/Göçmen, s. 335-336.

söz konusu işbirliğindeki hakları ve yükümlülükleri dâhil, ISS programını ve ortaklığın niteliğini tanımlayıp, ilgili hedeflerin gerçekleştirilmesini sağlayacak mekanizmalar ve düzenlemeler de öngörmektedir.

Nitekim Anlaşma yanında, ona dayanan ve gönderme yapan iki taraflı ve çok taraflı başka belgelerde de ISS ve ilgili faaliyetler düzenlenmektedir⁵². Anlaşma'nın 4. maddesi farklı seviyelerde düzenlemelerden bir kısmını belirtmektedir. İlk kademedeki NASA ile diğer partnerlerin işbirliği ajansları⁵³ arasında yapılan/yapılacak mutabakat zabıtları gelmektedir. Mutabakat zabıtları Anlaşma'ya tâbi olacaktır⁵⁴. Anlaşma'nın 4. maddesinde ilave edildiği üzere, bir mutabakat zabıtının ona taraf olmayan bir işbirliği ajansı tarafından kabul edilen hak ve yükümlülükleri de düzenlemesi durumunda söz konusu hükümler bahsi geçen ajansın yazılı rızası olmaksızın değiştirilemeyecektir. Mutabakat zabıtları, Anlaşma'nın uygulanmasına ilişkin ayrıntılı hükümler getirip, ISS'yi geliştirecek pratik ve teknik detaylara odaklanmakta; projeye her bir ajansın katkısını düzenlemektedir⁵⁵. Ne var ki, uzay uygulamalarını

⁵² Sharpe/Tronchetti, s. 631.

⁵³ İşbirliği ajansları, Anlaşma'nın 4. maddesi uyarınca, uzay istasyonu işbirliğini Anlaşma'nın hükümleri ve bahsedilen diğer mutabakat ve düzenlemelere uygun şekilde hayata geçirmekten sorumlu olan Kanada Uzay Ajansı (CSA), Avrupa Uzay Ajansı (ESA), Rus Uzay Ajansı (RSA), Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi (NASA) ve sonradan (2003'te) kurulan Japon Havacılık ve Uzay Araştırma Ajansı (JAXA) belirtir.

⁵⁴ ABD'nin ve NASA'nın uzaya ilişkin yürürlüğü devam eden uluslararası düzenlemelerinin bir listesi ve başlıca noktaları için bkz. (<https://www.nasa.gov/wp-content/uploads/2025/01/house-appropriations-international-12-31-24.pdf?emrc=443f13>, Erişim Tarihi: 05.03.2025). 1998 ISS Anlaşması döneminde kabul edilen dört mutabakat zabıtının metinleri için bkz. (<https://csp.aerospace.org/resources/space-policy-archive>, Erişim Tarihi: 15.08.2024). 1988 Anlaşması döneminde de bu tür anlaşmalar yapılmıştır. Stewart, s. 746; Sadeh, s. 175. Mesela, NASA ile ESA arasında kabul edilen mutabakat zabtı için bkz. (<https://csp.aerospace.org/sites/default/files/2021-08/Space%20Station%20Design%20%26%20Operation%20-%20ESA%20Sep88.pdf>, Erişim Tarihi: 15.08.2024). Daha önce, 1985'te, projenin çeşitli aşamaları için partnerlerin ilgili birimleri arasında yapılan ilk mutabakat zabıtları hakkında ise bkz. O'Brien, s. 36; Young, s. 52, 189-197. Bu sonucuların geç de olsa BM Şartı m. 102 çerçevesinde BM Genel Sekreterliği nezdinde tescil edildikleri de görülmektedir. Bkz. UNTS, 2003, C. 2130, s. 217 vd.; UNTS, 2004, C. 2175, s. 549; UNTS, 2004, C. 2193, s. 373 vd.

⁵⁵ Anlaşma'nın Giriş bölümü yanında bkz. Malpass, s. 195; Dunk, 2009, s. 150; Sharpe/Tronchetti, s. 631; (https://www.esa.int/Science_Exploration/Human_and_Robotic_Exploration/International_Space_Station/International_Space_Station_legal_framework, Erişim Tarihi: 01.03.2025). Farklı işbirliği ajansları arasında yapılan mutabakat zabıtlarında benzer şekilde düzenlenen hedefler ana hatlarıyla şöyle belirtilir: ISS'nin uluslararası hukuka uygun olarak ve barışçıl amaçlarla ayrıntılı şekilde tasarlanması, geliştirilmesi, işletilmesi ve kullanılması için ilgili ajanslar arasında işbirliği temeli oluşturmak; ilgili ajansların bu konulardaki rol ve sorumluluklarını diğer ajanslara düşenleri de dikkate alarak detaylı

düzenlemek için sıkça başvurulmuş bu tip belgelerin hukukî niteliği, genel uluslararası hukuk literatüründe olduğu gibi⁵⁶, tartışılmaktadır⁵⁷.

şekilde belirlemek; projeyi hayata geçirmek için yönetim mekanizmaları kurmak; kapasiteyi ihtiyaçlara göre en üst düzeye çıkarmak ve güvenli, verimli, etkili şekilde işletimi sağlamak için bir işbirliği temeli oluşturmak.

⁵⁶ Uluslararası hukukta oldukça tartışmalı bu konuda genel bir sonuca varmak yerine her bir belge bağlamında özel bir değerlendirme yapılması uygundur. Nitekim Andlaşmalar Hukukuna Dair Viyana Sözleşmesi m. 2/1(a) gereğince, bir belgeye verilen isim onun hukukî niteliğini saptamada mutlak bir kriter addedilemez. Özellikle uluslararası hukuk kişileri arasında uluslararası hukuka tâbi sonuçlar doğurma (hukukî yükümlülükler yaratma) amacıyla yapılması, belgenin uluslararası andlaşma olarak nitelendirilmesinde başlıca nokta olacaktır. Bu konuda çeşitli tespit ve yaklaşımlar için bkz. ILC, 1966, s. 188; Pazarcı, 1990, s. 151-163; Aust, s. 21, 25, 43; UN Treaty Section of the Office of Legal Affairs, s. 68; Bal, 2019, s. 423; Akkaya, s. 1147-1153; Aksar, s. 135-142; Pazarcı, 2023, s. 45-49; Sur, s. 24, 101, 397. Yine ilgili bağlamda düşünülebilecek idarî anlaşmaların mahiyeti hakkındaysa bkz. McNair, s. 20-21; Klabbbers, s. 20-23, 97-105; Oppenheim/Jennings/Watts, s. 1200-1201; Aust, s. 58.

⁵⁷ Uzun faaliyetleri ve ISS ile ilgili bu tip belgelerin hukukî niteliği hakkında değerlendirmeler için bkz. Thiebaut, s. 99-104; Spradling, s. 90-95; Voronina, s. 259-260, 264; Lyall/Larsen, s. 32-33. *Farand*'ın görüşleri de dikkate değerdir. Yazara göre, ISS Anlaşması'yla yakın bağlantıları sebebiyle, bu alandaki genel uygulamadan farklı olarak, söz konusu belgelerin uluslararası anlaşma statüsüne sahip olacağı belirtilebilir. Kanada'nın 1988 tarihli ISS Anlaşması döneminde yapılan mutabakat zabtını -Anlaşma'nın kendileri için yürürlüğe girmesiyle birlikte- bir uluslararası anlaşma olarak kabul edeceğini ABD'ye resmî olarak bildirmesi de bunu doğrulamaktadır. Farand, 1997/a, s. 129. ISS'ye ilişkin mutabakat zabıtları, her ne kadar amaç ve kapsam, tarafların hak ve yükümlülükleri/rol ve sorumlulukları, yürürlük, tadil, geçerli dil gibi hükümlerle uluslararası andlaşmalara oldukça benzer bir formatta kaleme alınmış olsa da, bazı nüanslar da göze çarpmaktadır. Mesela, tarafların hak ve yükümlülükleri (ESA ve Japon hükümeti ile yapılan mutabakat zabıtlarında "*respective rights and obligations of the Parties to this MOU*" ifadesiyle diğerlerinden daha belirgin şekilde vurgulanır.) belirtilirken genellikle "*shall*" yerine "*will*" yardımcı fiili seçilmiştir. Bunun yanında, diğer önemli nokta, ilgili ajansların bahsedilen belgeleri devletleri/hükümetleri adına imzalamayıp (Şüphesiz, NASA'nın ESA ve Japonya ile yaptığı mutabakat zabıtlarının bu taraflarında bir uluslararası hukuk kişisi bulunmaktadır.), doğrudan "taraflar" (*parties*) olarak kabul etmiş olmalarıdır. Bu sebeplerle, NASA ile diğer işbirliği ajansları arasındaki mutabakat zabıtlarının, tarafları arasında belirli yükümlülükler doğurma amacına yönelik olmakla birlikte, andlaşmanın genellikle kabul edilen tanımı dışında kaldığı değerlendirilebilir. Ne var ki, kimi noktaların bu yorumu -geçersiz kılmamakla birlikte- zayıflatılabileceği de dikkat çekmektedir. Gerçekten, mutabakat zabıtları, ISS Anlaşması'nın pek çok hükmünde zikredilip taraf devletlerin hak ve yükümlülüklerini etkilemek suretiyle Anlaşma'yla sıkı bir bağlantı içindedir; Anlaşma'ya paralel hazırlanıp onun uygulanmasına hizmet etmektedir; (yukarıda belirtildiği gibi) bazıları tescil edilmiştir; ayrıca (yukarıda belirtilen Kanada örneğinde olduğu gibi) devletler onlara özel bir statü atfetmeyi seçebilmektedir. Aslında bahsedilen son uygulamanın belgenin niteliğiyle ilgili tereddütleri yansıttığı da fark edilmektedir. Hukukî nitelik tartışması haricinde şu da belirtilmelidir ki, mutabakat zabıtları ISS Anlaşması'nın yorumlanması açısından önem taşıyabilir. Nitekim Andlaşmalar Hukukuna Dair Viyana Sözleşmesi'nin 31. maddesinin ilgili 2. fıkrasında "*andlaşmanın akdedilmesi ile bağlantılı olarak bir veya daha fazla tarafta yapılan ve diğer taraflarca andlaşmayla ilgili bir belge olarak kabul edilen herhangi bir belge (instrument)*"

Yine, mutabakat zabıtlarındaki hükümleri yürütmek amacıyla bahsi geçen ajanslar arasında gerektiğinde yapılan uygulama düzenlemelerini de (*implementing arrangements*) ISS'nin hukukî yapısı içinde belirtmek gerekir. Anlaşma'nın 4. maddesinde, uygulama düzenlemelerinin mutabakat zabıtlarına uygun ve tâbi olacağı öngörülmüştür.

Bunların yanında, Anlaşma'da açıkça belirtilmese de, onunla ve diğer düzenlemelerle irtibatlı şekilde işbirliği ajansları ile ISS'nin belirli parçalarını geliştirmeyi üstlenen endüstriyel partnerler arasında yapılan sözleşmeler ve alt sözleşmeleri de (*subcontracts*) saymak gerekir⁵⁸. ISS'nin ticarî kullanımıyla ilgili olarak özel şirketlerle yapılan sözleşmeler de bu kapsamda olup, fikrî mülkiyet haklarını da içerebilmektedir⁵⁹.

Anlaşılabileceği üzere, ISS, değişik yönleriyle eşsiz özellikleri bulunduğu ve emsal teşkil ettiği gibi, ilgili nesnelere, kişilere, faaliyet ve ilişkilere uygulanabilir genel ve özel kurallardan oluşan kapsamlı ve *sui generis* bir hukukî yapıya sahiptir⁶⁰. Yine de, aslında diğer pek çoğunda olduğu gibi, bu düzen kimi meselelerin çözümünde yeterli olmayabilir⁶¹. Erken dönemde, işin doğası gereği uzun vadede karşılaşılabilecek meseleler bakımından zaman içinde bir ISS müşterek hukuku (*common law*) inşa edilebileceği değerlendirilmekteydi⁶². Nitekim hem kesin hem esnek unsurlarla yapılandırılan ISS hukukî rejiminin, kimi hususların kurulum aşamasında veya sonrasında gereksinimlere bağlı olarak değişik mekanizmalar çerçevesinde düzenlenmesiyle, sürekli geliştiği fark edilmektedir⁶³.

andlaşmanın yorumlanması bakımından andlaşmanın bütününe dâhil addedilmiştir.

⁵⁸ Dunk, 2009, s. 150; Trimarchi, s. 537. Sorumluluğa ilişkin 16. maddede olduğu gibi kimi maddelerde yüklenici ve alt yüklenicilerden (*subcontractor*) söz edilmektedir.

⁵⁹ Sharpe/Tronchetti, s. 631.

⁶⁰ Bu gelişmiş yapının uluslararası uzay hukukunun tedricî gelişiminin kanıtı olarak görülebileceği ve bu sürece katkı da sağlayabileceği hakkında bkz. Stewart, s. 746, 761; Zhukov, s. 79.

⁶¹ McCord, s. 1935, 1958; Stewart, s. 761; Malpass, s. 184, 196, 198.

⁶² O'Brien, s. 36. Ayrıca bkz. Gorove S., s. 58.

⁶³ Voronina, ISS'nin hukukî ve operasyonel yapısının karmaşık unsurlardan oluştuğunu vurgulayıp, açıklar. Anlaşma, ISS'nin hukukî temelini teşkil etmekte ve genel işbirliği şeması yanında projenin bütünü için esaslı görülen belirli konulara ilişkin ayrıntılı hükümler getirmektedir. Bunun yanında, mutabakat zabıtları, işbirliği ajanslarının ilave düzenlemeleri, özel şirketlerle yapılan sözleşmeler ve alt sözleşmeler, (aşağıda açıklanacak) ISS Mürettebat Davranış Kodu (*ISS Crew Code of Conduct*), hatta -mürettebat eğitimi, kontrol merkezlerinin işleyişi, ekipman uygunluğu gibi- salt teknik konulara ilişkin standartlar, hukukî nitelikleri farklı olsa da, Anlaşma'yla yakından ilgili olup partnerlerin hak ve yükümlülüklerini etkilemektedir. Böylece hukukî yapının düzenlemeler ve mekanizmalardan oluşan tüm

Bütün bu düzenleme ve mekanizmalar yanında, ISS etrafındaki faaliyetler bakımından partner devletlerin uygulanabilir ulusal hukukları da göz ardı edilmemelidir. Öteki uzay istasyonları -zaman zaman farklı uluslardan astronotlar tarafından ziyaret edilip, uluslararası faaliyetlerde kullanılmışlarsa da- tek bir devlete ait olup onun tarafından tescil edilmiş ve Uzay Andlaşması'nın 8. ve Tescil Sözleşmesi'nin 2. maddeleri gereğince onun yetkisine (dolayısıyla -diğer uluslararası kurallar yanında- onun hukukuna) tâbi olmuştur. Daha karmaşık ve uluslararası niteliği yansıtan bir hukukî yapıya sahip olan ISS ise, bir ABD uzay cismi olarak tescil edilmesi önerisi kabul edilmeyerek, üzerinde birçok devletin yetkisi bulunan (farklı kısımlara farklı devletlerin hukuku uygulanabilecek) bir yapı olarak tasarlanmıştır. ISS Anlaşması'nın 5. maddesi aşağıda incelenirken de açıklanacağı üzere, ISS farklı devletlerin üzerlerinde hukukî amaçlar bakımından yarı-ülkesel yetkiye (*quasi-territorial*)⁶⁴ sahip olduğu -uzayda birbirine bağlanan- unsurlardan

katmanları sıkı bir bağ içindedir ve birbirlerinin işleyişine tesir etmektedir. Voronina, s. 263-265. Yine yazarın işaret ettiği üzere, partnerler, başlangıçta tasarlanan çerçevede işbirliği yapmanın yanında, projeyi iyileştirmeye, yeni modüller ve unsurlar eklemeye ve faaliyetleri/ işlevleri geliştirmeye devam etmişlerdir. Tüm bu girişimler, keşif yetenekleri, sistem geliştirme ve operasyonları için politik rehberlik ve program desteği sağlayan ya da emniyet, sağlık ve diğer tıbbi konularda çalışan işbirliği ajansları birimleri yanında, tasarım ve geliştirme aşamalarıyla ilgili farklı işlevler üstlenen Program Koordinasyon Komitesi (*Program Coordination Committee*) ve Uzay İstasyonu Kontrol Kurulu (*Space Station Control Board*), çeşitli panelleriyle birlikte ISS'nin kullanımı, işletimi ve bakımıyla ilgili yıllık planların hazırlanmasıyla görevli Çok Taraflı Koordinasyon Kurulu (*Multilateral Coordination Board; MCB*) gibi organ ve birimlerin çalışmaları sayesinde gerçekleştirilebilmiş ve ayrıca Anlaşma'nın 9. maddesine dayanarak yapılan takas anlaşmalarının (*barter agreements*) duruma göre güncellenmesini de gerektirmiştir. Bunların yanında, bir bakıma daimi bir sekreteryanın eksikliğini giderme gayesiyle, Anlaşma'nın 24. maddesinde, tesis edilen işbirliğinin uzun vadeli, karmaşık ve değişik alanlardaki gelişmelerden etkilenebilen niteliği dikkate alınarak, partnerlerin ISS'yle ilgili meseleleri ele almak ve işbirliğini teşvik etmek amacıyla üç yılda bir (hükümet düzeyinde) toplanacağı öngörülmüştür. Bkz. Voronina, s. 243, 250-251, 255-256. Bahsedilen organ ve birimler hakkında işbirliği ajansları arasında yapılan mutabakat zabıtlarının çok kapsamlı 7., 8. ve 11. maddelerine bkz. Bahsedilen 7. madde detaylı tasarım ve geliştirmeye ilişkin yönetsel hususları, 8. madde işletim ve kullanıma ilişkin yönetsel hususları ve 11. madde İstasyon mürettebatı ile Çok Taraflı Koordinasyon Kurulu tarafından kurulan (aşağıda bahsedilecek) Çok Taraflı Mürettebat Operasyonları Panelini (*Multilateral Crew Operations Panel; MCOP*) düzenlemekte ve yukarıda (sadece) değindiğimiz Davranış Kodu'nun nasıl kabul edileceği ve kapsamından söz etmektedir.

⁶⁴ Esasen sahiplenilmezlik ilkesinin geçerli olduğu bir alanda egemenlik veya ülkesellik terimlerinden -ilgili uluslararası düzenlemelerde yapıldığı gibi- kaçınılması uygun olabilir. Schmidt-Tedd/Mick, s. 520-521. Bununla birlikte, çalışmamızda, doktrinde de pek yaygın şekilde yapıldığı gibi, uzay cisminin tescil devletinin genel yetkisini -devletin uyruklüğünü taşıyan gerçek kişiler üzerindeki kişisel yetkisinden ayırabilmek için- yarı-ülkesel bir yetki olarak anmaktayız. Devletin yetkilerinin bu yönü hakkında bkz. Cheng, 1997/a, s. 72-73, 86, 387-388, 438, 478-479; Bal, 2019, s. 209-210.

oluşmaktadır⁶⁵.

III. ÖZEL HUKUKÎ MESELELER

A. Tescil ve Yetki

Uzaya ilişkin temel andlaşmaların gereklerine genel olarak uygun şekilde Anlaşma'nın 5. maddesi ISS'nin (ilgili parçalarının) tescili ile onlar üzerindeki yetki ve kontrole dair kurallar getirmektedir. Tescile ilişkin 1. fıkraya göre, *“Her bir partner, Tescil Sözleşmesi'nin 2. maddesi uyarınca, sağlayacağı ve Anlaşma Eki'ndeki listede gösterilen uçuş unsurlarını (flight elements)⁶⁶ uzay cisimleri (space objects) olarak tescil edecektir; Avrupalı partner⁶⁷ bu sorumluluğu kendi ad ve hesaplarına hareket eden ESA'ya vermiştir.”* Yukarıda belirtildiği gibi zamanla farklı unsurlar da ISS'ye eklenmiş ve ilgili şartlarda onlar da tescil edilmiştir.

ISS'nin bir bütün (çeşitli bileşenlerden oluşan tek bir uzay cismi) olarak tescili yerine⁶⁸ ilgili unsurlarının ayrı ayrı uzay cisimleri olarak tescili öngörülmektedir⁶⁹. Bu sistemde (Uzay Andlaşması m. 8 hükmünden yola çıkılarak hazırlanan) Tescil Sözleşmesi, ISS Anlaşması'nın 5. maddesindeki özel ve 2. maddesindeki genel gönderme dolayısıyla başlıca role sahiptir⁷⁰. Sözleşme'nin 1. maddesinde belirtildiği üzere, “uzay cismi” terimi, bir uzay cisminin bileşen parçaları ile fırlatma aracını ve onun parçalarını da kapsar⁷¹.

⁶⁵ Bkz. Meyer, s. 334-335; Dunk, 2006, s. 21-22; Dunk, 2009, s. 151-152; Mills, s. 19; Sharpe/Tronchetti, s. 632-633.

⁶⁶ Yer unsurları gibi diğer elemanlar yanında uçuş unsurlarını da listeleyen “Partnerler Tarafından Sağlanan Uzay İstasyonu Unsurları” başlıklı Anlaşma Eki'nin içeriği “Kullanım” başlığı altında aktarılacaktır.

⁶⁷ Yukarıda belirtilen 11 devlet.

⁶⁸ Erken dönemde fark edildiği üzere, (bir veya daha fazla devlet tarafından) farklı fırlatmalarla uzaya taşınan parçaların birleştirilmesiyle oluşturulan istasyonlarla ilgili temel sorunlardan biri her parçanın ayrı tescilinin gerekip gerekmeyeceği olacaktır. Diederiks-Verschoor, s. 479; Gorbil, s. 515-516.

⁶⁹ Zhukov, s. 75.

⁷⁰ BM Genel Kurulunun uzay cisimlerinin tescilinde devletlerin ve uluslararası örgütlerin uygulamalarını geliştirmek için tavsiyeler kararı da, diğerleri yanında, göz önünde bulundurulmalıdır. Karar için bkz. UN Doc. A/RES/62/101: Recommendations on Enhancing the Practice of States and International Intergovernmental Organizations in Registering Space Objects, 10.01.2008. Ayrıca bkz. Günel, s. 27-28, 38; Bektaş, s. 69.

⁷¹ Uzay cismi, temel andlaşmalarda açıkça tanımlanmamakla birlikte, uzay araçlarını, yapay uyduları, aslında parçaları ve fırlatma araçları dâhil uzaya fırlatılan her şeyi kapsayan genel bir terimdir. Bkz. Christol, 1964, s. 490; Cheng, 1997/a, s. 463-464; Cheng, 2000, s. 558; Bal, 2014, s. 1483-1484; Smith/Kerrest, 2020/a, s. 359-360; Schmidt-Tedd, s. 641-644.

Ayrıca Sözleşme’de bir uzay cismini fırlatan devletin⁷² uzay cismini kendi tuttuğu bir sicile tescil edeceği⁷³, birden fazla fırlatan devlet bulunduğu⁷⁴ hangisinin cismi tescil edeceğinin [ve dolayısıyla cisim üzerinde yetki ve kontrole (farklı bir anlaşma bulunmadıkça) sahip olacağının] müştereken belirleneceği⁷⁵, tescil devletinin böyle bir uzay cismiyle ilgili belirli bilgileri BM Genel Sekreterine ileteceği⁷⁶, Genel Sekreterin de bunlarla ilgili -açık erişim sağlanacak- bir sicil tutacağı⁷⁷ öngörülmüştür⁷⁸. Şunu da eklemek

⁷² Uzay cismini tescil etme yükümlülüğü fırlatan devlete verilmiştir. Bu çerçevede “fırlatan devlet” (*launching state*), Sorumluluk Sözleşmesi’nde kiyle aynı şekilde, Tescil Sözleşmesi m. 1’de şöyle tanımlanmıştır: “*Bir uzay cismini fırlatan veya fırlattıran devlet (a state which launches or procures the launching of a space object); ülkesinden veya tesislerinden uzay cismi fırlatılan devlet.*”

⁷³ Bkz. Tescil Sözleşmesi m. 2/1. Dikkat çekilmelidir ki, ISS Anlaşması tescil yükümlülüğünü -doğrudan fırlatan devlet yerine- ISS uçuş unsurlarını sağlayan devlete yüklemekle birlikte, onlar da, Tescil Sözleşmesi’nin hemen yukarıda aktarılan fırlatma devlet tanımının geniş kapsamına (mesela “fırlattıran” devlet olarak) girmektedir.

⁷⁴ Partnerlerin sıkça başka ülkelerdeki (mesela Rusya’nın Baykonur’daki) fırlatma tesislerini kullanması, ISS’ye uygun uzay taşımacılık sistemlerine -özellikle Anlaşma’nın kabul edildiği dönemde- partner devletlerden pek azının sahip olması gibi sebeplerle fırlatma operasyonlarının önemli bir kısmında Tescil Sözleşmesi gereğince birden fazla fırlatan devlet bulunacağı hakkında bkz. Zhukov, s. 76-77.

⁷⁵ Tescil Sözleşmesi m. 2/2’ye göre “*Bir uzay cismi ile ilgili olarak iki veya daha fazla fırlatan devlet bulunduğu, Ay ve Diğer Gök Cisimleri Dâhil, Uzayın Keşif ve Kullanılmasında Devletlerin Faaliyetlerini Yöneten İlkeler Hakkında Andlaşma’nın 8. maddesi hükümleri akılda tutularak ve fırlatan devletler arasında uzay cisminin ve onun personelinin yetki ve kontrolüne ilişkin yapılmış veya yapılacak ilgili anlaşmalara herhangi bir halel getirilmeksizin, bu devletler maddenin 1. fıkrası uyarınca tescil işlemini onlardan hangisinin yapacağını müştereken belirleyecektir.*” Burada, diğer birlikte fırlatma senaryoları yanında, Sözleşme’nin 1. maddesindeki tanım uyarınca herhangi bir fırlatma faaliyetinde (tescil yükümlülüğü doğacak) birden fazla fırlatan devlet bulunabileceği gerçeği göz önünde tutulmaktadır. Cheng’in belirttiği üzere, Sözleşme m. 2/2’de Uzay Andlaşması’nın uzaya fırlatılan cisim üzerinde yetki ve kontrolün tescil devletinde olacağını öngören 8. maddesinden “hürmeten” söz edilmişse de, fırlatan devletlere hem tescil işlemlerini kimin yapacağı hem de cisim üzerinde kimin (isterlerse -bir bildirimde bulunmaya da gerek olmadan- tescil devletinden farklı bir devletin) yetkiyi haiz olacağını belirlemede tam bir serbestlik verilmiştir; ki sonucusu çeşitli sorunlar doğurabilir. Cheng, 1997/b, s. 210-211, 214. Ayrıca bkz. Cheng, 1997/a, s. 627-630.

⁷⁶ Tescil Sözleşmesi’nin 4. maddesinde, tescil devletinin, BM Genel Sekreterine, mümkün olan en kısa sürede, sicilindeki her uzay cismiyle ilgili (fırlatan devlet veya devletlerin isimleri, uzay cismini tanıtan uygun bir isim veya tescil numarası, fırlatma tarihi ve yeri, yörünge parametreleri, uzay cisminin genel işlevi gibi) bilgileri vereceği belirtilmektedir.

⁷⁷ Bkz. Tescil Sözleşmesi m. 3. Söz edilen sicil için bkz. (https://www.unoosa.org/oosa/osoindex/search-ng.jsp?lf_id=, Erişim Tarihi: 04.03.2025).

⁷⁸ Bu maddelerde öngörülen işlemler, ulusal ve uluslararası yönü bulunan çifte tescil sistemi olarak nitelendirilmektedir. Ayrıca, Tescil Sözleşmesi’nin 2. maddesinin, uzay cisimleri

gerekir ki, pozitif uluslararası hukukta gemilerin⁷⁹ ve hava araçlarının⁸⁰ uyrukluğa sahip olduğu açıkça belirtilmesine karşın, uzay hukukuna ilişkin temel andlaşmalarda uzay cisimlerinin uyrukluğundan söz edilmez. Bunun yerine, tescil devletinin yetki ve kontrole sahip olduğu düzenlenir; bu da prensip olarak benzer hukukî sonuçları doğurur⁸¹.

Bunların yanında, Sorumluluk Sözleşmesi'ndekine benzer şekilde, Tescil Sözleşmesi de 7. maddesiyle uzay faaliyetlerinde bulunan uluslararası örgütlere onun getirdiği hak ve yükümlülükleri kabul etme imkânı sağlamaktadır⁸². ESA bu çerçevede 02.01.1979'da bir bildirimde bulunmuştur⁸³. Böylece Örgüt, Tescil Sözleşmesi çerçevesinde tescil devleti gibi hareket etme olanağı elde etmiştir. ISS Anlaşması'nın 5. maddesiyle de Avrupalı partnerin sağlayacağı uçuş unsurlarının tescili sorumluluğu bu örgüte bırakılmıştır⁸⁴. Örgütün tescilden doğan yetkileri kullanma yeteneği ise aşağıda ayrıca ele alınmaktadır.

ISS'yle ilgili genel yetkilere gelince, Anlaşma'nın m. 5/2 hükmüne göre, *“Her bir partner, Uzay Andlaşması m. 8 ve Tescil Sözleşmesi m. 2'ye uygun şekilde, ilk fıkra hükmüne göre tescil edeceği unsurlar ile ISS'nin içinde*

zarara sebep olduğunda Sorumluluk Sözleşmesi'ne göre sorumlu olan “fırlatan devlet” ile uzay cisminin tescili arasında bir bağ kurduğu belirtilmektedir. Sharpe/Tronchetti, s. 629-630; Günel, s. 26-27. Tescil Sözleşmesi'nin, bir yandan uzay cisimlerinin yol açtıkları zararlarla ilgili sorumluyu tespit etmeyi sağlama diğer yandan onlar üzerindeki yetki ve mülkiyeti koruma amacına yönelik olduğu hakkında bkz. Malpass, s. 194; Moenter, s. 1044. Tescil Sözleşmesi ile Sorumluluk Sözleşmesi arasındaki ilişki hakkında ayrıca bkz. O'Brien, s. 38-39.

⁷⁹ BM Deniz Hukuku Sözleşmesi m. 91'de. Sözleşme için bkz. UNTS, 1994, C. 1833, s. 396 vd.; Gündüz, s. 357 vd.

⁸⁰ 1944 Şikago Sözleşmesi m. 17'de. Sözleşme için bkz. UNTS, 1948, C. 15, s. 295 vd.; RG, 12.06.1945, S. 6029.

⁸¹ Uzay cisimlerinin *de jure* uyrukluğa bulunmasa da uygulamada sonucu değiştirmeyecek yarı-uyrukluğa veya *de facto* uyrukluğa sahip olduğu yönünde bkz. Chatzipanagiotis/Moro-Aguilar, s. 328. Uzay cisimlerinin uyrukluğuyla ilgili erken dönemde öne sürülen görüşler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Meray, s. 280-288.

⁸² Madde 7'de belirtildiği üzere, Sözleşme'nin belirli (8 ila 12.) maddeleri hariç, Sözleşme'de devletlere yapılan atıfların böyle bir örgüte uygulanabilmesi için örgütün Sözleşme'den doğan hak ve yükümlülükleri kabul ettiğini bildirmesi ve örgüte üye devletlerin çoğunluğunun Sözleşme'ye ve Uzay Andlaşması'na taraf olması gerekir. Böyle bir örgüte üye ve Sözleşme'ye taraf olan devletler de, örgütün bahsi geçen şekilde bir bildirim yapmasını temin amacıyla uygun tedbirleri alacaktır.

⁸³ Bildirim için bkz. UNTS, 1979, C. 1122, s. 388. Ayrıca bkz. Lafferranderie, 1999, s. 21-23.

⁸⁴ Bu noktada Tescil Sözleşmesi'nin yukarıda aktarılan m. 2/2 hükmüne de dikkat çekilmektedir. Lyall/Larsen, s. 80-81.

veya üzerinde bulunan uyrukluğunu haiz personel üzerinde yetki ve kontrole sahip olacaktır. Bu yetkinin kullanılması Anlaşma'nın, mutabakat zabıtlarının ve uygulama düzenlemelerinin ilgili hükümlerine ve onlarla kurulan usulî mekanizmalara tâbî olacaktır.” Atıf yapılan Uzay Andlaşması m. 8’e göre de, “Uzaya fırlatılan bir cismin tescil edilmiş bulunduğu Andlaşma’ya taraf bir devlet, söz konusu cisim ve onun personeli üzerindeki yetki ve kontrolünü, bu cisim uzayda veya bir gök cisminde bulunduğu sırada da muhafaza edecektir.” Burada tescil devletinin hem uzay cismi hem hangi uyrukluğa taşıdıkları önemli olmaksızın (onların uzay cismi dışında oldukları sırada da) mürettebat üyeleri üzerinde yetkiye sahip olduğu kabul edilmiştir⁸⁵.

ISS Anlaşması’na dönecek olursak, m. 5/2’den çıkan temel sonuçlar nelerdir? İlkın, her bir partner sağlayıp tescil ettiği ISS unsuru/modülü ve onun içindeki veya üzerindeki kişiler üzerinde Uzay Andlaşması m. 8’in öngördüğü şekilde genel (yarı-ülkesel) yetkiye⁸⁶ ve kontrole⁸⁷ sahip olacaktır⁸⁸. Görece küçük bir yapı üzerinde (her biri farklı bir kısma uygulanabilir) değişik hukuk sistemleri eş zamanlı olarak geçerli olacaktır; uygulanacak hukuk olayın/durumun ortaya çıktığı ISS kısmına göre değişecektir⁸⁹. Kanımızca, uzay

⁸⁵ Catalano Sgrosso, s. 43-44. Uzay hukukunun temel esaslarından birini getiren bu hüküm hakkında diğerleri yanında bkz. Lachs, s. 69-72; Malpass, s. 193; Lafferranderie, 2005, s. 228-232; Sundahl, 2017, s. 42-46.

⁸⁶ Burada geçen yetki teriminin sadece yargı yetkisi anlamına gelmediği kural koyma ve kuralı uygulama yetkisini de kapsadığı belirtilmelidir. Catalano Sgrosso, s. 43; Schmidt-Tedd/Mick, s. 521.

⁸⁷ “Kontrol” teriminin devletin yetkisinin boyutlarından birine işaret edip, cismin hareketlerini/işleyişini ve mürettebatın yönetimini/yönlendirilmesini sağlayan komuta merkezi faaliyetleri, teknik denetim faaliyetleri gibi işlevleri kapsadığı hakkında bkz. Catalano Sgrosso, s. 43; Zhukov, s. 76; Lafferranderie, 2005, s. 230-231; Schmidt-Tedd/Mick, s. 521-523.

⁸⁸ Böylece, tescil devletinin hukuku yarı-ülkesellik temelinde tescil edilen cisimle ilgili bütün faaliyetlere uygulanabilecektir. Zhukov, s. 76; Chatzipanagiotis/Moro-Aguilar, s. 329; Sharpe/Tronchetti, s. 627. Her ne kadar uzayın herhangi bir kısmı üzerinde egemenlik iddiasına izin verilmese de, bu maddenin her bir partnerin tescil ettiği ISS unsurlarında yetkiyle ilgili amaçlar bakımından ülkesindeymiş gibi hareket etmesine olanak tanıdığı hakkında bkz. McCord, s. 1939.

⁸⁹ ISS’deki durumlar/olaylar bakımından genel yetkinin kime ait olacağı hususunda, yetkili devletlerden birinin hukukunu seçme olanağının tanınması, istasyonu bütünüyle tescil edip işletme sorumluluğu verilecek bir devletin veya uluslararası örgütün yetkisinin tanınması, yarışan (*concurrent*) yetkilerin bulunması, fırlatmanın yapıldığı ülkenin devletin hukukunun hâkim olması, partnerlerin hukuklarının dönüşümlü uygulanması gibi ihtimaller kabul görmeyip, partnerlerin tescil işlemleri belirleyici olmaktadır. Bkz. U.S. Congress - Office of Technology Assessment, 1986, s. 30-32; McCord, s. 1938; Malpass, s. 198-200; Sgobba, s. 277. Gerçekten de, 1988 tarihli ISS Anlaşması’nın kabulünden önce, ISS üzerinde tek bir partnerin yetki ve kontrolü bulunması, partnerlere katkılarına göre yetki

cismi üzerindeki yetkinin mahiyeti gereğince, bahsi geçen kişilerle ilgili yetki bakımından onların uyrukluğu veya personel statüsünü haiz olup olmaması önemli değildir. İkincisi, her bir partner -ISS'nin hangi unsuru içinde veya üzerinde olursa olsun⁹⁰- uyrukluğunu taşıyan personel üzerinde genel (kişisel) yetkiye sahip olacaktır. Bir başka ifadeyle partner devletler, uyrukluğunu haiz personel üzerinde onların bir başka devletin yetki alanındaki ISS unsurunda bulunduğu hâlde de yetkiye sahip olacaktır, ki aşağıda açıklanacağı üzere bu, yetki yarışması/çatışması (*concurrent jurisdiction*) demektir. Üçüncüsü, maddenin düzenlediği genel yetkiler, (gönderme yapılan çok taraflı anlaşmalardakiler dâhil) Anlaşma'nın ve ISS'ye ilişkin diğer enstrümanların kurallarına uygun şekilde kullanılacaktır. Böylece duruma göre partnerler, mesela cezaî konularda, farklı temellerde yetkiler kullanma olanağına sahip olabilecektir.

Yukarıda işaret edildiği üzere, yetkiye ilişkin bu genel hüküm, birden fazla devletin aynı konuda eş zamanlı olarak yetkili olmasına sebebiyet verebilmekte ve ISS etrafında ortaya çıkabilecek bütün sorunları çözmektedir. Gerçekten de, mesela, mürettebattan bir ABD'li astronot ile bir Japon mühendisin Rus modülünde karışacağı bir hukukî meselede duruma göre üç devlet de yetkili sayılabilir; ancak böyle bir sorunun nasıl çözüleceğine her durumda uygulanabilir açık hükümler getirilmemiştir⁹¹. Bununla birlikte, Anlaşma, cezaî konularda ve fikrî mülkiyet hakları bakımından özel yetki normları belirleyerek, ihtilaf riskini hafifletmiştir. Diğer konulardaysa genel uluslararası hukukun yetki yarışması/çatışması durumuna ilişkin esaslarına, yaklaşımlarına başvurmak uygun görünmektedir⁹². Bu konudaki

alanları ayrılması, partnerlerin tümüyle müşterek yetkiyi haiz olması gibi ihtimallerin -birden fazla fırlatan devlet bulunduğu durumlarda onların yetki ve kontrole ilişkin farklı anlaşmalar yapabileceğini öngören Tescil Sözleşmesi m. 2/2 de hesaba katılarak- ele alındığı görülmektedir. O'Brien, s. 36-37.

⁹⁰ Bu vurgu için bkz. Stewart, s. 754; Zhukov, s. 76; Sundahl, 2017, s. 50.

⁹¹ Dunk, 2009, s. 153-154. Cheng, ISS Anlaşması m. 5/2'nin, Uzay Andlaşması m. 8'e uygunluktan söz etse de ondan bir ölçüde uzaklaştığına, hem cismi hem içindeki kişileri tescil devletinin yetkisi altında saymak yerine ikisini birbirinden ayırıyor gözüktüğüne ve ayrıca "uyrukluğunu haiz personel" ifadesiyle (partnerlerden birinin personeli olup bir başka partnerin vatandaşı olan kişilerin veya partnerlerden herhangi birinin vatandaşı olmayan ziyaretçilerin durumunun ne olacağı gibi) sorunlara yol açabileceğine dikkat çekmektedir. Cheng, 1992, s. 215. Benzer yönde bkz. Catalano Sgrosso, s. 45.

⁹² Bu noktada (yarı)-ülkesel yetkiyi kişisel yetkilerden üstün saymanın yerinde olabileceği yönünde bkz. Dunk, 1991, s. 126; Masson-Zwaan, s. 252; Dunk, 2006, s. 22; Sharpe/Tronchetti, s. 633; Trimarchi, s. 537. Uluslararası hukukta yetki yarışması durumunda, özel bir düzenleme yoksa, hangi yetkinin tercihe şayan olacağı tartışmalı olsa da, özellikle

bir uyuşmazlığın da uluslararası hukukun ve ISS Anlaşması'nın yöntemleri⁹³ çerçevesinde çözülmesi gerekir.

Konuyu tamamlamadan ESA'nın özel durumuna değinilmelidir. Örgütün, Anlaşma m. 5/2 gereğince, Avrupalı partnerin sağladığı ISS unsurları üzerinde -onları tescil etmekle- prensip olarak yetki ve kontrole sahip olacağı düşünülebilir⁹⁴. Bununla birlikte, (yetkinin kendisine bırakıldığı varsayımında) ESA egemen devletlere özgü işlevleri yerine getiremeyeceği ve devletler gibi olağan/geleneksel anlamda yetki kullanamayabileceği için, buna özel bir çözüm gerekebilir. Daha açık bir ifadeyle, fiilen yetki kullanılmasını, kontrolü gerektiren hukukî meseleler ortaya çıktığında, bunun ISS'ye katılan ESA üyeleri arasında -mesela konunun onlardan birine havalesini öngören- özel düzenlemelerle çözülmesi uygun olabilir⁹⁵. Tescil Sözleşmesi m. 2/2 uyarınca, birden fazla fırlatan devlet bulunduğunda, o devletler arasında yetki ve kontrole ilişkin anlaşmalar yapılabileceği de hatırlanmalıdır.

B. Cezaî Yetkiler

Uzayda işlenebilecek suçlara ilişkin hukukî rejim açık bir şekilde ilk kez ISS etrafında düzenlenmiştir⁹⁶. Esasen, ISS mürettebatının görevlendirilmesi,

uygulama yetkileri bakımından bu sonucun duruma göre yerinde olduğu değerlendirilebilir. Uluslararası hukukta devletin yetkisi ve yetki yarışması hakkında ayrıntılı bilgi ve (*Cheng*'in özgün değerlendirmeleri dâhil) görüşler için bkz. Bal, 2019, s. 198-205, 209-210. Yine ISS çerçevesinde, bir Alman bilim insanının psikolojik sorunlarla karşılaşp kendini ABD modülünün yiyecek depolama ünitesine kapatması kurgusu üzerinden yetki sorunlarının tartışıldığı kapsamlı bir değerlendirme için (1988 tarihli Anlaşma'nın cezaî konularda yetkileri farklı düzenlediği hatırd tutularak) bkz. McCord, s. 1939-1940, 1942-1948. ISS çerçevesinde eş zamanlı yetkiler sorununun, NATO'nun kuvvetlerin statüsüne ilişkin anlaşmalarında yapıldığı gibi, öncelikleri belirleyen özel düzenlemelerle giderilmesi yönünde bir öneri için bkz. Catalano Sgrosso, s. 45.

⁹³ Yeri gelmişken, ISS Anlaşması'nın, uyuşmazlıkların çözümü hususunda belirgin bir prosedür yerine, 23. maddede, taraflar arasında istişareye yönelik hükümler getirdiği ve genel çözüm yollarına işaret ettiği belirtilmelidir. Bkz. McCord, s. 1942; Malpass, s. 203-204; Cline/Gibbs, s. 919; UN Doc. A/AC.105/C.2/112, p. 55. Mutabakat zabıtlarında da bu husus, "İstişare ve Uyuşmazlıkların Çözümü" başlığı altında nispeten daha kapsamlı şekilde ele alınmaktadır.

⁹⁴ Şu da var ki, m. 5/1 gereğince tescil sorumluluğunu ESA'ya veren Avrupalı Partnerin (Anlaşma'ya taraf olup tek bir partner olarak sayılan ESA üyelerinin), yetki kullanma olanağını da (en azından teorik olarak) ESA'ya bırakıp bırakmadığı açık değildir. Bir yandan, m. 5/2'de yetkinin sahibinin partnerler olduğu belirtilmiştir ve 3. maddedeki tanımlar uyarınca ESA'nın partnerlerden biri olmadığı bellidir. Diğer yandan, m. 5/2 yetkiyi tescil işlemine bağlayıp, işlemi yapana verir gözükmektedir.

⁹⁵ Catalano Sgrosso, s. 44; Zhukov, s. 77; Dunk, 2009, s. 152; Sharpe/Tronchetti, s. 630, 633; Trimarchi, s. 537.

⁹⁶ Blount, s. 312; Chatzipanagiotis/Moro-Aguilar, s. 323; Farsaris, s. 66. Gök cisimlerinde

oldukça özel eğitimlerin tamamlanması dâhil, sıkı şartlara bağlıdır⁹⁷. Yine de, farklı kültür çevreleri ve uluslardan insanların sınırlı bir alanda uzun süre bulunmasının sorunlar doğurabileceği düşüncesiyle, gerektiğinde cezaî yetkilerin nasıl kullanılacağı açıklığa kavuşturulmak istenmiştir⁹⁸. 1988 tarihli Anlaşma'da cezaî sorumluluk gerektiren bir olaya ilişkin temel yetki kuralından sonra, belirli bir durumda ABD otoritelerinin yetkilerinin öne geçebileceği düzenlenmişti. Bu son durum, ISS'deki eylemi sebebiyle yargılanacak bir kişinin o dönemde ancak ABD'ye ait bir araçla yeryüzüne getirilebileceği gerçeğiyle de bağlantılıdır⁹⁹.

1988 tarihli Anlaşma'nın -genel yetki kuralını yarı-ülkesellik ve uyrukluuk ilkeleri çerçevesinde düzenleyen 5. maddesine paralel şekilde formüle edilen¹⁰⁰- ilgili 22. maddesi uyarınca, her bir partner devlet, sağladığı uçuş

veya başka istasyonlarda gelecekteki uzay yerleşimleri için bu düzenlemedeki ilkelerin örnek teşkil edebileceği yönünde bkz. Sinha, s. 87, 127; Chatzipanagiotis/Moro-Aguilar, s. 334-336. Ratner ise, ISS'ye ilişkin her iki Anlaşma'da da cezaî konuların sade bir şekilde düzenlendiğine dikkat çekmekte -ki bunu, partnerlerin, ISS mürettebatının ilgili hükümlerin uygulanmasına belki de hiçbir zaman ihtiyaç doğurmayacak bir işbirliği ruhu içinde çalışmayı başaracağına inanmasıyla bağlantılı görmektedir- ve bu düzenlemelerin gelişmiş ve kalıcı uzay yerleşimleri için model olmaktan çok uzak olduğunu belirtmektedir. Yazara göre, genel olarak uzayda cezaî konuların çözümü için uluslararası alanda kurumsal işbirliği gerekmektedir. Bkz. Ratner, s. 324-325, 331-334, 339-344. Bunların yanında, uzayda yaşamının insanın biyolojik, davranışsal, kültürel özellikleri üzerindeki -gerek uzayın doğasından gerek insanın yaşam destek teknolojileriyle ilişkisinden kaynaklanan- etkilerini ve bir ölçüde başkalaşmış bu insan (*homo alterios*) için farklı bir makullük ölçütünü dikkate alan özel bir uluslararası kodun gerekli olabileceği yönünde ilginç bir görüş için bkz. Robinson, özellikle s. 485-486. ISS'deki mevcut düzenlemeyi kriminolojik açıdan ele alıp yetersiz bulan bir yaklaşım için de bkz. Hermida, s. 421-422.

⁹⁷ “Kullanım” başlığı altında değinildiği gibi, Anlaşma'nın 11. maddesi, partnerlerin personel sağlama hakkını, görevlendirmelerde uyulacak düzenlemeleri ve bir davranış kodu hazırlanacağını belirtmektedir. (Yine aynı başlık altında ele alınan) mürettebatın görevlendirilmesiyle ilgili süreç ve kriterlere ilişkin ilkeler de (ISS Mürettebat Kriterleri Belgesi) 2001'de Çok Taraflı Mürettebat Operasyonları Paneli tarafından hazırlanmıştır.

⁹⁸ Cezaî konularda, partnerlerin hukuk sistemlerinin farklı olması sebebiyle, hangi eylemlerin suç teşkil ettiğinden, ceza ve ceza usul kanunlarının uygulanmasına ve suçluların iadesine kadar türlü meselelerle karşılaşılabilmesi ve bunların çözümü için erken dönemde öne çıkan öneriler hakkında bkz. O'Brien, s. 37. Öte yandan söz konusu düzenlemelerin uygulanmasına bugüne kadar ihtiyaç duyulmadığı hakkında bkz. Masson-Zwaan/Hofmann, s. 82.

⁹⁹ Dunk, 2009, s. 154. ABD'ye tanınan özel yetkinin uluslararası hukukta temeli olmayan ve tehlikeli bir yeniliği temsil ettiği; ancak sonraki Anlaşma'yla daha geleneksel anlayışa dönüldüğü yönünde bir tespit için bkz. Ratner, s. 324. Bu konuda bilgi ve değerlendirmeler için ayrıca bkz. Gorove K., s. 184; McCord, s. 1940-1941; Malpass, s. 204-205; Watson/Schmidt, s. 163-166; Farand, 1997/b, s. 154-156; Devlin/Schmidt, s. 241; Catalano Sgrosso, s. 45; Moenter, s. 1046; Cline/Gibbs, s. 919, 922; Sinha, s. 96, 106, 111-115.

¹⁰⁰ Ratner, s. 331-332; Sinha, s. 109-110.

unsurları üzerinde ve ayrıca herhangi bir uçuş unsuru içinde veya üzerinde bulunan (ISS'nin hangi kısmında bulundukları önemli olmaksızın) kendi uyrukluğunu haiz personel üzerinde cezaî yetkiye sahip olacaktır. Bunun yanında ABD, vatandaşı olmayan bir kişinin kendisine ait olmayan unsurlarda işlediği suçun üssün veya oradaki mürettebat üyelerinin emniyetine tehlike teşkil ettiği durumlarda cezaî yetki kullanabilecektir. Bu devletin yargılamaya başlamadan önce failin uyrukluğunu taşıdığı partner devletle istişarede bulunması da öngörülmüştü¹⁰¹.

Rusya'nın dâhil olduğu 1998 ISS Anlaşması'nda ise konu farklı bir şekilde düzenlenmiştir. Anlaşma'nın 22. maddesi uyarınca, “*Uzayda bu özel uluslararası işbirliğinin eşsiz ve benzersiz doğası göz önünde bulundurulduğunda, Kanada, Avrupalı partner devletler, Japonya, Rusya ve ABD herhangi bir uçuş unsuru içinde veya üzerinde bulunan kendi uyrukluğunu haiz personel hakkında cezaî yetkisini kullanabilir.*” Böylece, uzay cismi üzerinde yetki kullanma hakkını tescil devletine veren Uzay Andlaşması m. 8'deki genel kuraldan ayrılıp, her bir partner devletin, suç işledikleri sırada ISS'nin hangi kısmında oldukları önemli olmaksızın uyrukluğunu taşıyan personel üzerinde cezaî yetkisini kullanabileceği, bir başka deyişle kişisel yetki/aktif kişiselilik ilkesi kabul edilmiştir¹⁰². Ne var ki bu rejimin partnerlerden birinin uyrukluğunu taşıyan (Anlaşma'nın açıkça tanımlamadığı) personel statüsünü haiz kişiler¹⁰³ bakımından geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Bu açıdan ISS'yi ziyaret eden diğer kişilerin (mesela turistlerin veya partnerlerden birinin vatandaşı olmayan astronotların) durumu tartışmaya açık görünmektedir¹⁰⁴. Kanımızca personel sınıfına girmeyen veya

¹⁰¹ Böylece, (yarı)-ülkesellik, uyruklu ve ABD'ye verilen özel olanak temelinde suç teşkil eden bir eylem üzerinde birçok partnerin yetkisi bulunabilecek ve uyuşmazlıklar da çıkabilecekti. Stewart, s. 755.

¹⁰² Bu yaklaşımın kabul edilmesinde, devletlerin bir nevi temsilcileri olarak (halkların da kahraman gibi) gördükleri profesyonel astronotların (turistlerin değil) prensip olarak bir başka devletin yargısına tâbi olmasını istememelerinin etkili olduğu belirtilebilir. Ayrıca, kimi partner devletlerde ölüm cezası bulunduğu, suçun (hareket-netice gibi) unsurlarının birden fazla modüle yayılabileceği, Avrupa modüllerindeki eylemler bakımından cezaî yetkilerin kullanılmasında belirsizlikler çıkabileceği, kimi uygulamaların partnerler arasındaki işbirliğini zedeleyici uyuşmazlıklar doğurabileceği gibi gerçekler de göz önünde bulundurulmuş olmalıdır. Bkz. Chatzipanagiotis/Moro-Aguilar, s. 323, 329-331.

¹⁰³ Aslında Anlaşma'nın 11. maddesinde personelin mürettebat üyeleri olarak hizmet edeceğinden söz edilmiştir ve bu başlık altında açıklanan Davranış Kodu ile “Kullanım” başlığı altında ele alınan ISS Mürettebat Kriterleri Belgesi'nde de mürettebat üyeleri -ziyaretçileri kapsayacak şekilde- geniş bir biçimde tarif edilmiştir.

¹⁰⁴ Bkz. Sinha, s. 116-117; Vereshchetin, p. 9; Blount, s. 313; Oduntan, s. 241.

partnerlerden birinin uyrukluğunu taşımayan kişilerin suçları bakımından, ISS Anlaşması m. 5 ve Uzay Andlaşması m. 8 uyarınca, prensip olarak tescil devleti yetkilidir¹⁰⁵.

Anlaşma'nın 22. maddesi genel yetki kuralındakinden başka temeller de öngörür. Bu çerçevede, suçun bir diğer partnerin vatandaşına karşı işlenmesi, böyle bir devletin uçuş unsurunda gerçekleşmesi veya uçuş unsuruna zarar vermesi hâlinde, suçtan etkilenen bu devletler (mağdurun devleti veya tescil devleti) belirli şartlarla ikincil düzeyde yetki kullanabilecektir. Pasif kişisellik veya yarı-ülkesellik ilkeleri çerçevesinde cezaî yetkiler kullanma olanağı, suç işlediği öne sürülen kişinin uyrukluğunu taşıdığı devletin kovuşturmayla ne ölçüde ilgilendiğine bağlı olacaktır¹⁰⁶. İkincil yetkiler, suçtan etkilenen devletlerin menfaatlerini korumayı¹⁰⁷ ve ayrıca faillerin cezasız kalmamasını hedefler¹⁰⁸.

İlgili m. 22/2 hükmüne göre, yörüngede bir diğer partner devletin vatandaşının hayatını veya emniyetini etkileyen ya da bir diğer partner devletin uçuş unsuru içinde veya üzerinde meydana gelen veya ona zarar veren suçlar (*misconduct*) bakımından, vatandaşın suç işlediği öne sürülen partner devlet, etkilenen herhangi bir partner devletin talebi üzerine, onunla kovuşturmaya ilgileri hususunda istişarede bulunacaktır. Eylemden etkilenen devlet, istişarenin ardından¹⁰⁹, suç işlediği öne sürülen kişi üzerinde cezaî yetkisini kullanabilir. Bunun için, vatandaşın suç işlediği öne sürülen partner devletin -belirtilen istişare tarihinden itibaren 90 gün veya karşılıklı olarak mutabakata varılan bir diğer süre içinde- cezaî yetkinin bu şekilde kullanılmasına rıza göstermesi veya olayı kovuşturulması için yetkili makamlarına sunacağına

¹⁰⁵ Uzay Andlaşması'nda düzenlenen yetkinin cezaî konuları da kapsadığı, böylece üçüncü devlet vatandaşlarının ISS'de suç işlemesi durumunda onların öncelikle tescil devletinin yetkisine/ceza mevzuatına tâbi olacağı yönünde bkz. Farand, 2004, s. 77; Farand, 2006, s. 91; Roos, s. 122-123; Chatzipanagiotis/Moro-Aguilar, s. 328, 331-332; Chatzipanagiotis, s. 108-109, 113.

¹⁰⁶ Moenter, s. 1050; Ratner, s. 335-337; Zhukov, s. 79; Cline/Gibbs, s. 922; Blount, s. 313; Dunk, 2009, s. 154; Chatzipanagiotis/Moro-Aguilar, s. 331; Sharpe/Tronchetti, s. 634; Sundahl, 2017, s. 50; Farsaris, s. 67.

¹⁰⁷ Roos, s. 121.

¹⁰⁸ Catalano Sgroso, s. 45. İkincil düzeyde kullanılacak yetkilerin sağlam gerekçelere dayanıp dengeli bir politikayı yansıttığı hakkında bkz. Sinha, s. 118.

¹⁰⁹ Bu istişare sisteminin *aut dedere aut judicare* (iade et ya da yargıla) ilkesinin oldukça incelikli ve diplomatik bir biçimi olduğu yönünde bir görüş ve özgün değerlendirmeler için bkz. Chatzipanagiotis/Moro-Aguilar, s. 331.

dair güvenceler sağlayamaması gerekir.

Cezaî yetkiye dair düzenlemeler ESA'nın özel durumuyla ilgili (Avrupa modülünü ESA'nın tescil etmesinden kaynaklanabilecek) bir sorun çıkmasını genel olarak engeller. Zira hangi devletin yetki kullanabileceği kural olarak suç işleyen kişinin vatandaşlığına göre belirlenmiştir¹¹⁰. Bununla birlikte, Avrupa modülünde veya ona zarar veren bir suç işlendiği durumda failin vatandaşı olduğu devletin yanında ISS'ye katılan ESA üyelerinden birinin de ilgili istişareler neticesinde cezaî yetkiler kullanabileceği değerlendirilebilir. Mesela, bir İngiliz (veya Japon) mürettebat üyesi Avrupa modülüne zarar veren bir suç işlerse, birincil düzeyde Birleşik Krallık (veya Japonya), ikincil düzeyde de -ilgili şartlara bağlı olarak- Avrupalı partneri oluşturan devletlerden biri yetki kullanabilecektir¹¹¹.

22. maddenin sonraki fıkralarında, Anlaşma'nın suçluların iadesi için gerektiği durumda (iadeyi bir andlaşmanın varlığı şartına bağlayan) partner devletlere bir hukukî dayanak teşkil edebileceği; her bir partner devletin yürüncede işlendiği öne sürülen suçlarla ilgili olarak -kendi ulusal düzenlemelerine bağlı şekilde- diğer partnerlere (mesela delil sağlanmasında) yardımda bulunacağı; maddenin ISS'de düzenin sürdürülmesi ve mürettebat faaliyetlerinin yürütülmesi için 11. madde uyarınca hazırlanacak davranış kodunda tesis edilecek yetki ve usulleri sınırlandırma amacı taşımadığı ve bahsedilen kodun da maddenin uygulanmasını sınırlandırmayacağı hüküm altına alınmıştır.

Anlaşma'nın bahsi geçen 11. maddesi, partnerlerin ISS'ye mürettebat gönderebilmeleri için oluşturulacak davranış kodunu onaylamış ve mürettebatın ona uymasını sağlayacak tedbirler almış olmalarını öngörür. Yine, mutabakat zabıtlarının 11. maddelerinde de, bu kodun yürüncede açık bir komuta zinciri tesis etmek, yer ve yürünge yönetimleri arasında net bir ilişki kurmak, yönetim hiyerarşisi oluşturmak, uzaydaki ve duruma göre yerdeki faaliyetler için standartlar getirmek, unsurlar ve ekipmanla ilgili sorumlulukları belirlemek, disiplin yönergeleri saptamak, fiziksel güvenlik ve bilgi güvenliği ile ilgili rehber ilkeler sağlamak, ISS kumandanına, tüm ortaklar adına, emniyete, fiziksel duruma, bilgi güvenliğine, mürettebatın

¹¹⁰ Dunk, 2009, s. 155; Sharpe/Tronchetti, s. 634.

¹¹¹ Resmî olarak bir partner devletin uçuş unsuru olarak nitelendirilmeyen Avrupa modülüne zarar verilmesi hâlinde bu tür bir yetkiye hangi devletin sahip olacağının belirsiz olduğu hakkında bkz. Dunk, 2006, s. 23.

kurtarılmasına ilişkin prosedürleri uygulamak için gerekli yetki ve sorumluluğu sağlamak gibi amaçlara hizmet edeceği belirtilmiştir. Bu düşüncelerle Çok Taraflı Koordinasyon Kurulu tarafından 2000 yılında kabul edilen Davranış Kodu¹¹², genel olarak, ISS mürettebat üyelerine (*ISS crewmembers*) -sefer (*expedition*) mürettebatı ve ziyaretçi (*visiting*) mürettebat dâhil olmak üzere ISS'ye uçuşu onaylanan herhangi bir kişi anlamına gelip, belirli bir görev için mürettebata atanmayla başlayıp görevle ilgili uçuş sonrası faaliyetlerin tamamlanmasıyla sona eren bir statüdür- (fırlatma ve dönüş aşamaları dâhil) uçuş öncesi, yörüngedeki ve uçuş sonrası faaliyetler sırasında uygulanacak davranış standartlarını tesis etmektedir. Kod, beş ana bölümden oluşup, ISS'nin ve etrafındaki faaliyetlerin hassas ve çok yönlü gerekliliklerine uygun bir düzen tesis etmektedir¹¹³.

C. Kullanım

Çok sayıda aktörün karmaşık ilişkiler yoluyla değişik elemanlar, olanak ve hizmetler sağlayarak oluşturup etkin hâle getirdiği ISS'nin çok uluslu/unsurlu özelliği, bileşenlerin sahipliği, kullanım hakları, erişilebilirlik gibi

¹¹² Söz konusu belgenin metnine erişim için bkz. (https://download.esa.int/docs/ECSL/ISS_Crew_Code_of_Conduct.pdf, Erişim Tarihi: 04.03.2025); (<https://www.ecfr.gov/current/title-14/chapter-V/part-1214/subpart-1214.4>, Erişim Tarihi: 04.03.2025). ISS etrafındaki faaliyetler için hayati önemi haiz olup, (özellikle ISS kumandanının icraî yetkileri bağlamında) cezaî meselelerle ilgisi bulunması yanında, ISS'nin ticarî kullanımının artmasıyla farklı bir boyut da kazanan, ayrıca uluslararası uzay hukukunun gelişiminde önemli bir yer tuttuğu kabul edilen Davranış Kodu'nun hazırlanması, kapsamı ve işlevi hakkında bkz. Stewart, s. 755-756; Malpass, s. 209-210; Catalano Sgroso, s. 37-39, 46; Zhukov, s. 78; Farand, 2001, s. 64-68; Sinha, 91-92, 124-127; Brünner/Soucek, s. 597-598; Vereshchetin, p. 11; Chatzipanagiotis/Moro-Aguilar, s. 329, 332-333; Sharpe/Tronchetti, s. 645-646; Newman, s. 225; Voronina, s. 249; Masson-Zwaan/Hofmann, s. 83; Farand, 2020, web sayfası; Lyall/Larsen, s. 128.

¹¹³ Mürettebat üyelerinin operasyonlar sırasında ilgili unsur, tesis ve ekipmanın kullanımına ilişkin kural, emir, talimat ve politikalara uyma sorumlulukları; mürettebat üyelerinin birbirleriyle ilişkilerinde uyumluluk, tutarlılık, güven ve saygı ilkeleri temelinde riayet etmeleri gereken davranış kuralları; kişisel ve hatıra değeri olabilecek eşyayı kullanma şartları; mürettebatın lideri konumunda olan ISS kumandanının uçuş öncesi ve sonrasında ve yörüngedeki operasyonlar sırasında hazırlık, koordinasyon, temsil, misyon programının uygulanması, mürettebatın sağlık ve emniyetinin sağlanması, ISS unsur, ekipman ve yüklerinin korunması, genel düzenin sağlanması, sorumlulukların yerine getirilmesinde makul ve gerekli araçların kullanılması gibi hususlardaki yetki ve sorumlulukları ve ayrıca ISS operasyonlarının yönetiminde genel sorumluluk taşıyan (yerdeki) uçuş direktörüyle ilişkisi; Çok Taraflı Mürettebat Operasyonları Panelinin hazırlayıp Çok Taraflı Koordinasyon Kurulu tarafından onaylanan ve Davranış Kodu'na aykırılıkları ele alan disiplin politikasının özellikleri [Bkz. (https://download.esa.int/docs/ECSL/ISS_Crew_Disciplinary_Policy.pdf, Erişim Tarihi: 04.03.2025.)]; verilerin ve fikri mülkiyet haklarının korunması; araştırmalarda insan sağlığının gözetilmesi gibi konuları kapsamaktadır.

konuları özel olarak ele almayı gerektirmiştir. Bunlara ilişkin hükümlere ISS Anlaşması'nda yer verilmesinin yanında, değişik nitelikte uygulama ve misyonların doğurduğu ihtiyaçlara göre başka enstrümanlar da teşkil edilmiştir.

1. Kullanım Hakları

Öncelikle belirtmek gerekirk, ISS Anlaşması'nın unsurların ve ekipmanın sahipliğini düzenleyen 6. maddesi uyarınca, her bir partner sağlayacağı ve Anlaşma Eki'nin listelediği unsurlara¹¹⁴ işbirliği ajansları vasıtasıyla sahip olacak, ISS'deki herhangi bir ekipmanın mülkiyetiyle ilgili de diğer partnerlere bildirimde bulunacaktır. Diğer partnerlerin rızası alınmaksızın, partnerler dışındaki bir devlet veya böyle bir devletin yetkisi altındaki bir özel kuruluş bahsi geçen ekipmanlara sahip olamayacak ve Anlaşma Eki'nde listelenen unsurlar onlara devredilemeyecektir¹¹⁵. Unsurların mülkiyetinin devri her durumda diğer partnerlere bildirilecektir¹¹⁶. Yine önemli bir nokta olarak, unsurların veya ekipmanın devri, partnerlerin Anlaşma, mutabakat zabıtları ve uygulama düzenlemelerindeki hak ve yükümlülüklerini etkilemeyecektir. Unsurların mülkiyeti veya tescili ile ekipmanın mülkiyeti ISS'de yürütülen

¹¹⁴ Partnerler tarafından sağlanacak ISS unsurlarını (uçuş unsurları yanında yer unsurları gibi diğer elemanları) içeren Anlaşma Eki'nde belirtildiği üzere, “Partnerler tarafından sağlanacak ISS unsurları aşağıda özetlenmiştir ve mutabakat zabıtlarında daha ayrıntılı olarak ele alınmıştır: 1. Kanada Hükümeti, CSA aracılığıyla şunları sağlayacaktır: bir ISS altyapı unsuru olarak Mobil Hizmet Merkezi; ek bir uçuş unsuru olarak Özel Amaçlı Dekstral Manipülör; yukarıdaki uçuş unsurlarına ek olarak ISS'ye özgü yer unsurları. 2. Avrupa hükümetleri, ESA aracılığıyla şunları sağlayacaktır: bir kullanıcı unsuru olarak Avrupa basınçlı laboratuvarı (temel işlevsel donanım dâhil); ISS'yi ikmal edecek ve yeniden güçlendirecek diğer uçuş unsurları; yukarıdaki uçuş unsurlarına ek olarak ISS'ye özgü yer unsurları. 3. Japonya Hükümeti şunları sağlayacaktır: bir kullanıcı unsuru olarak Japon Deney Modülü (temel işlevsel donanımın yanı sıra Açık Tesis ve Deney Lojistik Modülleri dâhil); ISS'yi ikmal edecek diğer uçuş unsurları; yukarıdaki uçuş unsurlarına ek olarak ISS'ye özgü yer unsurları. 4. Rusya Hükümeti, RSA aracılığıyla şunları sağlayacaktır: servis ve diğer modüller de dâhil olmak üzere ISS altyapı unsurları; kullanıcı unsurları olarak araştırma modülleri (temel işlevsel donanım dâhil) ve ekli yük yerleşim ekipmanı; ISS'yi ikmal edecek ve yeniden güçlendirecek diğer uçuş unsurları; yukarıdaki uçuş unsurlarına ek olarak ISS'ye özgü yer unsurları. 5. Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti, NASA aracılığıyla şunları sağlayacaktır: bir yerleşim (habitation) modülü de dâhil olmak üzere ISS altyapı unsurları; kullanıcı unsurları olarak laboratuvar modülleri (temel işlevsel donanım dâhil) ve ekli yük yerleşim ekipmanı; ISS'yi ikmal edecek diğer uçuş unsurları; yukarıdaki uçuş unsurlarına ek olarak ISS'ye özgü yer unsurları.” Zamanla başka unsurların da ISS'ye entegre edildiğinden yukarıda söz edilmişti.

¹¹⁵ Bu düzenlemenin ISS'nin işleyişinde istikrar ve öngörülebilirlik sağlama amacına yönelik olduğu hakkında bkz. Voronina, s. 47.

¹¹⁶ Partnerler arasındaki devirlerde de buna uyulacağı anlaşılmaktadır.

faaliyetlerden elde edilen materyal veya veri üzerinde mülkiyetin bir göstergesi olmayacaktır¹¹⁷. Unsurlar ve ekipmanın mülkiyetinin kullanımı, Anlaşma, mutabakat zabıtları ve uygulama düzenlemeleri ile onlarla kurulan usulî mekanizmalara tâbi olacaktır.

Mülkiyet hakları yanında ilgili yükümlülükler de bulunur. Yönetime ilişkin m. 7'yle de bağlantılı olan 8. ve 10. maddelerde, partnerlerin sağlayacakları unsurları diğerleriyle işbirliği içinde tasarlayıp geliştireceği ve bunların işletiminden, işleyiş ve kullanımının emniyetli ve verimli şekilde sürdürülmesinden sorumlu olacağı düzenlenmiştir. 19. madde de ISS işbirliğinin hayata geçirilmesi ve devamında sorumlulukların yerine getirilebilmesi için gerekli olan teknik verilerin ve malların partnerler arasında transferine ilişkin esasları belirleyip, onları belirli şartlarla paylaşma yükümlülüğü öngörmektedir¹¹⁸.

ISS'nin kullanımına gelince, bu konunun bileşenlerin fazlalığı, çeşitliliği ve onların değişik ve zamanla gelişen faaliyet süreçlerindeki çok yönlü etkileri göz önünde bulundurulduğunda epeyce karmaşık olduğu fark edilmektedir.

ISS'nin temel bileşenleri, Anlaşma'nın (hemen yukarıda aktarılan) Eki ile birtakım yükümlülüklerle kullanım haklarını düzenleyen 9. maddesi ve (içerikleri önemli ölçüde birbirine benzeyen) mutabakat zabıtlarından anlaşıldığı üzere, ilgili yer unsurları haricinde, şöyledir¹¹⁹: kullanıcı unsurları, altyapı unsurları ve diğer uçuş unsurları. Mutabakat zabıtlarında bu üç kategoridekiler ISS uçuş unsurları olarak sayılmaktadır. Kullanıcı unsurları, ISS'yi işler durumda tutmak için gerekli olmayıp araştırmaya yönelik bileşenlerdir. Mesela, Avrupalı partnerin *Columbus*, Japonya'nın

¹¹⁷ Görüldüğü üzere, fikrî mülkiyet haklarını gözetken bu hükümde ekipmanın salt mülkiyetinden bahsedilirken, unsurların mülkiyetinin yanında -m. 5 ile uyumlu şekilde- tescilinden de söz edilmektedir.

¹¹⁸ Ulusal düzenlemelerle yasaklanan transferleri kapsam dışında tutan maddede, veri ve mal transferiyle ilgili taleplerin süratle ele alınacağı, sağlayıcı partnerin birtakım hakları da bulunduğu ve sağlananların kullanımına ilişkin (salt ISS kapsamındaki sorumlulukların yerine getirilmesi amacıyla kullanım, gerekli koruma önlemlerinin alınması gibi) şartlar öngörebileceği düzenlenmektedir. İlgili teknolojilere sahip olanların menfaatleri ile teknoloji transferi gereksinimleri arasında denge kurmayı hedefleyen bu madde hakkında bkz. Stewart, s. 758-759; Moenter, s. 1048; Sadeh, s.180; Mineiro, s. 162; Trimarchi, s. 547; Zhao, s. 330.

¹¹⁹ Aşağıdaki açıklamalar ve daha fazla bilgi için mesela NASA-ESA Mutabakat Zabıtı'nın -partnerler tarafından sağlanacak ve ISS'yi oluşturacak uçuş unsurları ile yer unsurlarının Anlaşma Eki'nde özetle ve bu maddede ayrıntılı bir şekilde düzenlendiğini belirten- "Uzay İstasyonu Unsurları" başlıklı 3. maddesi ile işletim ve kullanıma ilişkin yönetsel hususları düzenleyen 8. maddesine bkz. Ayrıca bkz. Sharpe/Tronchetti, s. 639.

Kibo, ABD'nin *Destiny* isimli laboratuvarları bu niteliktedir¹²⁰. Altyapı unsurları ise, ISS'nin işletilmesi ve kullanılması için kaynaklar sağlayan unsurlardır¹²¹. Kaynaklar da, genellikle ISS'yi işletmek ve kullanmak için altyapı unsurlarından sağlanan/elde edilen unsurları/olanakları (elektrik gücü, mürettebat uçuş/kalış zamanı vs.¹²²) ifade eder. Diğer uçuş unsurlarına gelince bunlar diğer sınıflara girmeyen destek uçuş unsurlarıdır¹²³.

ISS bileşenlerinin kullanımı ve bunlar üzerindeki kullanım haklarıyla (*utilization rights*) ilgili kurallar Anlaşma'nın 9. maddesinde ayrıntılı bir şekilde düzenlenmektedir. Ana hatlarıyla belirtmek gerekirse¹²⁴, her bir

¹²⁰ Yukarıda aktarılan Anlaşma Eki'nden partnerlerin sağlayacağı belirtilen kullanıcı unsurları görülebilir. Bunlar mutabakat zabıtlarında “*accommodations elements*” olarak geçip daha ayrıntılı şekilde tanımlanmaktadır.

¹²¹ Mesela Kanada robotik kol dizisi *Canadarm*, ABD'nin sağlayacağı güneş enerji modülleri, bağlantı modülleri ve değişik işlevler için kullanılabilen kafes düzenekleri bu türdendir. Veldhuyzen/Masson-Zwaan, s. 50. Yine Anlaşma Eki'nde Kanada'nın sağlayacağı Mobil Hizmet Merkezi bir altyapı unsuru olarak geçmektedir.

¹²² ESA, 1999, s. 7. Anlaşılacağı üzere kaynakların bir kısmı ISS'yi işler durumda tutmak için zorunlu olmayan (mürettebat uçuş/kalış zamanı gibi) hususlara yönelik olabilmektedir.

¹²³ Kanada tarafından sağlanacak Özel Amaçlı Dekstral Manipülör yanında, ISS'yi ikmal etmek amacıyla kullanılan yörünge transfer araçları ve lojistik taşıyıcılar gibi unsurlar bu kapsama girer.

¹²⁴ Madde 9'un metnini vermek de kapsamı ve nüansları görmek açısından faydalı olacaktır. Buna göre, “1. Kullanım hakları, kullanıcı unsurlarının, altyapı unsurlarının veya her ikisinin partnerler tarafından sağlanmasından elde edilir. ISS kullanıcı unsurları sağlayan herhangi bir partner, bu paragrafta aksi belirtilmedikçe, bunları kullanmaya devam edecektir. ISS'yi işletmek ve kullanmak için -altyapı unsurları vasıtasıyla- kaynaklar sağlayan partnerler, karşılık olarak, bazı kullanıcı unsurlarında sabit bir kullanım payına sahip olacaktır. Partnerlerin ISS kullanıcı unsurlarına ve ISS altyapısından elde edilen kaynaklara ilişkin özel paylaşımları, mutabakat zabıtlarında ve uygulama düzenlemelerinde belirlenir. 2. Partnerler, kendi paylarının herhangi bir kısmını takas etme veya satma hakkına sahiptir. Herhangi bir takas veya satışın hüküm ve koşulları, işlemin taraflarınca vaka bazında belirlenir. 3. Her bir partner, Anlaşma'nın maksadına ve mutabakat zabıtlarında ve uygulama düzenlemelerinde belirtilen hükümlere uygun herhangi bir amaç için paylarını kullanabilir veya kullanıcılar seçebilir. Şu kadar ki, a) Bir kullanıcı unsurunun partner olmayan bir devlet veya böyle bir devletin yetkisi altındaki bir özel kuruluş tarafından kullanımı, işbirliği ajansları aracılığıyla tüm partnerlere önceden bildirimde bulunulmasını ve bunlar arasında zamanında konsensüs sağlanmasını gerektirir. b) Bir unsur sağlayan partner, onun tasarlanan kullanımının barışçıl amaçlarla olup olmadığını tespit edecektir; ancak bu hükmü, herhangi bir partnerin ISS altyapısından elde edilen kaynakları kullanmasını engellemek için başvurulmayacaktır. 4. ISS'yi kullanırken her partner, işbirliği ajansı aracılığıyla, diğer partnerler tarafından ISS'nin kullanımı üzerinde ciddi olumsuz etkilere sebep olmaktan kaçınmak için mutabakat zabıtlarında oluşturulan mekanizmaları kullanmaya çalışacaktır. 5. Her partner, diğer partnerlerin -kendi paylarına uygun olarak- ISS unsurlarına erişimini ve bunları kullanımını sağlayacaktır. 6. maddenin amaçları doğrultusunda, herhangi bir ESA üyesi devlet “partner olmayan” şeklinde mütalaa edilmeyecektir.”

partnere kendi kullanım haklarını/payını tercih ettiği şekilde kullanma ve onun üzerinde tasarrufta bulunma hususunda geniş bir serbestlik sağlanmaktadır. Partnerlerin kullanım hakları sağladıkları unsurlardan kaynaklanmaktadır. Mesela (*Columbus, Kibo, Destiny* gibi) ISS kullanıcı unsurları sağlayan partnerler bunları kullanmaya devam edebilecek ve diğerlerinin sağladığı altyapı unsurları ve bunlardan elde edilen kaynaklardan da belirli ölçüde yararlanabilecektir; diğer taraftan kaynak ve altyapı unsurları sağlayan partnerler de bunun karşılığında diğer partnerlerin kullanıcı unsurlarının kullanımından belirli bir pay alacaktır. Partnerler, kendilerinin ve diğerlerinin sağladığı unsur, kaynak ve olanakları belirli şartlarla ve ölçülere göre kullanabileceği gibi, paylarını Anlaşma'ya ve ilgili düzenlemelere uygun şekilde kullandırma, takas etme veya satma hakkına da sahiptir. Partnerlerle veya diğer aktörlerle yapılan takas ve satış işlemlerinin şartları taraflarca vaka bazında tespit edilip Anlaşma ve diğer düzenlemelere uyacaktır. Burada önemli bir nokta, partnerler dışındaki bir devletin veya onun özel kuruluşunun bazı kullanım olanakları elde etmesinin (mesela, böyle bir devletin vatandaşının bir süreliğine ISS'ye götürülmesi) partnerler arasında konsensüs sağlanmasına bağlanmış olmasıdır¹²⁵.

Anlaşma m. 9'un ilkeleri yanında, mutabakat zabıtlarında paylaşım oranlarına ilişkin ayrıntılı düzenlemeler bulunmaktadır¹²⁶. Başlangıçta

¹²⁵ Bkz. Veldhuyzen/Masson-Zwaan, s. 49-51; Sharpe/Tronchetti, s. 639-640. Şu da eklenmelidir ki, Anlaşma'nın -barışçıl amaçlarla kullanım esasına atıf yapan diğer maddeleri yanında- m. 9/3(b) hükmü çerçevesinde, devletlerin sağladıkları unsurların partnerler veya diğer aktörler tarafından kullanımının barışçıl amaçlarla olup olmadığını tespit edip, duruma göre onların kullanımını maddedeki sınırlara uygun şekilde yasaklayabileceği anlaşılmaktadır. Moenter, s. 1047; Petras, s. 145.

¹²⁶ Mesela, NASA ile ESA arasındaki Mutabakat Zabtı'nda (m. 8.3.a) belirtildiği üzere, ISS'nin montajı, bakımı, işletilmesi ve servisi için altyapı unsurları ve bunlar vasıtasıyla kaynaklar sağlayan işbirliği ajansları (NASA, CSA, RSA), bu kaynaklardan diğer partnerlere belirli kullanım payları verecektir. Kullanıcı unsurları sağlayan bir partner bunları kullanmaya devam edecektir; ancak diğer partnerlere altyapı unsurları ve dolayısıyla kaynaklar sağlamalarının karşılığı olarak ve NASA'nın genel program yönetimi, sistem mühendisliği ve bütünleştirmedeki rolü de göz önünde bulundurularak belirli kullanım payları verilecektir. (Böylece, altyapı unsurları vasıtasıyla kaynaklar sağlayan partnerlerin, karşılık olarak, bazı kullanıcı unsurlarında sabit bir kullanım payına sahip olacağını düzenleyen Anlaşma m. 9/1 hükmünün öngördüğü takas yaklaşımı, sağlanan unsurlar/olanakların varsayımsal değerlerine dayanarak somutlaştırılmaktadır. Voronina, s. 47.) Bu çerçevede, NASA kendi sağladığı laboratuvar modüllerindeki kullanıcı unsurlarının %97,7'sini, Avrupa Basınçlı Laboratuvarındaki kullanıcı unsurlarının %46,7'sini ve Japon Deney Modülündeki kullanıcı unsurlarının %46,7'sini kullanabilecektir. RSA'nın kendi laboratuvar modülleri üzerinde %100, ESA'nın ve JAXA'nın (her birinin) kendi laboratuvar modülleri üzerinde %51 ve CSA'nın ise NASA, ESA ve JAXA tarafından sağlanan kullanıcı unsurları üzerinde %2,3

öngörülen oranların, yukarıda işaret edildiği üzere, ISS'nin değişen unsur ve kullanımlarına göre farklı takas anlaşmaları ve düzenlemeler çerçevesinde yeniden tanzimi gerekebilmiştir. Bütün düzenlemelere rağmen, bilimsel ve ticarî kullanımların çok yönlü ve dinamik doğası karşısında her duruma açık çözümler getirilmediği de fark edilmektedir¹²⁷.

ISS'nin kullanımıyla bağlantılı bir konu da ulaşım meselesidir. Anlaşma'nın ilgili 12. maddesinde, partnerlerden her birinin, ISS ile uyumlu olmaları hâlinde, hükümete bağlı veya özel uzay taşımacılık sistemlerini kullanarak ISS'ye erişim hakkına sahip olacağı belirtildikten sonra, fırlatma ve dönüş hizmetlerinin sağlanmasında başlangıçta ABD ve Rus sistemlerinin¹²⁸ diğerlerininse hazır hâle gelince kullanılacağı öngörülmüştür¹²⁹. Öte yandan bu hizmeti diğer partnerlere veya onların kullanıcılarına (parasal) ödemeli (*reimbursable*) veya başka bir temelde sunan partnerlerin, hizmeti ilgili mutabakat zabıtlarında ve uygulama düzenlemelerinde belirlenen şartlara uygun şekilde ve partnerler arasında ücret bakımından ayırım yapmadan sağlayacağı

kullanım hakkı olacaktır. (NASA ve CSA sağladıkları kaynakların karşılığında ESA ve JAXA'dan alacakları %49'luk kullanım hakkını (%46,7 ve %2,3 olarak) paylaşmaktadır. Veldhuyzen/Masson-Zwaan, s. 50.) Yine, enerji, Özel Amaçlı Dekstral Manipülatörün hizmetleri de dâhil olmak üzere kullanıcı hizmet kapasitesi, ısı atım kapasitesi, veri işleme kapasitesi, mürettebat süresi, Araç Dışı Aktivite (EVA) kapasitesi şeklinde listelenen kullanım kaynaklarına (*utilization resources*) ilişkin (m. 8.3.d.1) özel paylaşım oranları öngörülmektedir. Bu bağlamda mesela, NASA ve CSA tarafından sağlanan altyapı unsurlarından elde edilen belirli kaynaklar (enerji, mürettebat süresi gibi) için ESA'ya prensip olarak %8,3'lük kullanım payı ayrılmıştır (m. 8.3.b ve 8.3.c). Bu konuda açıklamalar ve tablolar için ayrıca bkz. Farand, 1998, s. 54-55; Moenter, s. 1049; Benzi/Boardman/Brisibe/Gao/Higgs/Maredza/Maule/Messina/Mittal/Rezazad, s. 280-281; Farand, 2000, s. 146-147; Cline/Gibbs, s. 923-925; Brünner/Soucek, s. 595-596; Fukushima, s. 36; UNOOSA, 2013, web sayfası; Masson-Zwaan/Hofmann, s. 82. Rusya'nın dâhil olmadığı 1988 tarihli Anlaşma döneminde öngörülen katkılar ve paylaşım esasları hakkında ise bkz. McCord, s. 1934-1935; Malpass, s. 187-189; Moenter, s. 1046-1047.

¹²⁷ Mesela, Farand'ın dikkat çektiği üzere, Anlaşma, partnerlerden birinin bir diğer partnerin modülündeki kullanım hakları çerçevesinde gerçekleştirilmesini önerdiği deneylerin ikinci devletin (tescil devletinin) yasaları ve politikaları uyarınca etik dışı veya hukuka aykırı sayıldığı bir durumda, kullanımı engelleyen bir hükme yer vermemektedir. Farand, 2006, s. 88-89. Bununla beraber, daha önce de değinildiği gibi, Davranış Kodu'nda, araştırmalarda insan sağlığının gözetilmesine ilişkin kimi esaslar benimsenmiştir.

¹²⁸ 1988 tarihli Anlaşma'nın 12. maddesinde de istasyonun insanlı üssü için gidiş ve dönüşlerin temelde NASA'nın uzay taşımacılık sistemleriyle sağlanacağı öngörülmüştü. Moenter, s. 1049.

¹²⁹ Uygulamada NASA uzay mekikleri ile ilgili programına 2011'de son verdikten sonra insanlar ve yükler sadece Rusya tarafından taşınmıştır. Bununla birlikte ABD'ye bağlı SpaceX şirketi de 2012'den beri kargo ve 2020'den beri insan taşıma faaliyetlerine katılmaktadır. Bkz. (<https://www.spacex.com/humanspaceflight/iss/>, Erişim Tarihi: 21.11.2024).

belirtilmektedir¹³⁰. Maddenin son fıkrasında, ulaştırma hizmetleri sağlayan partnerlerin gerektiği gibi işaretlenmiş veriler ve mallar üzerindeki mülkiyet haklarına ve onların gizliliğine riayet edeceği düzenlenmektedir.

2. Kullanım Amaçları

ISS'nin değişik amaç ve misyonlar için kullanımı/kullanılabilirliği çerçevesinde farklı hukukî meseleler gündeme gelebilmektedir. İncelemelerin özellikle ticarî kullanıma odaklandığı, askerî amaçlı kullanım olanağının da zaman zaman tartışıldığı fark edilmektedir.

ISS'nin ticarî amaçlar/misyonlar için kullanımı hakkında ne ISS Anlaşması ne de mutabakat zabıtları açık, belirgin hükümler getirmektedir. Anlaşma'nın hazırlandığı dönemde ISS'nin kamu tarafından finanse edilen bilimsel araştırmalar için kullanılacağı düşünüldüğünden bu konuya yoğunlaşılması. Yine de düzenlemelerin ticarî faaliyetler ve özel sektörün katılımı için açık kapı bıraktığı görülmektedir¹³¹. Mesela, Anlaşma'nın 1. maddesinde ISS'nin uzayın bilimsel, teknolojik ve ticarî kullanımını geliştireceği ifade edilir. Yine, partnerlerin kullanım haklarından belirli

¹³⁰ ISS girişiminin temelinde ortaklar arası para transferinin olmaması (*no exchange of funds*) düşüncesi bulunsun da, bu düzenlemenin, çeşitli sebeplerle aynı ödeme (*in kind compensation*) temelinde ele alınamayan ulaştırma hizmetleri için öngörülen bir istisna niteliğinde olduğu belirtilmektedir. Dunk, 2009, s. 150. Yeri gelmişken belirtmek gerekir ki, NASA (ve zaman zaman ESA) uluslararası projelerde taraflar arasında doğrudan para transferi yapılmaması şeklinde bir yaklaşım izlemektedir. Bu sistemde partnerlerden her biri çeşitli mal ve hizmetler sunma sorumluluğunu ve dolayısıyla onların arz ve işletim maliyetlerini üstlenir; sağlanan katkılar karşılığında olanaklar ve elde edilen yararlar belirli esaslara göre paylaşılır. Tarafların harcamalarının parasal ödemeler olmaksızın dengelenmesini öngören bu esas, işbirliğini kolaylaştırmayı ve uyumsuzlukları önlemeyi amaçlar. Bununla birlikte, ABD'nin Rusya'nın sağladığı mal ve hizmetler için geleneksel yaklaşımdan vazgeçerek özel sözleşmeler gereğince finansal destek sağlaması gerekebilmiştir. Bu uygulama hakkında bkz. U.S. Congress - Office of Technology Assessment, 1995, s. 13, 53; Veldhuyzen/Grifoni, 1999, s. 41-44; Cline/Gibbs, s. 919, 923; Sadeh, s. 184-185; Smith M., s. 3, 11; (<https://www.nasa.gov/partnerships/frequently-asked-questions-about-nasa-partnerships/>, Erişim Tarihi: 05.02.2025). İlave edilmelidir ki, ISS Anlaşması'nın 15. maddesinde de genel olarak projenin finansmanı ile ilgili hususlar düzenlenmiştir. Burada her bir partnerin -ilgili düzenlemeler uyarınca ortak maliyetlerden payına düşenler dâhil- Anlaşma kapsamındaki sorumluluklarını yerine getirmenin maliyetini üstleneceği, ilgili yükümlülükleri karşılamak için elinden geleni yapacağı ve bu konuda yeteneğini etkileyen bir problemle karşılaşarsa bunu zamanında diğer partnerlere bildirip onlarla istişare edeceği öngörülür. Maddenin son fıkrasında da (Mutabakat zabıtlarının 9. ve 16. maddelerinde de benzer hükümler yer alır.) partnerlerin fon transferini özel operasyonların gerçekleştirilmesi, takas (*barter*) anlaşmaları gibi yollarla asgaride tutmaya çalışacağı kabul edilmiştir. Ayrıca bkz. UN Doc. A/AC.105/C.2/112, p. 55.

¹³¹ Sharpe/Tronchetti, s. 639.

şartlarla diğerlerini yararlandırılabileceğini düzenleyen m. 9/3'te de genel bir biçimde özel kuruluşlardan söz edilir.

Uygulamaya bakıldığında, finansman sorunlarının 1990'ların sonlarından itibaren partnerleri, özel şirketlerin ve özel hukuk kişilerinin yatırım ve ilgilerinin -unsurların üretimi veya faaliyetlerden elde edilen ürünlerin kullanımıyla sınırlı kalmayacak şekilde- ISS'ye yönelmesi için yollar aramaya sevk ettiği görülmektedir. Özellikle düşük yer çekimi ortamının tıp, kimya gibi endüstriler için ilgi doğuracağı beklentisiyle ESA ve partner devletler modüllerin ticarî amaçla kullanımına belirli paylar ayırmaya başlamışlardır¹³². ISS'nin ticarî kullanıma sunulması, bir yandan partnerlerin payları üzerindeki tasarruf hakkına ve projeden beklentilerine saygıyı diğer yandan ilgili politika ve faaliyetlerin uyumlaştırılması ve koordinasyonunu gözeterek çeşitli mekanizmalar çerçevesinde birtakım yönergelerin, ilkelerin, planların benimsenmesini de gerektirmiştir¹³³.

Ticarî kullanımlar bakımından en önemli gelişmelerden biri de ISS'nin uzay turizmine açılmasıdır. Nisan 2001'de ABD vatandaşı *Dennis Tito* -daha önce bir Rus fırlatma aracıyla Mir'e yolculuğu planlanırken o istasyonun Mart 2001'de yörüngeden çıkartılması sonrasında- ISS'nin Rusya'ya ait kısmına 20 milyon dolar karşılığında taşınmıştır. İzleyen yıllarda başkaları da aynı tecrübeyi yaşamıştır¹³⁴. 2009'dan itibaren ISS'deki kalıcı mürettebat sayısının artırılmasıyla bu operasyonlar askıya alınmıştır¹³⁵. Yukarıda kısmen değinildiği gibi, Anlaşma'nın 11. maddesi, partnerlerden her birinin mürettebat üyesi olarak hizmet verecek "nitelikli personel" (*qualified personnel*) sağlama hakkını, görevlendirmelerin mutabakat zabıtları ve uygulama düzenlemelerinde belirtilen usullere göre yapılacağını düzenlenmekte ve davranış kodunun hazırlanacağını da öngörmektedir. Bu hususta mutabakat zabıtlarının 11. maddelerinde de kapsamlı hükümler yer almaktadır. ISS'nin turistik faaliyetlere açılması bu düzenlemelerin takviye

¹³² Dunk, 2009, s. 152. ISS'nin ticarî amaçlarla (mesela özel teşebbüsler tarafından finanse edilen araştırmalar için) kullanımının ISS'nin varlık ve işlerliğinin (planlanandan daha uzun) sürdürülmesinde önem arz ettiği hakkında ve ayrıca partnerlerin ISS'yi ticarileştirme yönündeki tutum ve girişimleri için bkz. Belingheri, s. 33-46; Veldhuyzen/Masson-Zwaan, s. 49, 51; Sharpe/Tronchetti, s. 638-639; Siget, s. 14-15.

¹³³ Bkz. Farand, 2002, s. 81-82; Veldhuyzen/Masson-Zwaan, s. 51-53; Dunk, 2007, s. 416-417; Sharpe/Tronchetti, s. 640-641.

¹³⁴ Dunk, 2009, s. 153.

¹³⁵ Sharpe/Tronchetti, s. 647; Masson-Zwaan/Hofmann, s. 83.

edilmesini gerektirmiştir. Çok Taraflı Mürettebat Operasyonları Panelinin¹³⁶ yine bu maddeler uyarınca 2001’de hazırladığı ISS Mürettebat Kriterleri Belgesi’yle de konu düzenlenmiştir¹³⁷.

Bu düzenlemede ISS mürettebat üyeleri¹³⁸, profesyonel astronot/kozmonotlar ve uzak uçuşu katılımcıları (*spaceflight participants*) şeklinde ayrılmıştır. Buna göre, profesyonel astronot/kozmonot, ISS partnerlerinden birinin uzak ajansında resmî seçim sürecini tamamlamış ve bu sıfatla nitelendirilen ve o ajansın mürettebat ofisinin kadrosunda çalışan bir kişidir. Uzak uçuşu katılımcıları ise, bir veya daha fazla partner tarafından desteklenen (ticarî, bilimsel veya diğer programlar kapsamında; partnerler dışındaki devletlerin uzak ajanslarının mürettebat üyeleri, mühendisler, bilim insanları, öğretmenler, gazeteciler, film yapımcıları veya turistler gibi) kişilerdir. Normal olarak, böyle bir katılımın kısa süreli bir sözleşme kapsamında gerçekleşen geçici bir görev olduğu da belirtilmiştir. Bu düzenlemedeki ayrımın ISS mürettebat üyelerinin eğitim, seçim ve tayini ile belirli misyon türleri/görev sınırları bakımından yapıldığı fark edilmektedir. Söz konusu ayrımın astronot statüsünün tanımı, uzak turistlerinin astronot sayılıp sayılmayacağı ve böyle bir tespate bağlanabilecek hukukî sonuçlar açısından genel bir etkisi olmadığı belirtilebilir¹³⁹.

¹³⁶ Çok Taraflı Koordinasyon Kurulunun kurduğu ve mürettebata ilişkin tüm partnerleri etkileyen meselelerin en üst düzeyde koordinasyonu ve çözümü için başlıca forum niteliğindeki bu organ, partnerlerin temsilcilerinden oluşup, özellikle mürettebatın görevlendirilmesi, rol ve işlevleri hakkında yetkilere sahiptir. Panel hakkında mutabakat zabıtlarının m. 11.3 hükümleri yanında bkz. (https://www.esa.int/Science_Exploration/Human_and_Robotic_Exploration/Astronauts/Assigning_an_astronaut_to_a_mission, Erişim Tarihi: 05.03.2025).

¹³⁷ Tam adı “ISS (Sefer ve Ziyaret) Mürettebatının Seçimi, Görevlendirilmesi, Eğitimi ve Sertifikasyonuna İlişkin Süreç ve Kriterlere Dair İlkeler” olan bu belge hakkında bkz. (<https://esamultimedia.esa.int/docs/isscrewcriteria.pdf>, Erişim Tarihi: 05.03.2025); (https://www.esa.int/Science_Exploration/Human_and_Robotic_Exploration/International_Space_Station/ISS_partners_release_crew_criteria_document, Erişim Tarihi: 05.03.2025); Cloppenburg, s. 202; Veldhuyzen/Masson-Zwaan, s. 54-55; Sharpe/Tronchetti, s. 648; Farsaris, s. 73; Smith/Leishman/Thompson, s. 378.

¹³⁸ Yukarıda, Davranış Kodu’nda, genel olarak ISS mürettebat üyesinin, ISS’ye uçuşu onaylanan herhangi bir kişi anlamında kullanıldığı belirtilmişti.

¹³⁹ Çalışmamızda cezaî yetkiler ve sorumluluk konusu ele alınırken uzak turistleriyle ilgili kimi hususlara değinilmiştir. Buna ilaveten belirtmek gerekir ki, uzak turistlerinin -yörünge tipi uzak turizmi ve yörünge-altı uzak turizmi çerçevesinde ayırmak da gerekebilir- hukukî statüsü ve uzaya ilişkin temel anlaşmalardaki hak ve yükümlülüklerin onlara uygulanabilirliği hususunda özellikle *Tito*’nun ilk uzak turisti olarak ISS’yi ziyaretinin tetiklediği tartışmalar bulunmaktadır. Uzaya ilişkin çok taraflı anlaşmalarda astronotlar için özel bir koruma/ayrıcılıklar rejimi kabul edilmekle birlikte onlarla ilgili açık ve tartışmasız bir tanım getirilmemiştir. Kullanılan terimlerde de -aralarında büyük bir fark

Son olarak da askerî amaçlarla kullanım olanağını ele almak gerekir. ISS, diğer pek çok uzay projesi gibi, hem sivil hem askerî işlevlerde kullanılmaya elverişli yapı ve yeteneklere sahiptir¹⁴⁰. ISS'nin askerî amaçlar için kullanımının hukukî yönden uygunluğu, bir yandan ortaklığı kuran ISS Anlaşması'nın diğer yandan uzaya ilişkin genel andlaşmaların incelenmesini gerektirir¹⁴¹. ISS Anlaşması'nın adı, Giriş bölümü ve çeşitli maddeleri İstasyonun “sivil” niteliğine işaret etmektedir; kimi hükümler de barışçıl kullanım esasını vurgulamaktadır¹⁴². Uzay Andlaşması da en temel ilkelerden

gözükmese de- birlik bulunmamaktadır. Mesela, Uzay Andlaşması'nın 5. maddesi ile Kurtarma Anlaşması'nın başlığı ve Giriş bölümünde “astronot”, Uzay Andlaşması'nın 8. maddesi ile Kurtarma Anlaşması'nın 1 ila 4. maddelerinde “(uzay aracı) personel(i)” ifadeleri kullanılmaktadır. Yararlandıkları haklara bakıldığında, Uzay Andlaşması'nın 5. maddesinde taraf devletlerin, insanlığın uzaydaki temsilcileri (*envoys of mankind in outer space*) olarak addedilen astronotlara kaza, zaruret hâli, zorunlu iniş gibi durumlarda yardım edeceği, onları tescil devletine salimen ve derhal iade edeceği ve onlar için tehlike arz eden olaylarla ilgili bildirimde bulunacağı öngörülmektedir. Kurtarma Anlaşması'nda da (m. 1-4 hükümleriyle) yardım, koruma, kurtarma, iade ve bildirimde bulunma gibi yükümlülükler ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir. İşte andlaşmaların yapıldığı dönemde düşünülmeyen uzay turizminin (ücret karşılığı uzay seyahatlerinin) başlamasıyla birlikte bu rejimin kişi bakımından uygulanma kapsamıyla ilgili belirsizlikler gün yüzüne çıkmıştır. Yörünge-altı uzay turizminin gelişmesi de (Bkz. Bal, 2014, s. 1489, 1495.), katılımcıların nispeten daha sınırlı eğitimlerden geçmesi, uzayda kalış süresinin görece kısalığı, faaliyette kullanılan hava-uzay araçlarının (hibrit araçlar) statüsüyle ilgili belirsizlikler ve hava sahası ile uzay arasındaki sınırın kesin bir şekilde tespit edilmemiş olması gibi noktaları da hesaba katmayı gerektirip, tartışmayı derinleştirmiştir. Genel olarak belirtmek gerekirse, insanlığın temsilcileri vasfı ile diğer hususlar yorumu açık görünmekle birlikte, tehlike altında bulunan kişilere -statülerine bakılmaksızın- yardım etme yükümlülüğü hukukun genel ilkelerinden biridir ve temel insanlık düşüncelerinin gereğidir. Uzay turistlerinin (veya daha geniş bir şekilde ifade etmek gerekirse uzay uçuşu katılımcılarının) statüsüyle ilgili değerlendirmeler ve ABD başta olmak üzere kimi devlet uygulamaları için bkz. Freeland, s. 10-11; Hobe, s. 454-458; Dunk, 2008, s. 431-434; Sundahl, 2009, s. 163-200; Dunk, 2015/a, s. 80; Dunk, 2015/b, s. 708-712; Sharpe/Tronchetti, s. 646-652; Çakır, 2022, s. 381-382; Farsaris, s. 71-73; Lyall/Larsen, s. 118, 133-138; Smith/Leishman/Thompson, s. 376-380. Farklı sorunlar da doğuran, ABD'nin bir zamanlar sunduğu ticarî astronot programı hakkındaysa bkz. (<https://www.faa.gov/newsroom/faa-ends-commercial-space-astronaut-wings-program-will-recognize-individuals-reaching>, Erişim Tarihi: 15.03.2025); (https://en.wikipedia.org/wiki/Commercial_astronaut, Erişim Tarihi: 15.03.2025).

¹⁴⁰ Ayrıca, genel olarak, uzaydaki sivil faaliyetlerin (mesela bilimsel araştırmalar) askerî personel, askerî operasyonların (mesela askerî bilgiler edinmek amacıyla gözlemler) sivil personel tarafından yürütülmesi ihtimali de mevcuttur.

¹⁴¹ Sharpe/Tronchetti, s. 653.

¹⁴² Amaç ve kapsama ilişkin 1. maddede İstasyonun sivil niteliği tekrarlandığı gibi, partnerlerin katılımıyla ISS'nin yeni yetenekler eklenmek suretiyle geliştirileceğini düzenleyen 14. maddede de ISS'nin sivil bir istasyon olarak kalacağı ve işletimi ve kullanımının uluslararası hukuka uygun şekilde barışçıl amaçlarla olacağı belirtilmektedir. Yine kullanıma ilişkin özel bir durumun düzenlendiği (yukarıda söz edilen) m. 9/3(b) de barışçıl kullanımdan söz

olan uzayın barışçıl amaçlarla kullanılması prensibini düzenlemektedir¹⁴³. Ne var ki, bu düzenlemenin kapsamı ve barışçıl kullanımın anlamı hususunda farklı yaklaşımlar bulunmaktadır¹⁴⁴. Çalışmanın kapsamını aşan bu meselede, uzayın saldırgan olmayan askerî amaçlar için kullanılabileceği -Uzay Andlaşması'nın 4. maddesinin sınırları ile uzay faaliyetlerinin BM Şartı dâhil olmak üzere uluslararası hukuka uygun şekilde yürütüleceğini öngören 3. maddesinin gereklerine her durumda uyulacaktır- kabul edilirse, aynı sonuca, ISS etrafındaki faaliyetler bakımından da varılmasının -ISS Anlaşması'nın bahsettiği “sivil” niteliğin anlamı ve sınırları da belli olmadığından- uygun olacağını belirtmek yeterlidir. Bununla birlikte, dünyadaki menfaatleri sık sık karşı karşıya gelen partnerlerin böyle bir kullanım ihtimalinde politik uzlaşma sağlamasının güç olabileceği tahmin edilebilir.

D. Yönetim

ISS Anlaşması'nın karmaşık bir içeriğe sahip “Yönetim” başlıklı 7 maddesinde ISS'nin kurulması, işletilmesi, geliştirilmesi ve sürdürülmesiyle ilgili partner sorumlulukları ve karar alma mekanizmaları düzenlenmiştir. Ana hatlarıyla belirtmek gerekirse, ISS'nin yönetimi çok taraflı bir temelde kurulacak ve partnerler ilgili düzenlemelerle kurulan yönetim organlarında yer alıp sorumluluklarını yerine getireceklerdir¹⁴⁵. Yönetim organları, ISS'nin tasarım ve gelişimi ile emniyetli, verimli ve etkili biçimde işletim ve kullanımını etkileyen faaliyetleri planlayıp koordine edecektir. Kararların

etmektedir.

¹⁴³ İlgili 4. maddeye göre “*Andlaşma'ya taraf devletler, nükleer silahlar veya diğer çeşitli kitlesel tahrip silahları taşıyan cisimleri Dünya etrafındaki bir yörüngeye oturtmamayı, bu gibi silahları gök cisimlerine yerleştirmemeyi ve bu gibi silahları diğer herhangi bir şekilde uzaya yerleştirmemeyi taahhüt ederler. Andlaşma'ya taraf bütün devletler Ay ve diğer gök cisimlerini münhasıran barışçıl amaçlarla kullanacaklardır. Gök cisimleri üzerinde askerî üs ve tesisler kurulması ve tahkimat yapılması, her tip silahın denenmesi ve askerî manevralar yapılması yasaktır. Askerî personelin bilimsel araştırma veya diğer bir barışçıl amaçla kullanılması yasaklanmamıştır. Ay ve diğer gök cisimlerinin barışçıl amaçlarla keşfi için gerekli her türlü teçhizat veya tesisin kullanılması da yasaklanmamıştır.*” Metinde altı çizili kısım, resmî çeviride yanlışlıkla “*yasaklanmıştır*” şeklinde aktarılmıştır.

¹⁴⁴ Uzayın barışçıl kullanımı esası hakkında bkz. Meray, s. 189-200; Christol, 1982, s. 22-37; Desaussure, s. 1009-1013; Matte, s. 438-444; Galloway, s. 26; Young, s. 381-457; Cheng, 1997/a, s. 650-652; Petras, s. 157-161, 168-181; Erdem, s. 142-147; Tronchetti, s. 335-341; Sharpe/Tronchetti, s. 654-657; Acer/Kaya, s. 268-271; Batır/Şeker, s. 615-638; Pazarıcı, 2023, s. 324-325; Lyall/Larsen, s. 71, 449-450.

¹⁴⁵ Kurulum aşaması ve sonraki aşamalara ilişkin yönetim meseleleriyle ilgili organ ve mekanizmalardan “ISS’ye İlişkin Hukukî Enstrümanlar”, “Cezaî Yetkiler” ve “Kullanım” başlıkları altında bahsedilmiştir.

konsensüsle alınması hedeflenecek; bu sağlanamadığında mutabakat zabıtlarında öngörülen özel prosedürler işletilecektir¹⁴⁶.

Madde, bu genel prensiplerin yanında partnerlere odaklı esaslar getirir. Buna göre, ABD, NASA aracılığıyla ve ilgili düzenlemelere uygun olarak, kendi kullanım faaliyetlerinin yönetimi yanında, genel biçimde ISS'nin program yönetimi ve koordinasyonu, sistem mühendisliği ve entegrasyonu, emniyet gereklilik ve planlarının oluşturulması, entegre operasyon¹⁴⁷ için planlama ve koordinasyonun yapılması gibi hususlardan da sorumlu olacaktır¹⁴⁸. Diğer partnerlerden her biri de, kendi programları ile kullanımları bakımından ve kendi sağladıkları unsurlar üzerinde benzer sorumluluklara sahip olacak ve ISS'nin entegre operasyonunun planlanması ve koordinasyonuna katılım dâhil ABD'nin belirtilen genel sorumluluklarını yerine getirmesini destekleyecektir¹⁴⁹.

¹⁴⁶ Mutabakat zabıtlarında da, konsensüse varılamadığı durumda NASA temsilcisinin başkanlık edeceği (yukarıda bahsedilen) Çok Taraflı Koordinasyon Kurulunun başkanının kararları alacağı; ancak yine mutabakat zabıtlarında öngörülen istişare ve uyumsuzluk çözüm mekanizmalarına başvurulabileceği, partnerlerin belirli durumlarda kendi unsurlarıyla ilgili kararı uygulamayabileceği, teknik hususların ötesindeki (mesela siyasî yönleri olan) konularda konsensüs oluşmadığında sadece istişare ve uyumsuzluk çözüm mekanizmalarının işletilebileceği gibi esaslar benimsenmiştir. Mesela bkz. NASA-ESA Mutabakat Zabtı m. 8.1.b. Ayrıca bkz. Petras, s. 143. Rusya'nın katılımından sonra taraflar arasındaki en tartışmalı başlıklardan biri hâline gelen yönetim meselesinde siyasî yönleri olan konulara ilişkin özel bir düzenleme getirilmesi, Rusya'nın politik yaklaşımların teknik kararlarla maskelenebileceği yönündeki endişesini gidermeye dönüktür. Cline/Gibbs, s. 918, 923.

¹⁴⁷ Bütün ilgili unsurların bir arada, uyumlu ve başarılı bir şekilde çalışmasını ifade ettiği belirtilebilir.

¹⁴⁸ Büyük finansal katkıları yanında ISS'nin temel yapısı, laboratuvar ve yerleşim modülleri, yer destek altyapısı, ulaşım hizmetleri için sağladıkları göz önünde bulundurulduğunda, NASA'nın yönetimle ilgili genel sorumluluğu üstlenmesinin anlaşılır olduğu hakkında bkz. Cline/Gibbs, s. 918.

¹⁴⁹ Bu konular bazı farklarla 1988 tarihli Anlaşma'nın da 7. maddesinde düzenlenmişti. Bkz. Gorove K., s. 183; Malpass, s. 196, 202-203; Moenter, s. 1046, 1048. 1998 ISS Anlaşması'nın karar alma süreçleriyle ilgili (m. 7'yle de sınırlı olmayan) kurallarının, projenin çok taraflılık özelliğini öne çıkarıp, taraflar arasında -öncekine nisbetle- daha simetrik bir ilişki kurduğu hakkında bkz. Sadeh, s. 181-182. Gerçekten de, "ISS'nin Kuruluşu, Gelişimi, Geleceği" başlığı altında iki düzenlemenin başlıca farklarına değinilirken de işaret edildiği gibi, yeni Anlaşma'nın ISS'nin yönetimine, yönetim yapısına, partnerlerin rolleri ve karar alma süreçlerine ilişkin düzenlemesi, büyük benzerlik gösterdiği öncekinden bazı noktalarda ayrılmaktadır. Burada NASA'nın -programın geneliyle ilgili sorumlulukları büyük ölçüde sürse de- belirleyici ve lider rolünün zayıfladığı izlenmektedir. Buna mukabil yönetim yapısının çok taraflı niteliği, kararların partnerler arasında daha işbirlikçi bir yaklaşımla alınması, ISS'nin entegre operasyonunun planlanması ve koordinasyonunda partnerlerin ortak sorumluluğu vurgulanır.

E. Fikrî Mülkiyet

Fikrî mülkiyet (*intellectual property*), sahibine bir buluşun, tasarımın, yeniliğin veya bir diğer çalışmanın ticarî değeriyle ilgili ekonomik bir hak verir. Eser sahibine bir yandan eserini tekel biçiminde kullanma hususunda pozitif bir hak, öte yandan başkalarının onu kullanmasını, üretmesini veya ondan herhangi bir şekilde yararlanmasını önleme hususunda negatif bir hak sağlar. Hakların ihlal edilmesi durumunda dava açma hakkı da mevcuttur. Fikrî mülkiyet haklarının genel bir terim olarak, çeşitli türde haklar içerdiği belirtilmelidir¹⁵⁰. ISS etrafındaki faaliyetler bakımından da -onların tıp, eczacılık, malzeme bilimi gibi alanlarda yeni ürünlerin geliştirilmesinde rol oynadığı dikkate alınırsa- patent haklarının öne çıktığı fark edilmektedir; telif hakları, ticarî markalar, yazılım ve veri tabanlarına ilişkin haklar gibi diğer fikrî mülkiyet hakları da gündeme gelebilmektedir¹⁵¹.

Genel olarak uzay faaliyetlerine ilişkin fikrî mülkiyet meseleleri de, uzayın kullanımı için üretilen şeyler ya da insanlı uzay araçlarındaki buluşlar çerçevesinde ortaya çıkabilmektedir¹⁵². Esasen uzay faaliyetlerinin en ileri teknolojilere bağlılığı ve en gelişmiş düşüncelerle ilişkisine rağmen fikrî mülkiyet hakları yönünden dikkat çekmesi uluslararası işbirliklerinin ve özel şirketlerin ticarî girişimlerinin artmasıyla olmuştur¹⁵³. ISS Anlaşması'nda da buluşlara ilişkin fikrî hakların güvence altına alınmasının projenin uluslararası niteliği bakımından gerekli olduğu ve bilimsel ve ticarî girişimleri de teşvik edeceği düşüncesiyle konuya özel hükümler getirilmiştir¹⁵⁴. Böylece, uzayda fikrî haklar ilk kez çok taraflı bir andlaşmayla belirli yönlerden olsa da doğrudan koruma altına alınmıştır¹⁵⁵.

¹⁵⁰ Çeşitli tanımlar, kapsam ve ilgili sınıflandırmalar için bkz. May, s. 4-8.; Black's Law Dictionary, ilgili madde; Abbott, p. 1-17; (<https://www.wipo.int/about-ip/en/>, Erişim Tarihi: 29.12.2024).

¹⁵¹ Sharpe/Tronchetti, s. 634-635. Ayrıca bkz. Balsano/Wheeler, s. 69-76.

¹⁵² Lyall/Larsen, s. 113.

¹⁵³ Bkz. (<https://www.wipo.int/en/web/patents/topics/outer-space>, Erişim Tarihi: 29.12.2024).

¹⁵⁴ Meyer, s. 344-346; Stewart, s. 756-757; Trimarchi, s. 538. Öte yandan, ilgili buluşlar çoğu durumda ISS'deki bulguların dünyada işlenmesiyle gerçekleşeceği için, Anlaşma'daki hükümlerin her zaman pratik amaçlara hizmet etmeyeceğine de dikkat çekilmektedir. Farand, 2006, s. 91.

¹⁵⁵ Farsaris, s. 70. İlave edilmelidir ki, fikrî mülkiyet hukuku, doğası gereği ülkeseldir, prensip olarak sadece ilgili devletin ülkesinde uygulanır. Patent haklarına ilişkin düzenlemeler de ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir. Mesela, kimi devletler (geçmişte ABD'nin yaptığı gibi) patenti buluşu yapan kişiye kimileri ise bu hakkı ilk başvuru yapan kişiye vermeyi tercih

Anlaşma, fikrî mülkiyeti cezaî yetkilerden farklı bir temelde düzenlemiştir. İlgili 21. maddede öncelikle fikrî mülkiyetin 1967 tarihli Dünya Fikrî Mülkiyet Örgütünü¹⁵⁶ Kuran Sözleşme'nin¹⁵⁷ 2. maddesindeki anlama geleceği belirtilmiştir¹⁵⁸. Daha sonra, m. 21/2'de, 21. madde hükümlerine tâbi olarak, bir ISS uçuş unsuru içinde veya üzerinde gerçekleşen (*occurring*)¹⁵⁹ bir faaliyetin fikrî mülkiyet hukuku bakımından o unsurun tescil edilmiş olduğu partner devletin ülkesinde meydana gelmiş sayılacağı; ESA tescilli bir unsur içinse “herhangi bir¹⁶⁰” Avrupalı partner devletin faaliyetin ülkesinde gerçekleştiği devlet sayılabileceği düzenlenmiştir. Fıkranın devamında bildirildiği üzere, şüpheye yer vermemek için, herhangi bir partner devletin uçuş unsurunda veya üzerinde gerçekleşen bir faaliyete bir diğer partner devletin, onun işbirliği ajansının veya ilgili kuruluşlarının katılımı, tek başına, böyle bir faaliyetle ilgili önceki cümlede öngörülen yetkiyi değiştirmeyecek veya etkilemeyecektir.

ISS'deki buluşlara dair genel ilkeleri düzenleyen m. 21/2 ile ilgili bazı noktaların aydınlatılması uygun olur. ISS'deki bir buluşla ilgili olarak buluşun gerçekleştiği unsurun tescil devletinin (fikrî mülkiyet) hukukunun

etmektedir. Dünya Fikrî Mülkiyet Örgütü (*WIPO*) fikrî mülkiyetin dünya çapında etkili bir şekilde korunmasını, diğerleri yanında, mevzuatların uyumlaştırılması yoluyla sağlamaya çalışsa da, yerleşik ulusal uygulamaların gerekliliklere zamanında adapte olamadığı gözlenmektedir. Bkz. Lyall/Larsen, s. 113. ISS Anlaşması'ndaki düzenlemeler ise sadece ISS'ye özgüdür; uzayın bir başka yerindeki buluşlardan kaynaklanan patent meselelerini kapsamaz. Farklı ulusal düzenlemelerden kaynaklanabilecek sorunları gidermek için uzaya ilişkin fikrî mülkiyet konularını ele alan ve tek tip bir koruma sistemi getiren genel bir anlaşma yapılmasının yararlı olacağı ve yatırımcıları daha fazla uzay araştırmaları yapmaya teşvik edebileceği değerlendirilmektedir. Bu bağlamda uzayın WIPO'nun oluşturmaya çalıştığı tek tip patent rejimine dâhil edilmesi de önerilmektedir. Lyall/Larsen, s. 115.

¹⁵⁶ BM uzmanlık kurumlarından biri olan bu uluslararası örgüt hakkında bkz. Grant/Barker, s. 682-683.

¹⁵⁷ Kurucu anlaşma (*Convention Establishing the World Intellectual Property Organization*) ve sonraki değişiklikler için bkz. (<https://www.wipo.int/treaties/en/convention/>, Erişim Tarihi: 29.12.2024). Sözleşme'nin orijinalinin Türkçesi için bkz. RG, 19.11.1975, S. 15417.

¹⁵⁸ Atıf yapılan Sözleşme maddesinde fikrî mülkiyet şu şekilde tanımlanmıştır: “*edebî, artistik ve ilmi eserlere; sanat yorumcularının eserlerine ve icracı sanatçıların eserlerine, fonogramlara ve radyo yayınlarına; insanî (insan eliyle yapılan) faaliyetin her sahasındaki ihtirallara; ilmi keşiflere; sınâî resim ve modellere; fabrika, ticaret ve hizmet markalarına, ticarî unvan ve adlandırmalara; gayri kanunî rekabete karşı himayeye ilişkin haklar ve sınâî, ilmi, edebî ve artistik sahalarda fikrî faaliyete ilişkin bütün diğer haklar.*”

¹⁵⁹ Bu tür bir formülasyonun, bir partnerin modülünde başlayıp bir diğer partnerin modülünde tamamlanan çalışmalardan ortaya çıkan buluşlarla ilgili belirsizlik yaratabileceği hakkında bkz. Meyer, s. 343.

¹⁶⁰ Tarafımızca tırnak içinde aktarılmıştır.

(hakkın tanınması, kullanımı, transferi gibi konularda) uygulanabileceğini ve onun tarafından koruma sağlanacağını öngören bu düzenleme, Anlaşma'nın 5. maddesinde de kabul edilen Uzay Andlaşması'nın yetkiyle ilgili yarı-ülkesellik yaklaşımının tezahürüdür¹⁶¹. Böylece ISS'deki buluşlara partnerlerin birbirinden farklı mevzuatları uygulanabilecektir¹⁶². Öte yandan, ESA'nın bir uluslararası örgüt olarak bir ülkeye sahip olmadığı gerçeği 21. maddenin formülasyonunda dikkate alınarak, herhangi bir Avrupalı partner devletin belirtilen türden faaliyetler üzerinde yetkili olabileceği öngörülmüştür. Bunun anlamı ESA tescilli ISS uçuş unsurları içinde veya üzerinde gerçekleşen bir faaliyetin prensip olarak bütün Avrupalı partner devletlerin ülkelerinde eş zamanlı olarak gerçekleşmiş sayılacağıdır¹⁶³. Madde fıkrasının son cümlesinde de diğer partnerlerin buluşların dayandığı faaliyete katılımının bu konudaki yetkiye ilişkin genel esası değiştirmeyeceği vurgulanmaktadır¹⁶⁴.

¹⁶¹ Bkz. Malpass, s. 208-209; Moenter, s. 1053; Bhattacharya, s. 47-48, 58; Doldirina, s. 985; Sundahl, 2017, s. 50; Zhao, s. 325; Chen/Zhao, s. 6. Daha açık bir ifadeyle, Anlaşma'nın 21. maddesi, özel/farklı bir çözüm getirmeyip, Uzay Andlaşması m. 8 ve ISS Anlaşması m. 5'in öngördüğü bir devletin uzaya gönderdiği cisim üzerinde yetki ve kontrole sahip olacağı kuralı ("tescile bağlı yetki" prensibi) ile uyumlu şekilde, uzay cisminin tescili ile fikrî mülkiyet hakları üzerinde yetki [ilgili devletin konuya ilişkin ulusal düzenlemelerinin (mesela patent yasalarının) uygulanabilirliği] arasında bir bağ kurmaktadır. ABD gibi kimi devletler bu konularda ulusal düzenlemeler de kabul etmiştir. Sharpe/Tronchetti, s. 635-636, 642. Bu düzenlemelerde ABD, ilgili ISS modülleri dâhil tescil ettiği (yeki ve kontrolleri altındaki) uzay cisimlerinde (onlar uzaydayken) gerçekleşen buluşların, onlarla ilgili uzaydaki kullanımların ve satış işlemlerinin -taraf olduğu uluslararası anlaşmalarda farklı şekilde düzenlenmemişse- ülkesinde gerçekleşmiş sayılacağını ve dolayısıyla bunlara patent yasalarının uygulanacağını öngörmektedir. Lyall/Larsen, s. 114. Şu da belirtilmelidir ki, tescil devletinin buluşla ilgili böyle bir yetkisi ilgili ürün üzerinde her zaman mülkiyet hakkına sahip olduğu anlamına gelmez. Stewart, s. 756. Nitekim ISS Anlaşması'nın m. 6/6 hükmünde uçuş unsurlarının sahipliği veya tescilinin ISS'deki faaliyetlerin sonucunda elde edilen materyal veya verilerin sahipliğinin göstergesi olmayacağı belirtilmiştir.

¹⁶² Balsano/Wheeler, s. 66; Farsaris, s. 69.

¹⁶³ Balsano/Wheeler, s. 68; Sharpe/Tronchetti, s. 636; Farsaris, s. 70. Bu noktada, Almanya ve İtalya buluşların patentler vasıtasıyla korunmasını sağlayan ulusal (ülkesel temelli) düzenlemelerinin kapsamını ISS'nin Avrupa modülündeki buluşlara uygulanacak şekilde revize ettiğinden, Avrupa modülündeki bir buluşa dair patent talep etme hakkı bulunan bir kişinin ilgili uluslararası korumalardan yararlanabilmek için tescil ve ilgili işlemler bakımından öncelikle bu gibi devletlerin makamlarına başvurması gerektiği öne sürülmektedir. Bkz. Dunk, 2009, s. 155; Sharpe/Tronchetti, s. 636-637 ve dn. 77'deki kaynaklar.

¹⁶⁴ Böylece, buluşun gerçekleştiği uçuş unsurunu tescil etmiş olan devletten başka bir devletin uyrukluğunu taşıyan buluş sahibinin patent başvurusunu öncelikle bahsi geçen tescil devletine -onun düzenlemelerine uygun şekilde- yapacağı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte böyle bir kişi, aşağıda incelenen m. 21/3 gereğince, daha sonra bir başka partner devlet nezdinde başvuruda bulunabilecektir. Catalano Sgrosso, s. 46. Krş. Masson-Zwaan/Hofmann, s. 82. Öte yandan, birden fazla devletin işbirliği yaptığı ve kamusal/özel kuruluşların dâhil olduğu

Yukarıdaki genel esasların yanında 21. maddesinin 3. fıkrası, vatandaş olmadığı veya ülkesinde ikamet etmediği bir partnerin modülünde buluş yapan kişilerin haklarına da saygı gösterilmesi düşüncesiyle, kimi devletlerin bazı hususlarda uyguladığı gizlilik kurallarının doğurabileceği -gecikmeler dâhil- sorunları azaltmayı hedefler¹⁶⁵. Anlaşma'nın m. 21/2 hükmünden bir ölçüde uzaklaşan m. 21/3'e göre, uçuş unsuru içinde veya üzerinde vatandaş veya mukimi olmayan bir kişi tarafından yapılan bir buluşla ilgili olarak bir partner devlet, buluşların gizliliğine ilişkin düzenlemelerini -ulusal güvenlik amaçlarıyla tasnif edilen/gizli tutulan veya başka şekilde korunan bilgileri içeren- patent başvurularının gizliliğinin korunmasını sağlayan bir diğer partner devlette patent başvurusunda bulunulmasını (mesela, bir ertelemeye veya önceden izne tâbi tutarak) önleyecek şekilde uygulamayacaktır¹⁶⁶.

21. maddenin diğer fıkralarında bazı özel konulara yer verilmektedir. Dördüncü fıkroda, fikrî mülkiyetin birden fazla Avrupalı partner nezdinde korunduğu durumlarda, hak sahibinin belirli bir fikrî mülkiyet hakkını ihlal eden bir eylem için birden fazla Avrupa devletinde tazminat alamayacağı öngörülmüştür; ki hak sahibinin uygun devleti seçerek orada haklarını öne sürebileceği (*forum shopping*) anlaşılmaktadır. Beşinci fıkroda, ESA tescilli bir unsurda gerçekleşen bir faaliyetle ilgili olarak, hiçbir Avrupalı partner devletin, bir fikrî mülkiyet hakkının kullanılmasına ilişkin verilmiş olan

araştırmalarda ISS ekipmanının kullanımı, buluşların patentlenmesi, elde edilen bilgilerin/ verilerin sahipliği, korunması, kullanılması gibi hususlarda yine de çıkabilecek belirsizlikleri gidermek ve farklı ulusal düzenlemelerden dolayı sorunlar çıkmasını önlemek amacıyla işbirliği ajansları ile kullanıcılar arasında değişik kapsamda sözleşmeler yapılarak pratik çözümler bulunabildiği belirtilmektedir. Bkz. Sharpe/Tronchetti, s. 644-646. Ayrıca bkz. Moenter, s. 1054; Doldirina, s. 985. Bunların yanında yukarıda incelenen Davranış Kodu'nda da verilerin gizliliği, korunması ve kullanılmasıyla ilgili hükümler yer almaktadır.

¹⁶⁵ McCord, s. 1940; Çakır, 2020, s. 244-245.

¹⁶⁶ Bu hüküm partner devletlerden birinin (mesela ABD'nin), ülkesindeki buluşlar için buluş sahibinin -önce kendi makamlarına başvurup belirli bir bekleme süresini doldurmadıkça veya yetkili makamlardan özel bir izin almadıkça- yabancı bir devlet nezdinde patent başvurusunda bulunmasını yasakladığı durumlarda, söz konusu ulusal düzenlemelerin uygulamasını sınırlandırmayı hedefler. Zira böyle bir devletin modülünde bir yabancı tarafından gerçekleştirilen bir buluş, farklı bir hüküm olmadıkça, ISS Anlaşması m. 21/2 uyarınca söz konusu kurallara tâbi olacaktı. İşte m. 21/3, bu devletin söz konusu kısıtlayıcı kuralları patentin gizliliğini (gizli bilgiler içeren patent başvurularının mahremiyetini) koruyabilen bir diğer partner devlette başvuru yapılmasını engellemek için uygulayamayacağını öngörür. Örnekler için ve konu hakkında bkz. McCord, s. 1952-1953; Bouvet, s. 64; Moenter, s. 1053-1054; Bhattacharya, s. 67-68; Trimarchi, s. 539-540; Çakır, 2020, s. 244-245; Farsaris, s. 70. Anlaşma'nın m. 21/2 hükmüyle çelişiyor görünen m. 21/3 hakkında farklı bir yorum için bkz. Doldirina, s. 985-986. Fıkranın devamında başvuruların kısıtlanması olanağıyla ilgili hükümlere de yer verilmiştir.

lisansı tanımayı reddetmeyeceği benimsenmiştir. Son fıkrada da, bir uçuş unsurunun bileşenleri dâhil, malların partner devletlerden birinin ülkesinde geçici olarak bulunmasının patent ihlali için dava açma hakkı sağlamayacağı düzenlenmiştir¹⁶⁷.

F. Sorumluluk

ISS Anlaşması, ISS'nin tasarlanması, geliştirilmesi, işletim ve kullanımı sırasındaki faaliyetlerin zarara yol açması durumunda uygulanacak sorumluluk rejimi hakkında temel esasları düzenlemektedir. Bunlar ISS'nin dayandığı işbirliği ruhu gözetilerek hazırlanmıştır¹⁶⁸. Anlaşma'da hem genel (m. 2) hem özel (m. 17) gönderme yapılan Sorumluluk Sözleşmesi'yle de¹⁶⁹, uzay cisimlerinden¹⁷⁰ kaynaklanacak zararlarla ilgili sorumluluk hakkında ayrıntılı bir rejim kurulmaktadır. Bu sorumluluk, zarar bir özel şirketin faaliyetinden¹⁷¹ kaynaklanmış olsa da, fırlatan devlete/devletlere¹⁷² yüklenmiştir¹⁷³. Çeşitli maddelerden anlaşılacağı üzere söz konusu olan devletlerin (veya aşağıda bahsedilen Sözleşme m. 22. gereğince uluslararası örgütlerin) uluslararası sorumluluğudur¹⁷⁴; sorumluluğun ileri sürülmesi yetkisi de m. 8 uyarınca -prensip olarak- zarara uğrayan veya gerçek veya tüzel kişileri zarar gören devletindir¹⁷⁵.

Sorumluluk Sözleşmesi'nde¹⁷⁶ mutlak sorumluluğun ve kusur sorumluluğunun -temelde zararın meydana geldiği yere göre (zarar verilen nesne

¹⁶⁷ Bu hükümler hakkında bkz. Stewart, s. 756-757; Bouvet, s. 64-65; Moenter, s. 1054; Bhattacharya, s. 68-69; Doldirina, s. 985, 987; Sharpe/Tronchetti, s. 637; Trimarchi, s. 540; Sundahl, 2017, s. 50; Çakır, 2020, s. 245-247; Choudhury, s. 63-64.

¹⁶⁸ Stewart, s. 761; Dunk, 2009, s. 156-157. Sorumluluğa ilişkin kuralların uygulanmasına henüz gerek duyulmadığı hakkında bkz. Masson-Zwaan/Hofmann, s. 82.

¹⁶⁹ Bu arada Uzay Andlaşması'nın 6. ve özellikle 7. maddelerinin Sorumluluk Sözleşmesi'ndeki düzenlemelerin esasını teşkil ettiği belirtilmelidir.

¹⁷⁰ Sözleşme'nin 1. maddesindeki tanım, Tescil Sözleşmesi'ndeki tanımın aynısıdır.

¹⁷¹ Hükümetler-dışı teşekküllerin uzayda faaliyetlerinin ilgili devletin müsaade ve devamlı nezaretine tâbi olacağı hususunda Uzay Andlaşması'nın 6. maddesine bkz.

¹⁷² Sözleşme m. 1/c'de "fırlatan devlet" terimi, Tescil Sözleşmesi'ndekiyle aynı şekilde tanımlanmaktadır.

¹⁷³ Moenter, s. 1043; Sharpe/Tronchetti, s. 628.

¹⁷⁴ Bkz. Kaşıkara, s. 69-73.

¹⁷⁵ Bununla birlikte Sözleşme, bireylerin Sözleşme dışı yollara (fırlatan devletin mercilerine, mahkemelerine) başvurma hakkına da hâle getirmez (m. 11/2).

¹⁷⁶ Sözleşme'nin ilkeleri hakkında diğerleri yanında bkz. Cheng, 1995, s. 306-307.

de gözetilerek)- uygulanabilirliği¹⁷⁷, müşterek ve müteselsil sorumluluk¹⁷⁸, sınırsız sorumluluk¹⁷⁹, kurtuluş kayıtları (*exculpatory clauses*)¹⁸⁰, talep hakkı (*jus standi*) ve sorumluluğun öne sürülmesi¹⁸¹ ve gelişkin olmasa da bir uyuşmazlık çözüm mekanizması (diplomatik yollardan sonuç alınmadığında bir komisyon teşekkülü)¹⁸² öngörülmektedir. Sözleşme, genel olarak üçüncü kişilere karşı (akit dışı) sorumluluk hakkında olup, sözleşmeden doğan (akdî) sorumluluğu -dışlanmasa da- doğrudan düzenlemez¹⁸³. Ayrıca 7. madde, Sözleşme’de öngörülen sorumluluk rejiminin fırlatan devletin vatandaşları ile belirli şartlarla fırlatmaya katılan veya fırlatma çevresinde bulunan yabancılara uygulanmayacağını belirtir.

Öncelikle ana hatlarıyla belirtmek gerekirse, ISS Anlaşması’nın 17. maddesi uzay cisimleri olarak ISS veya unsurlarının verdiği zararlar için genel olarak Sorumluluk Sözleşmesi’ndeki rejimi kabul etmektedir¹⁸⁴. 16. madde ise

¹⁷⁷ Sözleşme m. 2’ye göre, “Fırlatan devlet, kendi uzay cisminin yeryüzünde (*on the surface of the earth*) ve uçuş hâlindeki uçaklara verdiği zararlardan dolayı tazminat ödenmesinden mutlak olarak sorumlu (*absolutely liable*) olacaktır.” Sözleşme’nin 3. maddesine göre de “Fırlatan devlet, uzay cismi tarafından bir diğer fırlatan devletin uzay cismine veya böyle bir uzay cismi içinde bulunan insanlara veya mallara yeryüzünden başka bir yerde (*elsewhere than on the surface of the earth*) zarar verildiği durumda, zarar ancak kendisinin ve hareketlerinden sorumlu olduğu kişilerin herhangi bir kusurundan (*fault*) kaynaklanmışsa sorumlu olacaktır.” Sözleşme’nin 6. maddesi de fırlatan devlete mutlak sorumluluk bakımından kurtuluş beyyinesi getirme olanağı sağlar. İki farklı sorumluluk türünün öngörülmesinin altında yatan düşünceler hakkında bkz. Malpass, s. 193-194; Smith/Kerrest, 2020/b, s. 364-378.

¹⁷⁸ Müşterek ve müteselsil sorumluluk şu hâllerde öngörülmüştür: bir fırlatan devletin bir uzay cismi tarafından bir diğer fırlatan devletin uzay cismine veya böyle bir uzay cismi içinde bulunan insanlara veya mallara yeryüzünden başka bir yerde zarar verildiği ve bu zarar nedeniyle bir üçüncü devlete veya onun gerçek veya tüzel kişilerine zarar verilmesi durumunda (bu ikinci zararın “genel olarak” meydana geldiği yere göre, 2. ve 3. maddelerle uyumlu biçimde, mutlak sorumluluk veya kusur sorumluluğu şeklinde) (m. 4); iki veya daha fazla devletin bir uzay cismini birlikte fırlattıkları durumda (Ülkesinden veya tesislerinden uzay cismi fırlatılan devlet de birlikte fırlatmaya katılmış sayılacaktır.) (m. 5); bir uluslararası örgütün Sözleşme gereğince sorumlu olduğu durumda örgüt ve Sözleşme’ye taraf üyeler bakımından (m. 22).

¹⁷⁹ Bkz. m. 12.

¹⁸⁰ Bkz. m. 6.

¹⁸¹ Diğerleri yanında bkz. m. 8-11.

¹⁸² Bkz. m. 14-20.

¹⁸³ Sözleşme’nin öngördüğü sorumluluk türü hakkında Sözleşme’nin kimi maddelerini (diğerleri yanında m. 3, 4/2, 5/2, 7 hükümlerini) göz önünde bulunduran bir açıklama için bkz. Dunk, 2009, s. 161, dn. 179.

¹⁸⁴ Diğer taraftan, partnerler dışındaki devletlerce ISS’ye verilen zararlar bakımından da Uzay

“Korunan Uzay Operasyonları” (*Protected Space Operations*)¹⁸⁵ kapsamındaki zararlar açısından tarafların sorumluluktan karşılıklı feragatini (*cross-waiver of liability*) öngörmektedir¹⁸⁶. Bu sistem, ilgili şartlarda, hem partner devletler arasında hem de onların ilgili kuruluşları arasında (partnerlerin ve onların ilgili kuruluşlarının bir diğer partnerin hükümetine veya ilgili kuruluşuna karşı hak talebinde bulunamaması biçiminde) uygulanacaktır¹⁸⁷. Böylece, işbirliği ruhunu pekiştirmek adına, doğal olarak riskler barındıran belirli faaliyetlerden doğan zararlar açısından partnerlerin giderim talep edemeyeceği¹⁸⁸, bir nevi katlanma yükümlülüğü¹⁸⁹ kabul edilmiş bulunmaktadır. Bazı istisnalar da kabul edilip, mesela kasıtlı eylemlerden doğan zararlar açısından talepte bulunabilme hakkı saklı tutulmuştur (m. 16/3(d)).

Şimdi ilgili maddelere yakından bakalım. Anlaşma m. 17/1’e göre, 16. maddede aksi belirtilmedikçe¹⁹⁰, partner devletler ve ESA, Sorumluluk Sözleşmesi uyarınca sorumlu olmayı sürdürecektir. Mesela, ISS’nin bir parçası, üçüncü bir devlete (hatta -ilgili durumda üçüncü devlet olarak sayılacak- bir partner devletin ISS’den bağımsız bir (uzay) cisminde¹⁹¹) Sorumluluk

Andlaşması ile Sorumluluk Sözleşmesi hükümleri uygulanabilecektir. Masson-Zwaan/Hofmann, s. 82.

¹⁸⁵ Madde 16/2(f)’de geniş bir şekilde tanımlanan bu kavram aşağıda açıklanacaktır.

¹⁸⁶ ISS’nin kuruluş sürecinde farklı aşamalar için bazı farklarla öngörülen bu sistemle ilgili hazırlık çalışmaları hakkında bkz. Young, s. 309-317. Bu sistemin geçmişte uzay mekiği programındaki yaklaşımı model alıp genişlettiği hakkında bkz. O’Brien, s. 38; McCord, s. 1941.

¹⁸⁷ Stewart, s. 760; Dunk, 2006, s. 24.

¹⁸⁸ Dunk, 2009, s. 157; Sharpe/Tronchetti, s. 638; Voronina, s. 247.

¹⁸⁹ Malpass, s. 202.

¹⁹⁰ Sorumluluk Sözleşmesi, ISS Anlaşması’nın 16. maddesiyle partner devletler arasında sorumluluktan feragat rejimi öngörülmesi gibi, özel düzenlemeler yapılmasına engel teşkil etmemekte ve hâlel getirmemektedir. Nitekim Sorumluluk Sözleşmesi’nin 23. maddesi, Sözleşme hükümlerinin taraf devletler arasındaki ilişkilerde yürürlükte olan diğer uluslararası anlaşmaları etkilemeyeceğini ve devletlerin Sözleşme hükümlerini teyit eden, tamamlayan veya geliştiren uluslararası anlaşmalar yapmalarını engellemeyeceğini belirtmektedir. ISS Anlaşması m. 17/1’in formülasyonundan, 16. madde çerçevesinde öngörülen özel sorumluluk rejiminin uygulanması bağlamında Sorumluluk Sözleşmesi’nin *lex generalis* olarak duruma göre tamamlayıcı işlev görebileceği sonucuna varılmaktadır. Daha önce söz edilen Andlaşmalar Hukukuna Dair Viyana Sözleşmesi m. 30/3-4(a) hükümleri de, feshedilmeyen önceki andlaşma hükümlerinin sonraki andlaşma hükümleriyle bağdaştığı ölçüde uygulama bulabileceğini öngörmektedir.

¹⁹¹ Bu durumu, aşağıda aktarılacak m. 16/3 de, düzenlenen özel sorumluluk rejiminin, zarar verilen kişi, kuruluş veya malın *Korunan Uzay Operasyonlarına* katılımı nedeniyle zarar görmesi durumunda geçerli olacağını belirterek doğrulamaktadır.

Sözleşmesi çerçevesinde tazmin edilmesi gereken bir zarar verdiğinde, bu devlet hak talebini Sözleşme uyarınca ilgili fırlatan devlete/devletlere yöneltebilecektir¹⁹². Anlaşıldığı üzere, Sorumluluk Sözleşmesi'nin yukarıda ana hatlarıyla belirtilen rejimi ISS bakımından da geçerli olmaktadır¹⁹³. Şunu da belirtmek gerekir ki, Sorumluluk Sözleşmesi'nin 22. maddesi belirli şartlarla uluslararası örgütlerin de taraf devletlerle prensip olarak aynı hak ve yükümlülüklerle sahip olacağını öngörmektedir¹⁹⁴. ESA, Sorumluluk Sözleşmesi'ndeki hak ve yükümlülükleri kabul ettiğini 23.09.1976'da bildirmişti¹⁹⁵.

Belirtilen 17. maddenin birtakım usul ve olanaklar öngören 2. ve 3. fıkraları uyarınca, Sorumluluk Sözleşmesi'nden kaynaklanan bir iddiada bulunulduğunda, partnerler ve uygunsu ESA, potansiyel sorumluluk, sorumluluğun paylaşımı ve iddiaya yönelik savunma hususlarında derhal istişarede bulunacaktır¹⁹⁶. Ayrıca, m. 12/2'de öngörülen fırlatma ve dönüş hizmetlerinin sağlanmasına ilişkin olarak¹⁹⁷, ilgili partnerler ve uygunsu ESA,

¹⁹² Dunk, 2006, s. 24-25; Sharpe/Tronchetti, s. 637; Farsaris, s. 68. Örnek vermek gerekirse, Sorumluluk Sözleşmesi'nin fırlatan devlete ilişkin tanımı da dikkate alındığında, ABD araçlarıyla bir başka partnere ait unsurun ISS'ye taşınmasında her iki (cismi fiilen fırlatan ve fırlattıran) devlet fırlatmadan kaynaklanan zararlardan sorumlu olabilecektir. Malpass, s. 200. Bu konuda Sorumluluk Sözleşmesi'nin yukarıda aktarılan 5. maddesi ilgilidir. Müsterek ve müteselsil sorumluluğun belirli bir duruma ilişkin bu madde hakkında bkz. Kerrest/Thro, s. 61; Ljall/Larsen, s. 99.

¹⁹³ Esasen 17. maddedeki hüküm olmasaydı da genel hükümler içeren Sorumluluk Sözleşmesi'nin aynı şekilde uygulanabileceğinden bahsedilecekti.

¹⁹⁴ Sözleşme'nin 22. maddesi uyarınca, Sözleşme'de devletlere yapılan atıflar, prensip olarak, uzay faaliyetlerinde bulunan uluslararası örgütlere de, ilgili örgütün Sözleşme'den doğan hak ve yükümlülükleri kabul ettiğini bildirmesi ve örgüte üye devletlerin çoğunluğunun Sözleşme'ye ve Uzay Andlaşması'na taraf olması hâlinde uygulanacaktır. Böyle bir örgüte üye ve bu Sözleşme'ye taraf olan devletler, örgütün bahsi geçen şekilde bir bildirim yapmasını temin amacıyla uygun tedbirleri alacaktır. Bir uluslararası örgütün Sözleşme hükümleri çerçevesinde zarardan sorumlu olması hâlinde, bu örgüt ile örgütün Sözleşme'ye taraf olan üyeleri müstereken ve müteselsilen sorumlu olacaktır. Ancak, böyle bir zarardan doğan tazminat talepleri ilk önce örgüte sunulmalıdır. Örgütün bu tür bir zarara karşılık olarak belirlenen veya kararlaştırılan tazminat miktarını 6 ay içerisinde ödememesi hâlinde, talep eden devlet, bu miktarın ödenmesi için Sözleşme'ye taraf olan üye devletlerin sorumluluğuna başvurabilir. Maddede son olarak da, bahsedilen bildirimde bulunan bir örgütün uğradığı zararın Sözleşme hükümlerine göre tazmin edilmesi talebinin, Sözleşme'ye taraf olan herhangi bir üye devlet tarafından sunulacağı belirtilmektedir.

¹⁹⁵ Bildirim için bkz. UNTS, 1977, C. 1039, s. 446.

¹⁹⁶ Bu konuda ayrıca bkz. Farand, 2006, s. 92.

¹⁹⁷ ISS modüllerinin fırlatılması misyonunu sadece belirli devletler icra edebildiği için ilgili zararlar bakımından müsterek ve müteselsil sorumluluk doğabileceği hakkında bkz. Young, s. 302-303.

Sorumluluk Sözleşmesi'nden kaynaklanabilecek müşterek ve müteselsil sorumluluğun paylaşımıyla ilgili ayrı anlaşmalar yapabilecekler¹⁹⁸.

Anlaşma'nın 16. maddesine gelince, “Sorumluluktan Karşılıklı Feragat” başlığını taşıyıp uzun bir içeriğe sahiptir. İlk fıkraya göre, maddenin amacı, ISS vasıtasıyla uzayın keşfi, işletilmesi ve kullanımında katılımı teşvik etmek maksadıyla partner devletler ve ilgili kuruluşlar (*related entities*) açısından sorumluluktan karşılıklı feragati tesis etmektir. Bu feragat söz konusu amaca ulaşmak için geniş bir şekilde yorumlanacaktır.

Bazı terimlerin tanımlandığı 2. fıkraya göre, “partner devletler” tabiri onların işbirliği ajanslarını da kapsamaktadır¹⁹⁹. “İlgili kuruluş” tabiri ise, bir partner devletin herhangi bir kademedeki yüklenicisi veya alt yüklenicisi (her türlü tedarikçi), kullanıcısı veya müşterisi ya da kullanıcısı veya müşterisinin yüklenicisi veya alt yüklenicisi anlamına gelmektedir; bir partner devletle bu tür ilişkiye sahip olan veya *Korunan Uzay Operasyonlarının* uygulanmasında başka şekilde yer alan bir devlete, onun ajansına veya kuruluşuna da²⁰⁰ uygulanabilir. “Zarar”, can veya malla ilgili hasar ve kayıpları, gelir veya kâr kaybını ve doğrudan veya dolaylı diğer zararları ifade eder. “*Korunan Uzay Operasyonları*” ise, Anlaşma'nın, mutabakat zabıtlarının ve uygulama düzenlemelerinin tatbiki kapsamındaki tüm fırlatma aracı²⁰¹ faaliyetleri, ISS

¹⁹⁸ Sorumluluk Sözleşmesi'nin 5. maddesi de, birlikte (*jointly*) fırlatmadan doğacak müşterek ve müteselsil sorumluluğu düzenleyip, katılan devletlere sorumluluğun paylaşımıyla ilgili anlaşmalar yapma olanağı sağlamaktadır. Gorove K., s. 184. Bu maddeye bkz. ABD Kongresi bünyesinde hazırlanan bir raporda verilen bir örnek, başka bazı noktaları açık bıraksa da, birlikte fırlatma durumunda sorumluluk konusunun çerçevesini iyi izah etmektedir. Şöyle ki, A devleti bir uzay cismini B devletin bir özel şirketi için C devletin ülkesinden uzaya fırlatmıştır. Bu durumda A ve C fırlatan devletlerdir ve mesela yeryüzünde meydana gelen bir zarardan mutlak şekilde sorumlu olacaklardır. B'nin Uzay Andlaşması m. 6 çerçevesinde böyle bir şirketin yetkilendirilmesi ve denetimi hususunda yükümlülükleri bulunsa da, söz konusu zarardan dolayı sorumlu olup olmayacağı yoruma açıktır. Eğer B, “fırlattıran” (*have “procured” a launch*) olarak sayılırsa o zaman bu devlet de sorumlu kabul edilecektir. U.S. Congress - Office of Technology Assessment, 1986, s. 30. Fırlatmanın özel bir şirket yerine doğrudan B için yapıldığı durumda, tereddütsüz şekilde üç fırlatan (Sorumluluk Sözleşmesi'nin uzay cismini fırlattıran devleti fırlatan devlet kapsamında saydığı hatırlanmalıdır.) ve üç sorumlu devlet bulunduğu yönünde sonuca varılacağı anlaşılmaktadır.

¹⁹⁹ Böylece bir işbirliği ajansı olarak ESA da bu sisteme bir partner devlet gibi dâhil olmaktadır. Sharpe/Tronchetti, s. 638.

²⁰⁰ İlgili kuruluş tabirinin tanımındaki -1988 tarihli Anlaşma'da yer verilmeyen- bu kısım, Rusya'nın Kazakistan'ın Baykonur'daki fırlatma tesislerini kullanmasının doğurduğu ihtiyacı yansıtır, karşılıklı feragatin uygulanmasını işbirliği yapılan bu gibi devletlere teşmil etme amacını taşımaktadır. Moenter, s. 1049-1050; Cline/Gibbs, s. 922.

²⁰¹ Aynı fıkraya göre, “fırlatma aracı” yükleri ve/veya insanları taşıyan ve fırlatma için

faaliyetleri ve yeryüzünde, uzayda veya yeryüzü ile uzay arasındaki geçişte gerçekleşen yük²⁰² taşıma faaliyetleri anlamına gelir. Bu operasyonlar, diğerleri yanında, fırlatma veya transfer araçlarının, ISS'nin veya taşınacak bir yükün yanı sıra ilgili destek ekipman, tesis ve hizmetlerinin araştırılması, tasarlanması, geliştirilmesi, test edilmesi, üretilmesi, montajı, entegrasyonu, işletilmesi veya kullanılmasını ve ayrıca yer desteği, test, eğitim, simülasyon veya rehberlik ve kontrol ekipmanı ve ilgili tesis veya hizmetlerle ilgili tüm faaliyetleri kapsar. Yine bu operasyonlar 14. maddede öngörülen ISS'yi geliştirme (*evolution*) misyonuna ilişkin tüm faaliyetleri kapsar. ISS'den döndükten sonra -Anlaşma'nın uygulanması kapsamındaki ISS ile ilgili faaliyetler dışında kullanılmak üzere- bir yükün üretim veya işleyişini daha fazla geliştirmek için yeryüzünde yürütülen faaliyetler ise bu operasyonların kapsamı dışındadır.

Sistemin özünü belirten m. 16/3'e göre, her bir partner devlet, *Korunan Uzay Operasyonlarından* kaynaklanan zararlar açısından bir diğer partner devlete, onun ilgili kuruluşlarına veya bu ikisinden birinin çalışanlarına karşı -hukukî dayanağı ne olursa olsun- bütün taleplerden her bir partner devletin vazgeçmesi biçiminde bir sorumluluktan karşılıklı feragat üzerinde uzlaşmıştır. Bu feragat, yalnızca zarara neden olan kişi, kuruluş veya malın *Korunan Uzay Operasyonlarına* dâhil olduğu ve zarar verilen kişi, kuruluş veya malın *Korunan Uzay Operasyonlarına* katılması nedeniyle zarar görmesi durumunda geçerli olacaktır²⁰³. Ayrıca, her bir partner devlet, sözleşmeyle veya başka bir şekilde, ilgili kuruluşlarının da bu taleplerden vazgeçmelerini şart koşarak sorumluluktan karşılıklı feragati genişletecektir (m. 16/3(b)). Anlaşılabacağı üzere, bu feragat rejimi, *Korunan Uzay Operasyonları* çerçevesinde meydana gelen bütün zararlara prensip olarak uygulanacaktır²⁰⁴.

tasarlanmış, Dünya'dan fırlatılan veya Dünya'ya geri dönen bir cisim (veya bunun herhangi bir parçası) anlamına gelir.

²⁰² Yine belirtildiği üzere, "taşınacak yük" (*payload*), bir fırlatma aracı veya ISS içinde veya üzerinde bulundurulacak veya kullanılacak tüm malları ifade eder.

²⁰³ Anlaşma m. 16/3(c)'de de, şüpheye mahal vermemek adına, feragat rejiminin bahsedilen şartlarda Sorumluluk Sözleşmesi'nden kaynaklanan sorumluluktan feragati de kapsadığı bildirilmiştir.

²⁰⁴ Partnerlerin böyle bir riski göze almalarında işbirliği ruhunu koruma motivasyonu yanında ilgili operasyonların ileri düzeyde uzmanlığa dayanarak sürdürüleceğine güven duymaları etkili olmuştur. Uzay turistlerinin ziyaretlerinin -muhtemelen bu faaliyetler Anlaşma'nın sorumluluğa ilişkin sistemi içinde kalacak; mesela onların diğer partnerlere zarar vermesi durumunda onları ISS'ye kendi yetkisi altında getiren partner sorumluluktan feragat sisteminden yararlanmaya devam edecekti- zarar riskini arttırdığı yönündeki endişeleri

Öte yandan, sorumluluktan karşılıklı feragat, bir partner devlet ile onun ilgili kuruluşu arasındaki veya böyle bir devletin ilgili kuruluşları arasındaki taleplere²⁰⁵; bir gerçek kişinin yaralanması, sağlığının zarar görmesi veya ölümü durumunda o kişi, mirasçısı, hayatta kalan hak sahipleri veya halefleri (mirasçı bir partner devlet olmadıkça) tarafından getirilen taleplere²⁰⁶; kasıtlı eylemlerden doğan zararlara yönelik taleplere; fikrî mülkiyetle ilgili taleplere²⁰⁷ ve bir partner devletin, m. 16/3(b)'de belirtildiği şekilde sorumluluktan feragati ilgili kuruluşlarına teşmil edemediği durumlarda öne sürülen taleplere uygulanmayacaktır²⁰⁸.

SONUÇ

ISS, teknik, yapısal, işlevsel, yönetsel, politik, hukukî yönleri ve özellikleriyle uzayın keşfi ve kullanımında en ilerici ve yenilikçi girişimlerden biri olmuştur. ISS'nin hayata geçirilmesi Soğuk Savaş dönemindeki uzay yarışının önde gelen devletleri tarafından güçlü bir işbirliğinde karar kılınmasını, farklı beklenti, menfaat ve yaklaşımların uzlaştırılmasını, teknik, malî, siyasî, hukukî pek çok sorunun üstesinden gelinmesini gerektirmiştir. ISS, karmaşık ilişkiler kuran çok sayıda aktörün insan, bilgi ve ekonomik kaynak ve olanaklarını uyumlu şekilde harekete geçirip bir araya getirmesiyle etkinleştirilmiş ve verimliliği arttıracak biçimde sürekli geliştirilmiştir. Otuz yıla yakındır yörüngede bulunmasıyla mütenâsiben insanoğlunun uzayda kalış süresini arttıran ISS, uzayın keşfi ve kullanımında uluslararası işbirliğinin en somut örneğini teşkil etmekte, içinde farklı uluslardan kişilerin birlikte çalıştığı ve sürekli yenilenen donanım ve misyonlarla güçlenen bir laboratuvar işlevi görmektedir.

Eşsiz özellikleriyle dikkat çeken ISS hukukî yönleriyle de öne çıkmaktadır. ISS'nin hukukî rejimi, Kanada, Japonya, Rusya, ABD ve

gidermek içinse vaka bazında sigortalama işlemleri yapıp bazı tedbirler kararlaştırılmıştır. Bkz. Dunk, 2007, s. 415-417; Farand, 2020, web sayfası; Farsaris, s. 72.

²⁰⁵ Bu taleplere ulusal hukuklar çerçevesinde çözüm aranacağı hakkında bkz. Stewart, s. 761.

²⁰⁶ İlgili faaliyetlere katılıp zarar gören kişilerin, astronotların ulusal hukuklarının veya iş sözleşmelerinin sağlayabileceği başvuru olanaklarından da yararlanabileceği hakkında bkz. Catalano Sgroso, s. 43.

²⁰⁷ Bu istisnanın fikrî mülkiyet haklarına özel önem atfedildiğini gösterdiği hakkında bkz. Zhao, s. 326.

²⁰⁸ Bu istisnalar çerçevesinde çeşitli talepler ileri sürülebileceği ve ISS Anlaşması'nın onlarla ilgili tüm sorunları çözebilecek hükümler getirmediği hakkında bkz. McCord, s. 1942, 1955. ABD'nin talebiyle maddeye eklenen bu kısım hakkında ayrıca bkz. Moenter, s. 1050.

Avrupalı partnerin değişik birimlerinin yıllara yayılan ve farklı aşamalardan geçen zahmetli çalışmalarıyla tesis edilmiştir. İlgili insan ve eşya unsurları ile ISS çevresindeki faaliyetlere uygulanabilir kuralların farklı nitelikte bir dizi düzenlemeyle şekillenmesi ve irtibatları, çok katmanlı bir hukukî yapı meydana getirmiştir. Partnerlerin hepsinin taraf olduğu uzaya ilişkin temel andlaşmaların yanında, ISS Anlaşması, işbirliği ajanslarının mutabakat zabıtları, anlaşma ve sözleşmeleri, ayrıca bu düzenlemelerle kurulan organ ve mekanizmaların spesifik konulara ilişkin kodları, yönerge ve ilkeleri, hatta ilgili ulusal hukuklar ISS'nin hukukî çerçevesine dâhildir. Bu kapsamlı hukuk, doğrudan bağlantısının da sürdüğü uluslararası uzay hukukunun -tanıldığı esneklikle- tâbir câizse yapısöküme uğratılıp ISS etrafındaki gerekliliklere uygun şekilde yeniden yapılandırılması suretiyle türetilmiş ve ihtiyaca göre ilave norm ve enstrümanlarla daha da geliştirilmiştir.

Çalışmamızda ISS'nin kuruluşu ve genel hukukî çerçevesi yanında, tescil, yetki ve kontrol, cezaî yetkiler, kullanım hakları, ticarî kullanım, barışçıl kullanım, yönetim, fikrî mülkiyet, sorumluluk gibi özel hukukî meseleler ele alınmıştır. Her birine ilişkin genel ve spesifik normlar uygulama, tartışmalı yönler ve değerlendirmelerle birlikte ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. ISS, hizmet ömrünün sonuna yaklaşmakla birlikte, hukukî yönleriyle akademik çalışmalara konu olmaya devam edecektir; yörüngeden çıkarılma aşamasında -emniyet ve çevre meseleleri de gündeme gelip- ilginin yoğunlaşacağı tahmin edilebilir. Akademik ilginin devamını sağlayacak en önemli nokta ise, etrafındaki uygulamalarla birlikte ISS'nin dayandığı işbirliği ruhu ile hukukî yapı ve esaslarının, uzayın ticarî amaçlarla kullanılmasına ilişkin girişimler, Ay'a ve Mars'a yönelik olanlar dâhil gelecekteki hedef, proje, misyonlar ve -gerçekleşirse- gök cisimlerindeki yerleşimler için, çıkarılacak önemli derslerle birlikte, esaslı bir model teşkil edebilecek olmasıdır.

KAYNAKÇA

- Abbott, Frederick M., “Intellectual Property, International Protection”, MPEPIL, Oxford University Press, 2022.
- Acer, Yücel/Kaya, İbrahim, Uluslararası Hukuk Temel Ders Kitabı, 12. Baskı, Seçkin, Ankara 2021.
- Akkaya, Damla, “Uluslararası Anlaşmalarda Hukuken Bağlanma Kastının Tespiti: Kapsamlı Ortak Eylem Planı Özelinde Bir İnceleme”, AÜSBFD, 2020, C. 75, s. 1145-1170.
- Aksar, Yusuf, Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk 1, 7. Baskı, Seçkin, Ankara 2023.
- Ashe, Jesse B., “Space Station Alpha: International Shining Star or Legal Black Hole”, Temple International and Comparative Law Journal, 1995, Vol. 9, s. 333-363.
- Aust, Anthony, Modern Treaty Law and Practice, 2th Edition, Cambridge University Press, New York 2007.
- Bal, Ali, “Hava-Uzay Araçlarının (Aerospacecraft) Hukukî Rejimi”, DEÜHFD: Prof. Dr. M. Polat Soyer’e Armağan, 2013 (Basım: 2014), C. 15, s. 1465-1528. (2014).
- Bal, Ali, Uluslararası Hava Hukuku: Hava Sahasının Hukukî Rejimi, Seçkin, Ankara 2019, (2019).
- Balsano, A. M./Wheeler, J., “The IGA and ESA: Protecting Intellectual Property Rights in the Context of ISS Activities”, The International Space Station: Commercial Utilisation from a European Legal Perspective, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden 2006, s. 63-86 (Editors: Dunk, F. G. von der/Brus, M. M. T. A.).
- Batır, Kerem/Şeker, Pervin, “Uzayın Barışçıl Amaçlarla Keşif ve Kullanımı İlkesi Bakımından Uyduların Kullanımı”, Public and Private International Law Bulletin, 2023, C. 43, s. 615-638.
- Baudin, Catherine, “Cooperation and International Agreements, Article XIV of the ESA Convention”, Air and Space Law, 1998, Vol. 23, s. 8-15.
- Baykal, Sanem/Göçmen, İlke, “Avrupa Birliği Hukukunun Kaynakları Bakımından Normlar Hiyerarşisi”, Prof. Dr. Erdal Onar’a Armağan, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2013, s. 317-365.

- Bektaş, Sezercan, *Uluslararası Hukukta Uzaya Fırlatılan Araçların Tescili*, Yetkin, Ankara 2023.
- Belingheri, M., “A Policy and Legal Framework for Commercial Utilisation”, *The International Space Station: Commercial Utilisation from a European Legal Perspective*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden 2006, s. 33-46 (Editors: Dunk, F. G. von der/Brus, M. M. T. A.).
- Benzi, E./Boardman, B./Brisibe, T./Gao, R./Higgs, L./Maredza, C./Maule, J./Messina, P./Mittal, R./Rezazad, M., “Utilization of the International Space Station: A User’s Overview”, *International Space Station: The Next Space Marketplace*, Springer, 2000, s. 275-346 (Editors: Haskell, G./Rycroft, M.).
- Bhattacharya, Raja, *Intellectual Property Rights in Outer Space*, Institute of Air and Space Law, McGill University, Montreal 2002.
- Black’s Law Dictionary, 9th Edition, West Publishing Co. St. Paul, Minnesota 2009 (Editor: Garner, Bryan A.).
- Blount, P. J., “Jurisdiction in Outer Space: Challenges of Private Individuals in Space”, *Journal of Space Law*, 2007, Vol. 33, s. 299-340.
- Bouvet, Isabelle, *Certain Aspects of Intellectual Property Rights in Outer Space*, Institute of Air and Space Law, McGill University, Montreal 1999.
- Brunner, Ronald D./Byerly, Radford, “The Space Station Programme: Defining the Problem”, *Space Policy*, 1990, Vol. 6, s. 131-145.
- Brünner, Christian/Soucek, Alexander, “Regulating ISS: An Interdisciplinary Essay”, *Acta Astronautica*, 2007, Vol. 60, s. 594-598.
- Catalano Sgrosso, Gabriella, “Legal Status of the Crew in the International Space Station”, *Proceedings of the 42nd Colloquium on the Law of Outer Space*, IISL, 1999, s. 35-49.
- Chatzipanagiotis, Michael, “Criminal Issues in International Space Law”, *European Journal of Law Reform*, 2016, Vol. 18, s. 105-119.
- Chatzipanagiotis, Michael/Moro-Aguilar, Rafael, “Criminal Jurisdiction in International Space Law: Future Challenges in view of the ISS IGA”, *Proceedings of the 57th Colloquium on the Law of Outer Space*, IISL, 2014, s. 323-336.

- Chen, Zhijie/Zhao, Yun, "Intellectual Property Protection in Outer Space: Conflict in Theory and Application in Practice", *Space Policy*, 2022, Vol. 61, s. 1-8.
- Cheng, Bin, "International Responsibility and Liability for Launch Activities", *Air and Space Law*, 1995, Vol. 20, s. 297-310. (1995).
- Cheng, Bin, "Nationality for Spacecraft?", *Air and Space Law: De Lege Ferenda - Essays in Honour of Henri A. Wassenbergh*, Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht 1992, s. 203-217 (Editors: Masson-Zwaan, Tanja L./Mendes de Leon, Pablo M. J.). (1992).
- Cheng, Bin, "Space Objects and Their Various Connecting Factors", *Outlook on Space Law Over the Next 30 Years: Essays Published for the 30th Anniversary of the Outer Space Treaty*, Kluwer Law International, The Hague 1997, s. 203-215 (Editors: Lafferanderie, Gabriel/Crowther, Daphné). (1997/b).
- Cheng, Bin, "Spacecraft, Satellites and Space Objects", *EPIL: Vol. 4*, Elsevier, Amsterdam 2000, s. 557-565 (Editor: Bernhardt, R.). (2000).
- Cheng, Bin, *Studies in International Space Law*, Clarendon Press, Oxford 1997, (1997/a).
- Choudhury, Prithvi Raaj, *Issues Relating to Application of Intellectual Property Rights in Space Activities: A Legal Analysis*, Institute of Air and Space Law, McGill University, Montreal 2021.
- Christol, Carl Q., "Space Stations: A Lawyer's Point of View", *Indian Journal of International Law*, 1964, Vol. 4, s. 488-499. (1964).
- Christol, Carl Q., "Space Stations: Political, Practical and Legal Considerations", *Hastings International and Comparative Law Review*, 1984, Vol. 7, s. 521-542. (1984).
- Christol, Carl Q., *The Modern International Law of Outer Space*, Pergamon Press, New York 1982, (1982).
- Cline, Lynn F. H./Gibbs, Graham, "Re-negotiation of the International Space Station Agreements: 1993-1997", *Acta Astronautica*, 2003, Vol. 53, s. 917-925.
- Cloppenburg, Jürgen, "Legal Aspects of Space Tourism", *Space Law: Current Problems and Perspectives for Future Regulation*, Eleven International Publishing, Utrecht 2005, s. 191-214 (Editors: Benkö, Marietta/Schrogl,

Kai-Uwe).

- Compton, W. David/Benson, Charles D., *Living and Working in Space: A History of Skylab*, NASA, Washington 1983.
- Çakır, Tuğrul, “Uluslararası Uzay İstasyonuna İlişkin Anlaşmada Patent Hukuku Alanındaki Kanunlar İhtilafı Kuralı”, *Ticaret ve Fikri Mülkiyet Hukuku Dergisi*, 2020, C. 6, s. 239-251. (2020).
- Çakır, Tuğrul, “Uzay Hukuku Bağlamında “İnsanlık” ve Uluslararası Hukuk Kişiliği Meselesi”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2022, C. 30, s. 371-398. (2022).
- Çamyamaç, Anıl, “Bir Uluslararası Hukuk Müessesesi Olarak Uluslararası Örgütler Arasında Ardıllık”, *DEÜHFD*, 2022, C. 24, s. 1-37.
- Desaussure, Hamilton, “The Impact of Manned Space Stations on the Law of Outer Space”, *San Diego Law Review*, 1984, Vol. 21, s. 985-1013.
- Devlin, Mary Catherine/Schmidt, William G., “Legal Issues Continue to Surround the International Space Station”, *USAF Academy Journal of Legal Studies*, 1997-1998, Vol. 8, s. 237-253.
- Diederiks-Verschoor, I. H. Ph., “Introduction: The Legal Aspects of Inhabited Space Stations”, *Hastings International and Comparative Law Review*, 1984, Vol. 7, s. 479-4481.
- Diederiks-Verschoor, I. H. Ph./Kopal, Vladimir, *An Introduction to Space Law*, 3rd Edition, Kluwer Law International, Netherlands 2008.
- Doldirina, Catherine, “Intellectual Property Rights in the context of Space Activities”, *Handbook of Space Law*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 2015, s. 949-994 (Editors: Dunk, Frans von der/Tronchetti, Fabio).
- Dunk, Frans von der, “A Sleeping Beauty Awakens: The 1968 Rescue Agreement after Forty Years”, *Journal of Space Law*, 2008, Vol. 34, s. 411-434. (2008).
- Dunk, Frans von der, “International Space Law”, *Handbook of Space Law*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 2015, s. 29-126 (Editors: Dunk, Frans von der/Tronchetti, Fabio). (2015/a).
- Dunk, Frans von der, “Legal Aspects of Private Manned Spaceflight”, *Handbook of Space Law*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 2015,

- s. 662-716 (Editors: Dunk, Frans von der/Tronchetti, Fabio). (2015/b).
- Dunk, Frans von der, “Pandora’s Box? The Basic Legal Framework for Doing Business with a Space Station: An Inventory of Problems”, University of Nebraska-Lincoln, College of Law, Space, Cyber, and Telecommunications Law Program: Faculty Publications, 1991, s. 114-138. (1991).
- Dunk, Frans von der, “Passing the Buck to Rogers: International Liability Issues in Private Spaceflight”, Nebraska Law Review, 2007, Vol. 86, s. 400-438. (2007).
- Dunk, Frans von der, “Space Law in the Age of the International Space Station”, Humans in Outer Space- Interdisciplinary Odysseys, Springer, Vienna 2009, s. 148-161 (Editors: Codignola, Luca/Schrogl, Kai-Uwe). (2009).
- Dunk, Frans von der, “The International Legal Framework for European Activities on Board the ISS”, The International Space Station: Commercial Utilisation from a European Legal Perspective, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden 2006, s. 15-32 (Editors: Dunk, F. G. von der/Brus, M. M. T. A.). (2006).
- Erdem, Merve, Uzayın ve Uzay Faaliyetlerinin Hukuki Rejimi, Savaş Yayınevi, Ankara 2014.
- ESA, “The International Space Station: A Guide for European Users”, 1999. (https://www.esa.int/esapub/br/br137/Br_137-1.pdf, Erişim Tarihi: 09.09.2024).
- Farand, André, “Astronauts’ Behaviour on Board the International Space Station: Regulatory Framework”, Legal and Ethical Framework for Astronauts in Space Sojourns, Proceedings, House of UNESCO, Paris 2004, s. 70-81. (2004).
- Farand, André, “International Space Station Regulatory Regime for Astronaut Activities”, Idest, 03.06.2020, (2020). (<https://idest-paris.com/astronaut-activities-in-the-context-of-the-international-space-station-cooperation/>, Erişim Tarihi: 04.03.2025).
- Farand, André, “ISS Cooperation: Recent Developments in Rule-Making”, ESA Bulletin, 2002, No. 111, s. 79-82. (2002).
- Farand, André, “Jurisdiction and Liability Issues in Carrying out Commercial Activities in the International Space Station (ISS) Programme”, The

- International Space Station: Commercial Utilisation from a European Legal Perspective, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden 2006, s. 87-95 (Editors: Dunk, F. G. von der/Brus, M. M. T. A.) (2006).
- Farand, André, “Legal Environment for Exploitation of the International Space Station (ISS)”, *International Space Station: The Next Space Marketplace*, Springer, 2000, s. 141-153 (Editors: Haskell, G./Rycroft, M.) (2000).
- Farand, André, “Space Station Cooperation: Legal Arrangements”, *Outlook on Space Law Over the Next 30 Years: Essays Published for the 30th Anniversary of the Outer Space Treaty*, Kluwer Law International, The Hague 1997, s. 125-133 (Editors: Lafferanderie, Gabriel/Crowther, Daphné). (1997/a).
- Farand, André, “The Astronaut in the Space Station Era”, *Outlook on Space Law Over the Next 30 Years: Essays Published for the 30th Anniversary of the Outer Space Treaty*, Kluwer Law International, The Hague 1997, s. 147-160 (Editors: Lafferanderie, Gabriel/Crowther, Daphné). (1997/b).
- Farand, André, “The Code of Conduct for International Space Station Crews”, *ESA Bulletin*, 2001, No. 105, s. 64-68. (2001).
- Farand, André, “The Space Station Cooperation Framework”, *ESA Bulletin*, 1998, No. 94, s. 49-56. (1998).
- Farsaris, Alexandros Eleftherios, “The International Space Station (ISS) Intergovernmental Agreement as a Precedent for Regulating the First Human Settlements on Mars”, *Assessing a Mars Agreement Including Human Settlements*, Springer, Vienna 2021, s. 63-74 (Editor: Froehlich, Annette).
- Freeland, Steven, “Up, Up and... Back: The Emergence of Space Tourism and Its Impact on the International Law of Outer Space”, *Chicago Journal of International Law*, 2005, Vol. 6, s. 1-22.
- Fukushima, Masahiko, “Legal Analysis of the International Space Station (ISS) Programme Using the Concept of ‘Legalisation’”, *Space Policy*, 2008, Vol. 24, s. 33-41.
- Galloway, Eilene, “The Space Station: United States Proposal and Implementation”, *Journal of Space Law*, 1986, Vol. 14, s. 14-39.

- Gorbiel, Andrzej, "Orbiting Inhabited Space Stations: Selected International Legal Aspects", *Hastings International and Comparative Law Review*, 1984, Vol. 7, s. 509-519.
- Gorove, Katherine, "The U.S./International Space Station Agreement of September 29, 1988: Some Legal Highlights", *Journal of Space Law*, 1988, Vol. 6, s. 182-184.
- Gorove, Stephen, "The U.S./International Space Station - Aspects of Technology and Law", *Journal of Space Law*, 1987, Vol. 15, s. 56-61.
- Grant, John P./Barker, J. Craig, Parry&Grant Encyclopedic Dictionary of International Law, Oxford University Press, New York 2009.
- Gündüz, Aslan, *Milletlerarası Hukuk Temel Belgeler Örnek Kararlar*, 5. Baskı, Beta, İstanbul 2003.
- Günel, Reşat Volkan, *Uluslararası Hukuk Açısından Uzay Madenciliği*, Turhan, Ankara 2016.
- Hermida, Julian, "Crimes in Space: A Legal and Criminological Approach to Criminal Acts in Outer Space", *Annals of Air and Space Law*, 2006, Vol. 31, s. 405-423.
- Hobe, Stephan, "Legal Aspects of Space Tourism", *Nebraska Law Review*, 2007, Vol. 86, s. 439-458.
- ILC, "Draft Articles on the Law of Treaties with Commentaries", *Yearbook of the ILC*, 1966, Vol. 2, s. 187-274.
- Jacobs, Daniel V., "The International Space Station Partners: Background and Current Status", *The Space Congress Proceedings*, 1998, (<https://commons.erau.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1341&context=space-congress-proceedings>), Erişim Tarihi: 30.12.2024. (1998).
- Jacobs, Daniel V., "The International Space Station: Overview and Current Status", *Acta Astronautica*, 1996, Vol. 38, s. 621-630. (1996).
- Kaşıkar, Mustafa Serhat, *Devletlerin Uzay Faaliyetlerinden Doğan Sorumluluğu*, Adalet, Ankara 2017.
- Kerrest, Armel/Thro, Caroline, "Liability for Damage Caused by Space Activities", *Routledge Handbook of Space Law*, Routledge, New York 2017, s. 59-72 (Editors: Jakhu, Ram S./Dempsey, Paul Stephen).
- Klabbers, Jan, *The Concept of Treaty in International Law*, Kluwer Law

International, Netherlands 1996.

Lachs, Manfred, *The Law of Outer Space: An Experience in Contemporary Law-Making*, Sijthoff, Leiden 1972.

Lafferranderie, Gabriel, “Jurisdiction and Control of Space Objects and the Case of an International Intergovernmental Organisation (ESA)”, *ZLW*, 2005, Vol. 54, s. 228-242. (2005).

Lafferranderie, Gabriel, “The European Space Agency (ESA) and International Space Law”, *Proceedings of the Third ECSL Colloquium: International Organisations and Space Law: Their Role and Contributions*, ESA/ECSL Publications, 1999, s. 19-24 (Editor: Harris, R. A.). (1999).

Logsdon, John M., *Together in Orbit: The Origins of International Participation in the Space Station*, NASA, Washington 1998.

Lucia, Vito de, “Splashing down the International Space Station in the Pacific Ocean: Safe Disposal or Trashing the Ocean Commons?”, *EJIL: Talk!*, 23.02.2022. (<https://www.ejiltalk.org/splashing-down-the-international-space-station-in-the-pacific-ocean-safe-disposal-or-trashing-the-ocean-commons/>, Erişim Tarihi: 25.12.2024).

Lyall, Francis/Larsen, Paul B., *Space Law: A Treatise*, 3rd Edition, Routledge, New York 2024.

Madders, K. J., “The Partnership Concept and International Management”, *Proceedings of the Colloquium on Manned Space Stations: Legal Issues (Les Stations Spatiales Habitées: Aspects Juridiques)*, ESA, 1990, s. 59-61.

Malpass, Sherri R., “Legal Aspects of the United States/International Space Station”, *Houston Journal of International Law*, 1991, Vol. 14, s. 183-212.

Marais, Adriana, “Mission off-world: A Technology-enabled Vision for Reimagining Our Society on Earth and Beyond”, *Routledge Handbook of Commercial Space Law*, Routledge, New York 2024, s. 549-566 (Editors: Smith, Lesley Jane/Baumann, Ingo/Wintermuth, Susan-Gale).

Marshall, Harry R., “U.S. Space Programs: Cooperation and Competition from Europe”, *Department of State Bulletin*, 1985, Vol. 85, s. 83-87.

Masson-Zwaan, Tanja, “The Aerospace Plane: An Object at the Cross-Roads between Air and Space Law”, *Air and Space Law: De Lege Ferenda*

- Essays in Honour of Henri A. Wassenbergh, Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht 1992, s. 247-261 (Editors: Masson-Zwaan, Tanja L./Mendes de Leon, Pablo M. J.).

Masson-Zwaan, Tanja/Hofmann, Mahulena, Introduction to Space Law, 4th Edition, Kluwer Law International, Netherlands 2019.

Matte, Nicolas Mateesco, "Space Stations: Peaceful Use for Humanity", Annals of Air and Space Law, 1985, Vol. 10, s. 417-451.

May, Christopher, The World Intellectual Property Organization: Resurgence and the Development Agenda, Routledge, New York 2007.

McCord, Mary B. "Responding to the Space Station Agreement: The Extension of U.S. Law into Space", Georgetown Law Journal, 1989, Vol. 77, s. 1933-1958.

McNair, Lord, The Law of Treaties, Oxford University Press, Oxford 1961.

Meray, Seha L., Uzay ve Milletlerarası Hukuk, AÜSBF Yayınları, Ankara 1964.

Meyer, Charles B., "Protecting Inventors' Rights aboard an International Space Station", Journal of the Patent and Trademark Office Society, 1988, Vol. 70, s. 332-352.

Mills, Kurt, "Who will Own Outer Space? Governance over Space Resources in the Age of Human Space Exploration", Humans in Outer Space - Interdisciplinary Perspectives, Springer, Mörlenbach 2011, s. 15-27 (Editors: Landfester, Ulrike/Remuss, Nina-Louisa/Schrogl, Kai-Uwe/Worms, Jean-Claude).

Mineiro, Michael C., Space Technology Export Controls and International Cooperation in Outer Space, Springer, Dordrecht 2012.

Moenter, Rochus, "The International Space Station: Legal Framework and Current Status", Journal of Air Law and Commerce, 1999, Vol. 64, s. 1033-1056.

Morgan, Clay, Shuttle-Mir: The United States and Russia Share History's Highest Stage, NASA, Texas 2001.

NASA - Office of Inspector General, "NASA's Management of Risks to Sustaining ISS Operations through 2030", 26.09.2024. (<https://oig.nasa.gov/wp-content/uploads/2024/09/ig-24-020.pdf>, Erişim Tarihi:

19.11.2024).

NASA, “International Space Station Transition Report pursuant to Section 303(c)(2) of the NASA Transition Authorization Act of 2017 (P.L. 115-10)”, Ocak 2022. (https://www.nasa.gov/wp-content/uploads/2015/01/2022_iss_transition_report-final_tagged.pdf, Erişim Tarihi: 20.11.2024).

Newkirk, Roland W./Ertel, Ivan D., *Skylab: A Chronology*, NASA, Washington 1977.

Newman, Christopher, “‘The Way to Eden’: Environmental Legal and Ethical Values in Interplanetary Space Flight”, *The Ethics of Space Exploration*, Springer, Switzerland 2016, s. 221-237 (Editors: Schwartz, James S.J./Milligan Tony).

O’Brien, John E., “The U.S./International Space Station”, *Journal of Space Law*, 1987, Vol. 15, s. 35-41.

Oduntan, Gbenga, *Sovereignty and Jurisdiction in the Airspace and Outer Space-Legal Criteria for Spatial Delimitation*, Routledge, New York 2012.

Oppenheim, Lassa/Jennings, Robert Yewdall/Watts, Arthur, *Oppenheim’s International Law*, Vol. 1: Peace, Parts 2-4, 9th Edition, Longman, London 1996.

Pazarcı, Hüseyin, “Uluslararası Hukuk ve Türk Hukukuna Göre Andlaşma Kavramı”, MHB, 1990, C. 10, s. 151-163. (1990).

Pazarcı, Hüseyin, *Uluslararası Hukuk*, 22. Baskı, Turhan, Ankara 2023, (2023).

Petras, Christopher M., “‘Space Force Alpha’ - Military Use of the International Space Station and the Concept of ‘Peaceful Purposes’”, *The Air Force Law Review*, 2002, Vol. 53, s. 135-181.

Petrovici, Gina/Bohlmann, Ulrike M., “New Space and Ensuring Long-Term Sustainability of the Space Environment”, *Routledge Handbook of Commercial Space Law*, Routledge, New York 2024, s. 515-532 (Editors: Smith, Lesley Jane/Baumann, Ingo/Wintermuth, Susan-Gale).

Ratner, Stacy J., “Establishing the Extraterrestrial: Criminal Jurisdiction and the International Space Station”, *Boston College International and Comparative Law Review*, 1999, Vol. 22, s. 323-345.

- Robinson, George S., "Astronauts and a Unique Jurisprudence: A Treaty for Spacekind", *Hastings International and Comparative Law Review*, 1984, Vol. 7, s. 483-499.
- Roos, T. A. de, "Disciplinary and Criminal Law in Space", *The International Space Station: Commercial Utilisation from a European Legal Perspective*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden 2006, s. 115-123 (Editors: Dunk, F. G. von der/Brus, M. M. T. A.).
- Rosmalen, S., "The International Space Station Past, Present and Future: An Overview", *The International Space Station: Commercial Utilisation from a European Legal Perspective*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden 2006, s. 9-14 (Editors: Dunk, F. G. von der/Brus, M. M. T. A.).
- Sadeh, Eligar, "Technical, Organizational and Political Dynamics of the International Space Station Program", *Space Policy*, 2004, Vol. 20, s. 171-188.
- Schermers, Henry G./Blokker, Niels M., *International Institutional Law*, 5th Edition, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden 2011.
- Schmidt-Tedd, Bernhard, "Article 1 (of the Registration Convention)", *Cologne Commentary on Space Law, Vol. II: Rescue Agreement, Liability Convention, Registration Convention, Moon Agreement*, Berliner Wissenschafts-Verlag, Berlin 2020, s. 634-645 (Editors: Hobe, Stephan/Schmidt-Tedd, Bernhard/Schrogl, Kai-Uwe).
- Schmidt-Tedd, Bernhard/Mick, Stephan, "Article 8 (of the Outer Space Treaty)", *Cologne Commentary on Space Law, Vol. I: Outer Space Treaty*, Berliner Wissenschafts-Verlag, Berlin 2017, s. 491-550 (Editors: Hobe, Stephan/Schmidt-Tedd, Bernhard/Schrogl, Kai-Uwe).
- Sgobba, Tommaso, "Toward an International Space Station Safety Authority", *Space Safety Regulations and Standards*, Elsevier, Amsterdam 2010, s. 275-288 (Editors: Pelton, Joseph N./Jakhu, Ram S.).
- Sharpe, Carla/Tronchetti, Fabio, "Legal Aspects of Public Manned Spaceflight and Space Station Operations", *Handbook of Space Law*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 2015, s. 618-661 (Editors: Dunk, Frans von der/Tronchetti, Fabio).
- Siget, Matej, "LEO Commercialization: Commercial Space Stations and Their Economic Viability", *Proceedings for the Second Symposium*

- on Space Economy, Space Law and Space Sciences (28-29.05.2022), Istanbul University Press, İstanbul 2023, s. 13-23 (Editors: Bayraktar, Yüksel/Alış, Sinan/Akün, Verda Neslihan).
- Sinha, Hans P., “Criminal Jurisdiction on the International Space Station”, *Journal of Space Law*, 2004, Vol. 30, s. 85-127.
- Smith, Delbert D., *Space Stations: International Law and Policy*, Westview Press, 1979.
- Smith, Lesley Jane/Kerrest, Armel, “Article 1 (of the Liability Convention)”, *Cologne Commentary on Space Law, C. II: Rescue Agreement, Liability Convention, Registration Convention, Moon Agreement*, Berliner Wissenschafts-Verlag, Berlin 2020, s. 338-362 (Editors: Hobe, Stephan/Schmidt-Tedd, Bernhard/Schrogl, Kai-Uwe). (2020/a).
- Smith, Lesley Jane/Kerrest, Armel, “Article 2 (of the Liability Convention)”, *Cologne Commentary on Space Law, C. II: Rescue Agreement, Liability Convention, Registration Convention, Moon Agreement*, Berliner Wissenschafts-Verlag, Berlin 2020, s. 363-399 (Editors: Hobe, Stephan/Schmidt-Tedd, Bernhard/Schrogl, Kai-Uwe). (2020/b).
- Smith, Lesley Jane/Leishman, Ruairidh J. M./Thompson, Alan, “Legislating for Spaceports, Commercial Space Markets, and Space Tourism”, *Routledge Handbook of Commercial Space Law*, Routledge, New York 2024, s. 361-382 (Editors: Smith, Lesley Jane/Baumann, Ingo/Wintermuth, Susan-Gale).
- Smith, Marcia S., “Space Stations”, CRS Issue Brief 93017, 2005.
- Spradling, Kevin K., *Military Use of the International Space Station*, Institute of Air and Space Law, McGill University, Montreal 1988.
- Stewart, David C. “Resolution of Legal Issues Confronting the International Space Station Project: A Step Forward in the Development of Space Law”, *Virginia Journal of International Law*, 1989, Vol. 29, s. 745-761.
- Stockman, Bill/Boyle, Joe/Bacon, John, *International Space Station Systems Engineering Case Study*, Air Force Institute of Technology Documents, 2010.
- Sun, Rong-En, “Legal Issues of Space Colonization”, *ZLW*, 2017, Vol. 77, s. 476-490.
- Sundahl, Mark J., “Legal Status of Spacecraft”, *Routledge Handbook of*

- Space Law, Routledge, New York 2017, s. 42-58 (Editors: Jakhu, Ram S./Dempsey, Paul Stephen). (2017).
- Sundahl, Mark J., “The Duty to Rescue Space Tourists and Return Private Spacecraft”, *Journal of Space Law*, 2009, Vol. 35, s. 163-200. (2009).
- Sur, Melda, *Uluslararası Hukukun Esasları*, 17. Baskı, Beta, İstanbul 2024.
- Tarhanlı, Turgut, *Uydular Aracılığıyla Yer Doğal Kaynaklarının Uzaktan Algılanması ve Uluslararası Hukuk*, (İstanbul) Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1991.
- Thiebaut, W. M., “Legal Status of Memoranda of Understanding in the United States”, *ESA Bulletin*, 1984, No. 38, s. 99-104.
- Trimarchi, Andrea, “International Space Station: A Focus on Intellectual Property Rights: Main Empahsis on the ESA Perspective”, *ZLW*, 2016, Vol. 65, s. 533-550.
- Tronchetti, Fabio, “Legal Aspects of the Military Uses of Outer Space”, *Handbook of Space Law*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 2015, s. 331-381 (Editors: Dunk, Frans von der/Tronchetti, Fabio).
- U.S. Congress - Office of Technology Assessment, *Civilian Space Stations and the U.S. Future in Space*, U.S. Government Printing Office, 1984, (1984).
- U.S. Congress - Office of Technology Assessment, *Space Stations and the Law: Selected Legal Issues - Background Paper*, U.S. Government Printing Office, 1986, (1986).
- U.S. Congress - Office of Technology Assessment, *U.S.-Russian Cooperation in Space*, U.S. Government Printing Office, 1995, (1995).
- UN Doc. A/AC.105/1003: Report of the Legal Subcommittee on Its Fifty-first Session, Held in Vienna from 19 to 30 March 2012, 10.04.2012.
- UN Doc. A/AC.105/C.2/112: Report of the Working Group on the Review of International Mechanisms for Cooperation in the Peaceful Exploration and Use of Outer Space on the Work Conducted under Its Multi Year Workplan, 13.04.2017.
- UN Doc. A/RES/62/101: Recommendations on Enhancing the Practice of States and International Intergovernmental Organizations in Registering Space Objects, 10.01.2008.

- UN Treaty Section of the Office of Legal Affairs, Treaty Handbook, Revised Edition, United Nations Publication, 2013.
- UNOOSA, “The Legal Framework for the International Space Station”, 2013. (<https://www.unoosa.org/pdf/pres/lsc2013/tech-05E.pdf>, Erişim Tarihi: 05.01.2025).
- Veldhuyzen, R. P./Masson-Zwaan, T. L., “ESA Policy and Impending Legal Framework for Commercial Utilisation of the European Columbus Laboratory Module of the ISS”, The International Space Station: Commercial Utilisation from a European Legal Perspective, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden 2006, s. 47-62 (Editors: Dunk, F. G. von der/Brus, M. M. T. A.).
- Veldhuyzen, R./Grifoni, E., “No Exchange of Funds: The ESA Barter Agreements for the International Space Station”, ESA Bulletin, 1999, No. 99, s. 41-44.
- Vereshchetin, Vladlen S., “Astronauts”, MPEPIL, Oxford University Press, 2006.
- Voronina, Anastasia, The How’s and Why’s of International Cooperation in Outer Space: International Legal Forms of Cooperation of States In Exploration and Use of Outer Space, Theses, Dissertations, and Student Research in Space, Cyber, and Telecommunications Law, University of Nebraska-Lincoln, 2016.
- Watson, Andrew D./Schmidt, William G., “Legal Issues Surrounding the International Space Station”, United States Air Force Academy Journal of Legal Studies, 1996-1997, Vol. 7, s. 159-175.
- Yakovenko, A., “The Intergovernmental Agreement on the International Space Station”, Space Policy, 1999, Vol. 15, s. 79-86.
- Young, Andrew J., B, Law and Policy in the Space Stations’ Era, Institute of Air and Space Law, McGill University, Montreal 1987.
- Zelnio, Ryan, “A Model for the International Development of the Moon,” The Space Review, 2005. (<https://www.thespacereview.com/article/510/1>, Erişim Tarihi: 21.02.2025).
- Zhao, Yun, “Law related to Intellectual Property and Transfer of Technology”, Routledge Handbook of Space Law, Routledge, New York 2017, s. 321-332 (Editors: Jakhu, Ram S./Dempsey, Paul Stephen).

Zhukov, Gennady P., “Registration and Jurisdiction Aspects of the International Space Station”, Proceedings of the 42nd Colloquium on the Law of Outer Space, IISL, 1999, s. 75-79.

1. Finansal Destek Beyanı | Financial Support Statement

Bu çalışma herhangi bir finansal destek almadan gerçekleştirilmiştir. | This research received no financial support.

2. Çıkar Çatışması Beyanı | Conflict of Interest Statement

Yazar, çıkar çatışması bulunmadığını beyan etmektedir. | The author declare no conflict of interest.

3. Etik Kurul Onayı | Ethics Committee Approval

Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir. | Ethics committee approval was not required for this study.

4. Yazar Katkı Beyanı | Author Contributions

Bu makale yazar tarafından tek başına hazırlanmıştır. | This article was solely authored by the writer.

5. Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı | Research and Publication Ethics Statement

Yazar, çalışmada akademik etik kurallara uyulduğunu ve herhangi bir etik ihlal bulunmadığını beyan etmektedir. | The author declare that all ethical guidelines for research and publication have been followed and that no violations have occurred.

6. İntihal Taraması ve Hakemlik Süreci | Plagiarism and Peer Review Statement

Makale, intihal programıyla taranmış ve çift kör hakemlik sürecinden geçmiştir. | This article was screened by plagiarism detection software and evaluated through a double-blind peer-review process.